

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КИТАЙКА Ольга Василівна

УДК 342.726-053.2/-053.6(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В УКРАЇНІ ТА
МІЖНАРОДНІ ЮВЕНАЛЬНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Китайка

Науковий керівник
КРУСЯН Анжеліка Романівна
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Китайка О. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та міжнародні ювенально-правові стандарти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

Дисертація є першим монографічним дослідженням конституційно-правового статусу дитини й оптимізації теоретичних підходів до цього статусу та його нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів.

Уперше: виявлено два підходи до визначення сутності конституційно-правового статусу дитини в Україні: ліберальний та патерналістський, що ґрунтуються на лібералістській та протекціоністській теоріях прав дитини; сформульовано зміни до ст. 3 Конституції України, які передбачають: а) проголошення дитинства конституційною цінністю у Розділі І; б) доповнення тексту Основного Закону нормою, що закріплює принцип найкращого забезпечення інтересів дитини; запропоновано уточнити переклад на українську мову ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р., виклавши її у такій редакції: «Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за галузевим законом, застосовуваним до даної особи, вона не набуває повної галузевої правосуб'єктності раніше»; запропоновано структурувати Закон України «Про охорону дитинства», для підвищення рівня узагальнення нормативного матеріалу, з урахуванням того, щоб в його окремих розділах уміщувалися норми про такі елементи конституційно-правового статусу: а) права дитини; б) гарантії прав дитини; в) принципи, громадянський стан та правосуб'єктність дитини; рекомендовано

проведення неофіційної часткової предметної інкорпорації конституційного законодавства і судових рішень щодо окремих конституційних прав дитини та розроблено її план; запропоновано замість поняття «конституційно-правовий статус дитини» поступово перейти до застосування синонімічного та більш компактного поняття «конституційно-ювенальний статус», що сприятиме уніфікації термінології конституційного законодавства України та міжнародних ювенально-правових стандартів.

Встановлено, що елементами конституційно-правового статусу дитини в Україні є конституційні права дитини, громадянський стан дитини, конституційна правосуб'єктність дитини, принципи конституційно-правового статусу дитини та гарантії конституційних прав дитини. Недоцільність зарахування до числа елементів конституційно-правового статусу дитини її конституційної відповідальності та конституційних обов'язків обумовлена майже повною відсутністю відповідного національного нормативного матеріалу та міжнародних ювенально-правових стандартів. Крім того, стосовно дітей слід застосовувати у першу чергу не принцип єдності прав і обов'язків, а принцип найкращого захисту інтересів дитини.

Встановлено, що конституційно-правовий статус дитини – це система закріплених у конституційному законодавстві компонентів, що визначає реальне становище дитини у суспільстві та структурно складається з громадянського стану дитини, її конституційної правосуб'єктності, принципів конституційно-правового статусу дитини, конституційних прав дитини та їх гарантій.

Удосконалено: пропозицію щодо уніфікації поняття «дитина» у конституційному законодавстві України з міжнародними ювенально-правовими стандартами шляхом застосування у законах України «Про охорону дитинства» та «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» відсильних норм до визначення з Конвенції про права дитини 1989 р.; рекомендацію щодо застосування у

конституційному законодавстві поняття «повнолітня дитина» для вказівки на походження особи, що досягла 18 років, від конкретних батьків; аргументацію недоцільності прийняття кодифікованого акта про конституційно-правовий статус дитини або про конституційні права дитини на користь застосування неофіційної часткової предметної інкорпорації конституційного законодавства та судових рішень щодо окремих конституційних прав дитини.

Набули подальшого розвитку: пропозиції щодо уніфікації термінології законодавства України про конституційно-правовий статус дитини із відповідними міжнародними стандартами, що полягають у внесенні змін до: 1) ч. 5 ст. 5 Закону «Про охорону дитинства» (заміна термінологічного словосполучення «всебічний гармонійний розвиток» на «всебічний і гармонійний розвиток»); 2) ст. 63 Закону «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (заміна термінологічного словосполучення «діти з дефектами фізичного або психічного розвитку» на термінологічне словосполучення «діти з особливими потребами»); 3) визначення понять «конституційні права дитини», «гарантії конституційних прав дитини», «нормативні гарантії конституційних прав дитини», «організаційно-правові гарантії конституційних прав дитини»; 4) класифікація принципів міжнародного права, що впливає на конституційно-правовий статус дитини в Україні на: а) універсальні принципи міжнародного права; б) загальні принципи міжнародного права, які обумовлюють правовий статус людини; в) спеціальні принципи міжнародного права, які обумовлюють конституційно-правовий статус дитини.

Ключові слова: дитина, конституційно-правовий статус дитини, конституційно-ювенальний статус, правовий статус дитини, міжнародні ювенально-правові стандарти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України, у зарубіжних виданнях та виданнях України, включених до міжнародних науково-метричних баз:

1. Kytaika O. V. Children's Rights as Constitutional Principle Rather than Service Delivery Objective. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 3–6.
2. Китайка О. В. Основные аспекты конституционного статуса ребенка в ЕС. *Leges Si Viata*. 2017. № 2. С. 54–57.
3. Китайка О. В. Дослідження стану розробленості проблем гармонізації конституційного законодавства про дітей з міжнародними стандартами *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 68–74.
4. Китайка О. В. Гарантії прав і свобод дитини в Україні: поняття та зміст. *Науковий вісник МГУ*. 2015. № 13. Т. 1. С. 50–52.
5. Китайка О. В. Міжнародні принципи прав дітей у Конституції України. *Порівняльне аналітичне право*. 2014. № 4. С. 65–67.
6. Китайка О. В. Генезис конституційно-правового статусу дитини в Україні. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 138–144.

Публікації апробаційного характеру:

1. Китайка О. В. Правовое положение ребенка: документы институтов Европейского Союза и Совета Европы. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 лист. 2017 р.). У 2 ч. Полтава: Россава, 2017. Ч.1. 245 с. С. 215–218.*

2. Китайка О. В. Конституційно-ювенальний статус: до постановки питання про зміст та поняття. *Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм. ХТодиківські читання: зб. тез наук. доповід. і повідомл. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 27–28 жовт. 2017 р.).* ТОВ «Видавництво «Права людини», 2017. 226 с. С. 57–58.

3. Китайка О. В. Проблеми уніфікації термінології щодо конституційно-правового статусу дитини з міжнародними ювенально-правовими стандартами. *International Scientific Conference 'Innovative research of legal regulation of public administration': Conference Proceedings (Lublin, June 16–17, 2017).* 2017. 192 p. Р. 25–37.

4. Китайка О. В. Конституційна реформа в Україні та права дитини. *Децентралізація в Україні: теорія та практика конституційної, адміністративної і муніципальної реформи: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7 квіт. 2017 р.).* Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2017. 208 с. С. 106–109.

5. Китайка О. В. Основні аспекти правового статусу дитини у ЄС. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.: тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.).* Запоріжжя: Запоріж. нац. ун-т, 2017. 196 с. С. 37–40.

6. Китайка О.В. Історіографія гармонізації конституційного законодавства України про дітей з міжнародними ювенальними стандартами. *Сучасні тенденції в юридичній науці України: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 лют. 2017 р.).* Херсон: Видав. дім «Гельветика», 2017. 112 с. С. 19–22.

7. Китайка О.В. Правовий статус дитини: досвід регламентації органами Європейського Союзу та Ради Європи. *Від громадського суспільства до правової держави: XIII Міжнар. наук. конф. молод. Вчених та студ.: зб. тез доповід. (м. Харків, 27 квіт. 2017р.).* Харків: ХНУ В.Н. Каразіна, 2017. 372 с. С. 111–113

8. Китайка О. В. Культурные права ребёнка в Украине и международные стандарты. *Культурные права и свободы человека и гражданина: вопросы теории и практики*: сб. науч. статей, посвященный 10-летию кафедры междунар. права и прав человека Юрид. ин-та МГПУ / под общ. ред. Е.М. Павленко. Москва: Права человека, 2016. 192 с. С. 45–51.

9. Китайка О. В. Функціонування Уповноваженого Президента України з прав дитини. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.). У 2 т. Т. 1. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. 676 с. С. 296–299.

10. Китайка О. В. Нормативно-правові гарантії прав і свобод дитини в Україні. *Верховенство права та правова держава*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Ужгород, 16–17 жовт. 2015 р.). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2015. 39 с. С. 61–64.

11. Китайка О. В. Стандарти ЄС про права дитини та Конституція України. *Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 22–23 трав. 2015 р.). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2015. 120 с. С. 47–48.

12. Китайка О. В. Правове становище особистості та конституційно-правовий статус дитини: співвідношення. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 трав. 2015 р.). У 2 т. Т. 1. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. 764 с. С. 311–313.

13. Китайка О. В. Зміст конституційно-правового статусу дитини. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 трав. 2014 р.). У 2 т. Т. 1. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. 820 с. С. 142–145.

14. Китайка О. В. Конституційно-правове регулювання окремих культурних прав дитини в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія»

(м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р.). У 2 т. Т. 1. Одеса: Фенікс, 2013. 794 с. С. 328–330.

15. Китайка О. В. Поняття та зміст конституційно-правового статусу дитини. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 лист. 2012 р.). Т.1. Одеса: Фенікс, 2012. 823 с. С. 370–372.

SUMMARY

Kitaika O.V. Constitutional and Legal Status of the Child in Ukraine and International Juvenile Standards. - Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for a Candidate Degree in Law by specialty 12.00.02 "Constitutional Law; Municipal Law ". - National University 'Odessa Academy of Law'. - Odessa, 2018.

The thesis is the first monographic study of the constitutional and legal status of the child and of the theoretical approaches' optimization, when it comes about this status and its normative regulation in Ukraine. The author takes into account the international juvenile legal standards.

For the first time: it is stated that there are two approaches to determine the essence of the constitutional and legal status of a child in Ukraine: liberal and paternalistic, based on the liberal and protectionist theories of the rights of the child; it is proposed to change the Art. 3 of the Constitution of Ukraine in order to: a) proclaim the childhood as a constitutional value in Chapter I; b) add to the text of the Basic Law the principle of the best interests of the child; it is proposed to clarify the translation into the Ukrainian language Art. 1 of the Convention on the Rights of the Child 1989 as follows: "For the purposes of this Convention, every human being is a child until he reaches the age of 18 if, under the special branch of law applicable to the person, he does not acquire a full legal capacity before"; it is proposed to structure the Law of Ukraine "On the Protection of Childhood" the way that will increase the level of generalization of normative material, taking into account that the separate sections can be dedicated to the elements of the constitutional and legal status of a child as: a) the rights of the child; b) the guarantees of these rights; c) principles, civil status and legal capacity of the child; it is proposed to make the informal partial substantive incorporation of constitutional laws and court decisions on individual constitutional rights of the child and its plan is presented; it is suggested to gradually

move to the use the synonymous and more compact term "constitutional-juvenile status" instead of the "constitutional and legal status of the child", which will promote unification of the terminology of the constitutional legislation of Ukraine and international juvenile legal standards.

It is established that the elements of the constitutional and legal status of a child in Ukraine are the constitutional rights of the child, the child's civil status, the constitutional legal capacity of the child, the principles of the constitutional and legal status of the child and the guarantees of the constitutional rights of the child. The author argues it is inappropriate to include to the elements of the constitutional and legal status of a child its constitutional liability and constitutional responsibilities due to the almost complete absence of the relevant national normative material and international juvenile legal standards. In addition, the principle of the unity of rights and obligations should not be applied to children as the main one, but the principle of the best protection of the interests of the child.

It is established that the constitutional and legal status of a child is a system of constituent components enshrined in constitutional legislation that determines the real position of a child in a society and structurally consists of the child's civil status, its constitutional legal personality, the principles of the constitutional and legal status of the child, the constitutional rights of the child and their guarantees.

It is improved: the proposal to unify the definition of "child" in the constitutional legislation of Ukraine with international juvenile legal standards through the linking the laws of Ukraine "On the Protection of Childhood" and "On State Assistance to Families with Children" to the definition from the Convention on the Rights of the Child 1989; the recommendation to use in the constitutional law the term "adult child" to indicate the origin of a person aged 18 years from a particular parent; the argumentation of the inappropriateness of adopting a codified act on the constitutional and legal status of a child or on the constitutional rights of the child in favor of the unofficial partial substantive incorporation of constitutional legislation and court decisions regarding individual constitutional rights of the child.

Further development is made: to the proposals of terminological unification of the Ukrainian legislation on the juvenile status and the international juvenile standards by making changes to: a) part 5 of Art. 5 of the Law "On the Protection of Childhood" (replacement of the phrase "comprehensive harmonious development" with "comprehensive and harmonious development"); b) Art. 63 of the Law "Fundamentals of the Ukrainian Legislation On Health Care" (replacement of the phrase "children with defects of physical or mental development" with "children with special needs"); the definition of the terms "constitutional rights of the child", "guarantees of constitutional rights of the child", "normative guarantees of the constitutional rights of the child", "organizational and legal guarantees of the constitutional rights of the child"; the classification of the international law's principles that affects the constitutional and legal status of a child in Ukraine on: a) universal principles of international law; b) general principles of international law, which determine the legal status of a person; c) special principles of international law, which determine the constitutional and legal status of the child.

Keywords: child, child's constitutional status, constitutional juvenile status, child's legal status, international juvenile legal standards.

LIST OF AUTHOR'S PUBLICATIONS

Publications in professional journals:

1. Kitaika O.V. Children's rights as constitutional principle rather than service delivery objective. *Precarpathian Legal Bulletin*. 2017. No 2. P. 3-6.
2. Kitaika O.V. The main aspects of the constitutional status of a child in the EU. *Legea Si Viata*. 2017. No. 2. P. 54-57.
3. Kitaika O.V. Research on the state of development of problems of harmonization of constitutional legislation on children with international standards. *Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2017. No. 10. P. 68-74.

4. Kitaika O.V. Guarantees of the rights and freedoms of the child in Ukraine: the concept and content. *Scientific Herald of MGU. Jurisprudence Series*. 2015. No. 13. Vol. 1. P.50-52.

5. Kitaika O.V. International principles of children's rights in the Constitution of Ukraine. *Comparative Analytical Law*. 2014. No. 4. P. 65-67.

6. Kitaika O.V. Genesis of Constitutional and Legal Status of a Child in Ukraine. *Juridical Herald*. 2012. No. 2. P. 138-144.

Approbatory publications:

1. Kitaika O.V. Legal status of the child: documents of the institutes of the European Union and the Council of Europe. *Adaptation of the legal system of Ukraine to the law of the European Union: theoretical and practical aspects: materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Poltava, November 23, 2017)*: 2 volumes. Poltava: Rossava, 2017. Vol.1. 245 p. P. 215-218.

2. Kitaika O.V. Constitutional-juvenile status: to the question of the content and concepts. *The Constitution of Ukraine in the Context of Contemporary Constitutional Paradigms. X Todyka readings. Collection of abstracts of the scientific international conf. (October 27-28, 2017)*. Kharkiv, Publishing House "Human Rights", 2017. 226 p. P. 57-58.

3. Kitaika O. V. Problems of unification of terminology concerning the constitutional and legal status of a child with international juvenile-legal standards. *International Scientific Conference "Innovative research of legal regulation of public administration": Conference Papers, June 16-17, 2017*. Lublin, 2017. 192 p. P. 25-37.

4. Kitaika O.V. Constitutional reform and the rights of the child. *Decentralization in Ukraine: Theory and Practice of Constitutional, Administrative and Municipal Reform: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Odessa, April 7, 2017*. Odessa: National University "Odessa Law Academy", 2017. 208 p. P. 106-109.

5. Kitaika O. V. The main aspects of the child's legal status in the EU. *Law and the State: problems of development and interaction in the XXI century: the thesis of*

international reports of the scientific-practical conf., Zaporozhye, January 27-28, 2017. Zaporozhye: ZNU, 2017. 196 p. P. 37-40.

6. Kitaika O. V. Historiography of the harmonization of the constitutional legislation of Ukraine on children with international juvenile standards. *Contemporary trends in the legal science of Ukraine: materials of III International scientific-practical conf. (Kharkiv, February 24-25, 2017). Kherson: Publishing House "Helvetika", 2017. 112 p. P. 19-22.*

7. Kitaika O. V. Legal status of the child: reglamentation by the European Union's and Council of Europe's bodies. *From the civil society to the rule of law: XIII International scientific conf. of the young scientists and students (Kharkiv, April 27, 2017). Kharkiv, KhNU named after V.N.Karazin, 2017. 372 p. P. 111–113.*

8. Kitaika O. V. Cultural rights of the child in Ukraine and international standards. Cultural rights and freedoms of man and citizen: questions of theory and practice. *A collection of scientific articles devoted to the 10th anniversary of the Department of International Law and Human Rights of the Legal Institute of the Moscow State Polytechnical University. Ed. E. M. Pavlenko. M.: Human rights, 2016. 192 p. P. 45-51.*

9. Kitaika O.V. Functioning of the President of Ukraine on the Rights of the Child. *Legal and institutional mechanisms for the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the international scientific-practical conf. (May 20, 2016, Odessa): 2 volumes. Vol. 1. Odessa: Legal literature, 2016. 676 p. P. 296-299.*

10. Kitaika O. V. Normative legal guarantees of children's rights and freedoms in Ukraine. *The rule of law and the rule of law: materials of the international scientific-practical conf., Uzhhorod, October 16-17, 2015. Uzhgorod: Uzhhorod National University, 2015. 139 p. P. 61-64.*

11. Kitaika O.V. Standards of the EU on the rights of the child and the Constitution of Ukraine. *Law Sciences and Their Role in the Formation of the Legal Culture of a Modern Man: Materials of the international scientific-practical conf.,*

Uzhgorod, May 22-23, 2015. Uzhgorod: Uzhgorod National University, 2015. 120 p. P. 47-48.

12. Kitaika O. V. Legal status of the individual and the constitutional and legal status of the child: the ratio. *Legal and institutional mechanisms for ensuring sustainable development of Ukraine: materials of the international science-practice conf. (May 15-16, 2015, Odessa): 2 volumes. Vol. 1. Odessa: Legal literature, 2015. 765 p. P. 311-313.*

13. Kitaika O. V. The content of the constitutional and legal status of the child. *The legal life of modern Ukraine: materials of the international scientific-practical conf. National University "Odessa Law Academy". Odessa, 2014. 820 p. P. 142-145.*

14. Kitaika O.V. Constitutional and legal regulation of individual cultural rights of the child in Ukraine. *The legal life of modern Ukraine: materials of the professors' and graduate students' international scientific-practical conf., National University "Odessa Law Academy". Odessa, 2013. 794 p. P. 328-330.*

15. Kitaika O.V. The concept and content of the constitutional and legal status of the child. *Theoretical and practical problems of ensuring the sustainable development of statehood and law: materials of the international scientific conf. (Odessa, November 30, 2012). Vol.1. Odessa: Phoenix, 2012. 823 p. P. 370-372.*

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНИХ ЮВЕНАЛЬНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ	 13
1.1. Огляд сучасних досліджень конституційно-правового статусу дитини та міжнародних ювенально-правових стандартів	13
1.2. Поняття дитина у конституційному законодавстві України та у міжнародних ювенально-правових стандартах	31
 РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА	 57
2.1. Сутність конституційно-правового статусу дитини	57
2.2. Поняття та структура конституційно-ювенального статусу	77
 РОЗДІЛ 3. ОПТИМІЗАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ ЮВЕНАЛЬНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ	 107
3.1. Оптимізація теоретичних підходів до конституційних прав дитини та їх нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів	107
3.2. Оптимізація теоретичних підходів до інших елементів конституційно- правового статусу дитини та їх нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів	139
 ВИСНОВКИ	 183
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 189
 ДОДАТОК	 214

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідальне ставлення до майбутнього держави обґрунтовує підвищену увагу до усіх питань, пов'язаних з правовим статусом дитини. Особливо важливими з точки зору забезпечення дитини необхідними правами, їхнім гарантуванням є норми конституційного права. Конституція України у ст. 24 проголошує матеріальну і моральну підтримку дитинства, а у ст. 51 закріплює, що дитинство охороняється державою. Про дитинство і дітей згадується і в інших нормах Основного Закону, які повністю відповідали міжнародним ювенально-правовим стандартам на момент його прийняття в 1996 р. Однак із того часу кількість цих стандартів значною мірою збільшилась – в 1999 р. було прийнято Конвенцію про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, у 2002 р. – Декларацію і План дій «Світ, придатний для дітей» тощо. Необхідність активної нормотворчої діяльності міжнародних організацій у цій сфері обґрунтовано тим, що діти «невинні, вразливі і залежні. Вони також допитливі, енергійні і повні надії. Їх час має бути часом радості і миру, ігор, навчання і зростання. Їх майбутнє повинно ґрунтуватися на гармонії і співпраці. Їх життя повинно ставати більш повнокровним у міру того, як розширюються їх перспективи і вони набувають досвіду. Однак для багатьох дітей реальності дитинства абсолютно інші» (Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р.).

Європейська комісія зазначила, що «діти складають одну третину населення земної кулі. Діти не тільки охоплені загальними зусиллями щодо заохочення прав людини, але їхні права також мають бути визнані як самостійний набір проблем». Цей орган сприяв приєднанню країн-членів ЄС до низки міжнародних документів, що містять ювенально-правові стандарти, а також сприяв розробці ювенально-правових стандартів ЄС. Євроінтеграційні прагнення України роблять актуальною гармонізацію конституційного

законодавства зі сприйнятими країнами–членами ЄС стандартами конституційно–правового статусу дитини.

Внесення відповідних змін та доповнень до чинного законодавства України вимагає належного доктринального підґрунтя. Вагомий внесок в аналіз проблематики конституційно-правового статусу дитини в Україні належить авторам таких дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, як: І. В. Волошина («Конституційно-правовий статус дитини в Україні», м. Київ, 2016 р.), Ю. В. Губаль («Конституційно-правовий статус дитини в Україні та Угорщині: порівняльно-правове дослідження», м. Ужгород, 2015 р.), О. М. Кудрявцева («Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні», м. Київ, 2014 р.). Однак конституційно-правовий статус дитини в Україні та міжнародні ювенально-правові стандарти у цій сфері поки що не були предметом монографічних досліджень. Зазначене зумовило вибір теми та постановку мети дисертаційного дослідження, визначення її наукової новизни і практичного значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідної теми кафедри конституційного права «Конституційна модернізація та реформування в Україні», що пов'язана з планом наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 0110U000671) та науково-дослідної теми кафедри конституційного права «Конституційна реформа та модернізація в умовах інтеграційного розвитку України», що пов'язана з планом наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» на 2016–2020 рр. «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Відповідно до об'єкта (правовий статус дитини та міжнародно-правові стандарти прав людини) і предмета (конституційно-правовий статус дитини в Україні та міжнародні ювенально-

правові стандарти) дослідження його метою є характеристика конституційно-правового статусу дитини в Україні, а також виявлення основних напрямів оптимізації теоретичних підходів до цього статусу та його нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких задач: узагальнити співвідношення конституційно-правового статусу дитини та правового статусу дитини;

розкрити сутність конституційно-правового статусу дитини;

виявити елементи конституційно-правового статусу дитини в Україні з урахуванням змісту міжнародних ювенально-правових стандартів, сформулювати його визначення;

охарактеризувати сучасний стан конституційного законодавства України щодо конституційно-правового статусу дитини;

визначити особливості поняття «дитина» з урахуванням норм конституційного законодавства України та міжнародних ювенально-правових стандартів;

уніфікувати перспективи термінології актів конституційного законодавства України щодо конституційно-правового статусу дитини з міжнародними ювенально-правовими стандартами;

оптимізувати напрями теоретичних підходів до конституційних прав дитини та їх нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів;

з'ясувати напрями оптимізації теоретичних підходів до гарантій конституційних прав дитини, принципів конституційно-правового статусу дитини, конституційної правосуб'єктності та їх нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів.

Методи дослідження. Дослідження конституційно-правового статусу дитини в Україні та міжнародних ювенально-правових стандартів здійснено, виходячи з аксіологічного, діалектичного, системного та цивілізаційного

підходів. Для досягнення поставленої мети застосовано такі методи наукового пізнання: аналізу – при визначенні елементів конституційно-правового статусу дитини в Україні та при їх характеристиці (р.р. 2, 3), синтезу – під час дослідження елементів, які вчені пропонують зараховувати як до структури конституційно-правового статусу дитини в Україні, так і до структури правового статусу дитини (п. 2.2.), моделювання та абстрагування – при формулюванні пропозицій щодо структури конституційно-правового статусу дитини з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів (п. 2.2.), порівняльно-правовий – при дослідженні відповідності норм конституційного законодавства України щодо дітей та дитинства міжнародним ювенально-правовим стандартам (п.п. 1.2., 2.2., р. 3), класифікації – при дослідженні конституційних прав дитини в Україні (п. 3.1.) та гарантій конституційних прав дитини в Україні (п. 3.2.), історичний – під час аналізу еволюції міжнародних ювенально-правових стандартів, що стосуються конституційно-правового статусу дитини (п.п. 1.1., 3.1., 3.2.), формально-логічний – під час аналізу сучасних досліджень конституційно-правового статусу дитини, її правового статусу та міжнародних ювенально-правових стандартів (п. 1.1.), а також при формулюванні визначень, класифікацій, пропозицій щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства України (п. 1.2., р.р. 2, 3), індукції та дедукції – для аналізу конституційно-правового статусу дитини в Україні в порівнянні з правовим статусом дитини, гарантій конституційних прав дитини та людини, що співвідносяться між собою як частина та ціле (п.п. 2.1., 2.2.), узагальнення – при виявленні міжнародних ювенально-правових стандартів загального та спеціального характеру, під час аналізу висновків та пропозицій інших дослідників з проаналізованих у дисертації питань (р.р. 1–3), герменевтичний – при виявленні змісту досліджуваних норм актів конституційного законодавства України та міжнародних ювенально-правових стандартів, у т. ч. із застосуванням рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові розробки українських та зарубіжних авторів, серед яких: В. І. Абрамов, Д. М. Белов, О. В. Бутько, О. І. Вінгловська, І. В. Волошина, Ю. В. Губаль, Т. М. Заворотченко, С. В. Ківалов, С. П. Коталейчук, Н. М. Крестовська, А. Р. Крусян, О. М. Кудрявцева, О. В. Марцеляк, Н. В. Мішина, Н. А. Мяловицька, П. М. Рабінович, С. А. Саблук, О. В. Сади́на, Л. М. Середа, Н. О. Філіпська, Ж. Л. Чорна, В. М. Шаповал, І. В. Швець та ін.

Нормативно-правовою базою дисертаційного дослідження є Конституція України, Закони України: «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 р., «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р., «Про освіту» від 23 травня 1991 р., «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р., «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р., «Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р., «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій по реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р.» від 5 березня 2009 р., Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, інші акти національного законодавства, а також міжнародні ювенально-правові стандарти, у т. ч. Женевська декларація прав дитини 1924 р., Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р., Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р., Декларація і План дії «Світ, придатний для дітей» 2002 р., Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р., Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях 1986 р., Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) 1990 р., Додаткова конвенція про скасування

рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р., Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р., Конвенція про мінімальний вік прийняття на роботу 1973 р., Декларація про захист дітей і жінок у надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 р., Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р.

Емпіричну основу дослідження становить практика розгляду справ Конституційним Судом України, Європейським судом з прав людини, довідкові видання та матеріали засобів масової інформації.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших монографічних досліджень конституційно-правового статусу дитини й оптимізації теоретичних підходів до цього статусу та його нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів. Наукова новизна має вираження в таких основних положеннях:

уперше:

виявлено два підходи до визначення сутності конституційно-правового статусу дитини в Україні: ліберальний та патерналістський, що ґрунтуються на лібералістській та протекціоністській теоріях прав дитини;

сформульовано зміни до ст. 3 Конституції України, які передбачають: а) проголошення дитинства конституційною цінністю в Розділі І; б) доповнення тексту Основного Закону нормою, що закріплює принцип найкращого забезпечення інтересів дитини;

запропоновано уточнити переклад на українську мову ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р., виклавши її в такій редакції: «Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за галузевим законом, застосовуваним до цієї особи, вона не набуває повної галузевої правосуб'єктності раніше»;

запропоновано структурувати Закон України «Про охорону дитинства» для підвищення рівня узагальнення нормативного матеріалу, з урахуванням того, щоб в його окремих розділах уміщувалися норми про такі елементи

конституційно-правового статусу, як: а) права дитини; б) гарантії прав дитини; в) принципи, громадянський стан та правосуб'єктність дитини;

рекомендовано проведення неофіційної часткової предметної інкорпорації конституційного законодавства і судових рішень щодо окремих конституційних прав дитини та розроблено її план;

запропоновано замість поняття «конституційно-правовий статус дитини» поступово перейти до застосування синонімічного та більш компактного поняття «конституційно-ювенальний статус», що сприятиме уніфікації термінології конституційного законодавства України та міжнародних ювенально-правових стандартів;

удосконалено:

структуру конституційно-правового статусу дитини в Україні, елементами якого є громадянський стан дитини, конституційна правосуб'єктність дитини, принципи конституційно-правового статусу дитини, конституційні права дитини та їх гарантії;

аргументацію щодо недоцільності внесення до структури конституційно-правового статусу дитини конституційної відповідальності дитини та конституційних обов'язків дитини;

пропозицію щодо уніфікації поняття «дитина» в конституційному законодавстві України з міжнародними ювенально-правовими стандартами шляхом застосування в Законах України «Про охорону дитинства» та «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» відсильних норм до визначення з Конвенції про права дитини 1989 р.;

рекомендацію щодо застосування в конституційному законодавстві поняття «повнолітня дитина» для вказівки на походження особи, що досягла 18 років, від конкретних батьків;

аргументацію недоцільності прийняття кодифікованого акта про конституційно-правовий статус дитини або про конституційні права дитини на користь застосування неофіційної часткової предметної інкорпорації

конституційного законодавства та судових рішень щодо окремих конституційних прав дитини;

набули подальшого розвитку:

пропозиції щодо уніфікації термінології конституційного законодавства України про конституційно-ювенальний статус із відповідними міжнародними стандартами, що полягають у внесенні змін до: а) ч. 5 ст. 5 Закону України «Про охорону дитинства» (заміна термінологічного словосполучення «всебічний гармонійний розвиток» на «всебічний і гармонійний розвиток»); б) ст. 63 Закону «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (заміна термінологічного словосполучення «діти з дефектами фізичного або психічного розвитку» на термінологічне словосполучення «діти з особливими потребами»);

визначення понять «конституційно-правовий статус дитини», «конституційні права дитини», «гарантії конституційних прав дитини», «нормативні гарантії конституційних прав дитини», «організаційно-правові гарантії конституційних прав дитини»;

класифікація принципів міжнародного права, що впливають на конституційно-правовий статус дитини в Україні, на: а) універсальні принципи міжнародного права; б) загальні принципи міжнародного права, які обумовлюють правовий статус людини; в) спеціальні принципи міжнародного права, які обумовлюють конституційно-правовий статус дитини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використаними у:

науково-дослідній сфері – при подальших дослідженнях конституційно-правового статусу дитини та правового статусу дитини як галузевого та загальнотеоретичного поняття;

нормотворчій сфері – при подальшому вдосконаленні законодавства України про конституційні права дитини та інші елементи конституційно-правового статусу дитини, у т. ч. при його гармонізації з відповідними міжнародними ювенально-правовими стандартами та при уніфікації їхньої термінології;

правозастосовній сфері – при подальшому впровадженні органами публічної влади в практику їх функціонування міжнародних ювенально-правових стандартів;

навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів, підручників, посібників з навчальних дисциплін: «Конституційне право», «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», спецкурсів, присвячених правам людини в цілому та правам дитини зокрема. Окремі положення дисертаційного дослідження використовувалися під час проведення лекцій та практичних занять у Національному університеті «Одеська юридична академія».

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія». Результати дослідження було оприлюднено на: міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини» (м. Ужгород, 22–23 травня 2015 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2015 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 27–28 січня 2017 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в юридичній науці України» (м. Харків, 24–25 лютого 2017 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Децентралізація в Україні: теорія та практика конституційної, адміністративної і муніципальної реформи» (м. Одеса, 7 квітня 2017 р.), міжнародній науковій конференції «Інноваційні дослідження правового регулювання державного управління» (Innovative Research of Legal Regulation of Public Administration) (м. Люблін, 16–17 червня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження було висвітлено у 21 публікації, 5 із яких опубліковано в наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 1 – у зарубіжному науковому виданні та в 15 тезах доповідей на наукових конференціях.

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНИХ ЮВЕНАЛЬНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

1.1. Огляд сучасних досліджень конституційно-правового статусу дитини та міжнародних ювенально-правових стандартів

Права, гарантії прав та інші елементи, які традиційно зараховують до конституційно-правового статусу дитини в Україні, так само як і міжнародні ювенально-правові стандарти, завжди привертали увагу вчених.

Одним із найсучасніших досліджень конституційно-правового статусу дитини в Україні є дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук І. В. Волошиної, м. Київ, 2016 р. [17]. У підрозділі 1.1. «Наукові дослідження конституційно-правового статусу дитини в Україні» автор виклала результати надзвичайно ретельної роботи щодо проблеми, яку вона аналізувала. На наш погляд, в Україні досі не існувало настільки детальної номенклатури та характеристики праць про права дитини, обов'язки дитини, правоздатність, гарантії, особливості відповідальності тощо. Це пов'язано з тим, що автор дослідила не тільки напрацювання фахівців з конституційного права у цій сфері, але й роботи вчених, що спеціалізуються на проблемах теорії держави і права.

Слід ще раз підкреслити, що матеріал підрозділу 1.1. є надзвичайно ретельно зібраним, опрацьованим, але не завжди логічно структурованим, що інколи утруднює ознайомлення з ним. Для полегшення сприйняття напрацювань І. В. Волошиної варто зробити невелике узагальнення. У першому підрозділі першого розділу містяться праці авторів із таких спеціальностей:

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право – Ю. В. Губаль, О. М. Кудрявцевої;

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень – В. І. Абрамова, О. В. Бутко, С. П. Коталейчука, Н. М. Крестовської, В. В. Кулапова, С. В. Несиної, Н. М. Опольської, О. В. Садини;

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право – Ж. Л. Чорної;

12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право – О. В. Горбач;

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право – В. М. Бурдіна, Т. О. Гончар, С. Г. Киренка;

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза – М. О. Карпенко, А. Б. Романюка;

12.00.10 – судустрій; прокуратура та адвокатура – М. І. Копетюк;

12.00.11 – міжнародне право – О. І. Вінгловської.

Таким чином, два автори аналізували конституційно-правовий статус дитини, вісім – правовий статус дитини в цілому, дев'ять – інші галузеві правові статуси дитини в Україні, тобто є брак досліджень саме конституційно-правового статусу дитини.

І. В. Волошина у своїй дисертації ретельно підійшла до характеристики не тільки доктринального підґрунтя, але й нормативного підґрунтя дослідження конституційно-правового статусу дитини в Україні. Вона пише, що «принципове значення для захисту конституційно-правового статусу дитини мають три групи конституційних норм.

Першу становлять положення, що прямо встановлюють захист прав та інтересів дитини.

Другу – ті, що розкривають механізм реалізації соціальної політики в інтересах дітей шляхом забезпечення державної підтримки сім'ї, дитинства, материнства і батьківства.

Третю – ті, що регламентують права та свободи людини і громадянина» [17, с. 200].

Описуючи першу групу норм (положення Конституції України, що прямо встановлюють захист прав та інтересів дитини), І. В. Волошина зазначила: «Конституція проголошує людину (незалежно від віку), її життя і здоров'я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю й встановлює, що їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави (ст. 3), причому держави соціальної, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини (ст. 1)» [17, с. 175].

У назві цієї групи привертає увагу той факт, що автор говорить про «права та інтереси дитини» – адже традиційно в юридичній літературі згадують про «права та законні інтереси», але набагато більш поширеним є словосполучення «права та свободи».

Однак щодо дітей у міжнародно-правових документах здебільшого застосовується поняття «права дитини» – про це свідчать у першу чергу назви таких документів, як Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини, Європейська конвенція про здійснення прав дітей¹. У зв'язку з вищезазначеним, при дослідженні конституційно-правового статусу дитини з точки зору його подальшого удосконалення із застосуванням міжнародних ювенально-правових стандартів, термінологічно вірним буде говорити про «права дитини». Наприклад, так робить Н. М. Крестовська: одна з глав у книзі, де вона є співавтором, має назву «Міжнародні стандарти прав дітей і молоді» [97, с. 213]. Автори пояснюють: «Нерідко терміни «права людини» і «свободи людини» вживаються як синоніми» та додають, що «вживання терміна «свободи людини» покликано зробити акцент саме на вільному, максимально самостійному самовизначенні людини в деяких сферах суспільного життя.

¹ Якщо звернутися до більш загальних міжнародних документів, у яких йдеться про людину, то в їхніх назвах також не відображаються поняття «права і законні інтереси», «права і свободи»: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права тощо.

Держава ж забезпечує свободи людини насамперед невтручанням у це самовизначення як з боку самої держави, так і з боку всіх інших суб'єктів права» [97, с. 208]. Останнє речення є ще одним аргументом на користь того, що при дослідженні прав дитини та відповідних міжнародних ювенально-правових стандартів доцільно говорити про «права дитини», а не про «права і свободи дитини». Адже діти вкрай обмежені у тих самостійних діях, що мають юридичне значення.

Повертаючись до класифікації І. В. Волошиної, щодо другої групи норм Конституції України (які розкривають механізм реалізації соціальної політики в інтересах дітей шляхом забезпечення державної підтримки сім'ї, дитинства, материнства і батьківства) варто зазначити, що: «...цю групу конституційних норм становлять статті Конституції України, в яких йдеться про дітей (дитинство) безпосередньо. Йдеться про положення, які встановлюють рівноправність дітей незалежно від походження і від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, а також те, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей (ст. 52). Окремо згадується про заборону використання праці неповнолітніх на небезпечних для їх здоров'я роботах (ст. 43), про обов'язок держави забезпечити повну загальну середню освіту, а також доступ до безплатної дошкільної та позашкільної освіти (ст. 53). У цьому разі очевидно, що в цих принципових конституційних положеннях дитина (діти) розглядається тільки в поєднанні з материнством, сім'єю, батьками» [17, с. 175–176].

Нарешті, щодо третьої групи конституційних норм (які безпосередньо стосується визначення правового становища дитини) І. В. Волошина констатувала: її «становлять норми Конституції України, які регламентують права та свободи людини і громадянина. Використовуючи формулу «кожний», вони рівною мірою стосуються як дорослих, так і дітей. Зафіксовані у розділі II Конституції України права й обов'язки людини і громадянина формалізували в національному законодавстві конституційно-правовий статус особи, який

виражає найбільш істотні, вихідні начала становища людини в суспільстві й державі, а також принципи їхніх взаємин» [17, с. 175–176]. Щодо останньої групи слід зазначити, що доцільність її виокремлення є сумнівною й оптимальніше було б зосередитися саме на нормах Конституції, які стосуються дітей. Однак у назві цієї групи словосполучення «права і свободи» застосовується цілком коректно, адже йдеться про усіх людей у цілому, а не тільки про дітей.

У подальших частинах дослідження застосовуються напрацювання І. В. Волошиної переважно щодо визначення конституційно-правового статусу дитини, його структури, щодо нормативного підґрунтя цього статусу.

Ще однією цікавою працею за спеціальністю 12.00.02 – «конституційне право; муніципальне право» є дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Ю. В. Губаль на тему «Конституційно-правовий статус дитини в Україні та Угорщині: порівняльно-правове дослідження» (м. Ужгород, 2015 р.).

Архітектоніка дослідження передбачає наявність у ньому трьох частин. У першому розділі автор послідовно розкриває теоретико-правові аспекти становлення, розвитку та закріплення прав дитини, у т. ч. методологію дослідження прав дитини, еволюцію нормативно-правового закріплення прав дитини, теоретико-правові засади правового статусу дитини та класифікацію основних прав дитини. При аналізі матеріалу Розділу 1, привертає увагу той факт, що, відповідно до плану, три із чотирьох частин цього розділу стосуються лише прав дитини і тільки одна частина – правового статусу дитини. Знайомство зі змістом цього розділу надає підстави дійти аналогічного висновку. Отже, це є одним з істотних недоліків праці Ю. В. Губаль. Проте вона цілком коректно говорить про «права дитини», а не про «права і свободи дитини» у перших двох розділах (у Розділі 3 автор інколи звертається до «прав і свобод дитини»).

У Розділі 2 дисертації «Механізм реалізації окремих прав дитини (на прикладі права на освіту)» автор послідовно аналізує поняття права на освіту,

особливості здійснення права дитини на освіту окремо в Україні та в Угорщині. Знов-таки, у цьому розділі майже не йдеться про правовий (або про конституційно-правовий) статус дитини. Про це свідчить як аналіз змісту, так і аналіз тексту Розділу 2.

Розділ 3 має назву «Механізм захисту прав дитини». У ньому відображені питання, пов'язані з поняттям та складовими елементами механізму забезпечення прав дитини (3.1.), основними напрямками органів держави в Україні щодо захисту прав дитини (3.2.), основними напрямками органів держави в Угорщині щодо захисту прав дитини (3.3.). Аналіз цього розділу викликає аналогічне концептуальне зауваження: обрана структура цілком логічна, однак автор повинна була розглянути не лише права дитини, так як, відповідно до теми роботи, вона здійснює аналіз конституційно-правового статусу дитини в обраних державах.

Таким чином, аналіз структури кожного з розділів вказує на те, що навіть словосполучення «конституційно-правовий статус» у них не згадується. Навряд чи це можна вважати належним до переваг дослідження Ю. В. Губаль, тим паче що вона визначила предметом свого дослідження «конституційно-правовий статус дитини, його соціальні детермінанти та механізм захисту прав в Україні та Угорщині» [24, с. 6]. А ось те, як автор формулює початок частини своєї дисертації про наукову новизну, свідчить про коректність висловлених стосовно праці зауважень. А саме Ю. В. Губаль пише: «Наукова новизна одержаних результатів обумовлена поставленими завданнями та засобами їх розв'язання і полягає у встановленні сутності, специфіки та напрямів розвитку конституційних прав і свобод дитини та їх захисту в Україні на основі порівняння системи захисту прав дитини в Угорщині» [24, с. 7]. Тут, знов-таки, не йдеться про «конституційно-правовий статус дитини». Так само, як і у твердженні автора про те, що «дисертація є першим в Україні комплексним науковим порівняльно-правовим дослідженням конституційних прав і свобод дитини та механізму їх захисту» [24, с. 7].

Отже, дійсно, дисертація є першою в Україні працею, в якій порівнюються права дитини в Україні та в Угорщині (переважно на прикладі права на освіту) та проводиться аналіз механізму їх захисту, але не конституційно-правового статусу дитини в цілому. Ще один приклад: у висновках до Розділу 3 автор характеризує гарантії прав та свобод дитини. Вона пише: «Гарантії конституційних прав і свобод дитини складають важливий елемент механізму забезпечення та реалізації їх прав» [24, с. 176]. І зовсім не згадує про те, що гарантії прав дитини доволі часто розглядають як елемент конституційно-правового статусу дитини. Таким чином, можна дійти висновку, що проведене дослідження не повністю відповідає обраній темі.

У контексті нашого дослідження слід згадати про низку праць О. М. Кудрявцевої, присвячених проблематиці дитинства та написаних за спеціальністю 12.00.02 – «конституційне право; муніципальне право». Йдеться про її дослідження «Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні». Варто зазначити, що автор є прихильницею поняття «права дитини», а не «права і свободи дитини». У процесі підготовки кандидатської дисертації за цією темою О. М. Кудрявцева надрукувала низку статей з цього питання (див., наприклад: 106; 107). У 2014 р. вона успішно захистила кандидатську дисертацію (див.: 103; 104). А у 2015 р. вийшла друком монографія (див.: 105), в якій О. М. Кудрявцева врахувала ті зауваження, які були висловлені щодо дисертаційного дослідження на захисті.

Монографія складається з трьох розділів, Розділ 1 має назву «Загальна характеристика конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні», в якій автор аналізує такі питання, як захист конституційних прав і свобод дитини у концептуальному та історико-правовому аспекті, права дитини в системі конституційних прав і свобод людини в Україні та особливості методології дослідження конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні.

Розділ 2 монографії О. М. Кудрявцевої має назву «Система конституційних прав дитини в Україні». Його присвячено теоретичним основам

класифікації та систематизації конституційних прав дитини, а також послідовному аналізу основних видів конституційних прав дитини в Україні. Видається, авторський підхід не аналізувати права дитини кожне окремо, а угрупувати їх для аналізу, є дуже вдалим.

Цікавими та корисними для цього дослідження стали міркування О. М. Кудрявцевої щодо співвідношення між систематизацією та класифікацією конституційних прав людини. У своєму монографічному дослідженні вона зазначила, що:

категорія «класифікувати» означає поділ предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями (групування);

категорія «систематизувати» означає приведення чогось у систему, а під «системою» слід розуміти порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чогось;

під систематизацією конституційних прав дитини... слід розуміти впорядкування конституційних прав дитини, зумовлене їх взаємозв'язками, а також правильним, планомірним розташуванням. Така систематизація видається виключно важливою для практичного застосування конституційно-правових норм щодо захисту прав дитини [105, с. 83].

Відзначається, що ці теоретичні напрацювання могли б стати в нагоді при дослідженні не тільки конституційних прав дитини, але й інших елементів конституційно-ювенального статусу – гарантій тощо. Але, напевно чи просто перерахування прав дитини, навіть за групами, може містити в собі суперечності. Наприклад, важко знайти якесь право, яке б в Україні входило у суперечність з правом дитини на гідний життєвий рівень, на освіту, на житло. Поняття «систематизація», також, в юридичних науках традиційно застосовується у парі з поняттям «законодавство». Тому більш вірним було б підкреслити необхідність систематизації законодавства про права дитини в Україні, адже воно дійсно цього потребує, на відміну від саме прав дитини.

О. М. Кудрявцева ретельно проаналізувала механізм захисту конституційних прав дитини в Україні у своєму дисертаційному дослідженні, а потім – і в монографічному дослідженні.

Ще одним автором, праці якого стали в нагоді при дослідженні, є Н. О. Філіпська. Їй належить низка публікацій, присвячених конституційно-правовому статусу дітей з обмеженими можливостями в Україні [124; 212; 215].

Відомий фахівець з теорії держави і права Н. М. Крестовська присвятила численну кількість своїх праць ювенальному праву – це й монографія «Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження» (2008) [97], і дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан» (2008) [95], і низка статей та тез доповідей на конференціях. Серед останніх заслуговують на найбільшу увагу з точки зору нашого дослідження ті, що присвячені питанням ювенально-правового статусу (див.: 96), загального та спеціального ювенального статусу (див.: 92), конституційно-правового статусу дитини в Україні (див.: 93). Хоча Н. М. Крестовська пише про «ювенальний» та «ювенально-правовий» статус у цілому, а з точки зору галузі конституційного права – про «конституційно-правовий статус дитини», а не про «конституційно-ювенальний статус», саме зазначені праці стали доктринальним підґрунтям для сформульованої у Розділі 2 нашого дослідження пропозиції впровадити в науковий обіг поняття «конституційно-ювенальний статус».

Однією з найбільш цікавих праць, присвячених правовому статусу дитини в цілому, є праця О. В. Бутко на тему «Правовий статус дитини: теоретико-правовий аналіз». Це дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, яку автор захистила у 2004 р. Але не всі теоретичні напрацювання автора можна використати у цьому дисертаційному дослідженні: по-перше, деякі з них не мають галузевого характеру, по-друге, вони базуються на законодавстві іншої країни.

Праця О. В. Бутко структурно складається з двох глав, кожна з яких поділена на підрозділи. Глава 1 має назву «Концептуальне і понятійне

забезпечення правового статусу дитини». У цій главі найбільше виявляється спеціальність, за якою написана робота, а саме 12.00.01 – «теорія та історія права і держави; історія правових учень». Так, перший параграф цієї глави автор присвятила сфері дитинства як особливому предмету регулювання. Вона зазначила, що «специфіка правовідносин за участю дітей полягає у тому, що дитина в них стоїть немов би на другому плані, вона перебуває в залежному становищі, «під владою»... Однак ураховуючи сучасні тенденції розвитку цих відносин, слід визнати можливість і доцільність постановки їх владної залежності у певні правові рамки. Саме у цьому напрямі розвивається сучасне міжнародне законодавство про права дитини» [10, с. 38–39]. Таким чином, автор цілком вірно визначила основний напрям, у якому еволюціонують міжнародні ювенально-правові стандарти.

Параграф 3 Глави 1 присвячено сутності полігалузевого фактора побудови нормативної бази правового статусу дитини. Положення параграфу 3, які мають найбільше значення для цього дисертаційного дослідження, будуть наведені та критично оцінені у подальших частинах цієї роботи. Але таких положень небагато, оскільки цей підрозділ ґрунтується на законодавстві зарубіжної країни. Значно більшою мірою до досліджень конституційно-правового характеру відноситься Глава 2. Зокрема, у ній автор послідовно проаналізувала поліативність принципів правового становища дитини (більшість з яких розкривається якраз у працях конституційно-правового спрямування), питання громадянства дітей, проблеми правового регулювання їх правоздатності та дієздатності, а також класифікації прав дитини та їх гарантій (слід підкреслити, що й О. В. Бутько надає перевагу поняттю «права дитини» перед поняттям «права і свободи дитини»).

Найбільш значущі для цього дисертаційного дослідження інновації містяться у параграфі 1 Глави 2. У ньому автор не тільки аналізує принципи правового становища дітей як один з елементів їх правового становища, але й узагальнює їх, класифікує та об'єднує в систему (усього дев'ять принципів). Зокрема, автор розрізняє принципи за: галузевою ознакою, джерелом

закріплення, функціональним призначенням, суб'єктним спрямуванням та виокремлює в особливу групу принципи, відповідно до яких здійснюється діяльність батьків, вихователів, учителів та інших суб'єктів, на яких покладаються обов'язки із забезпечення прав дітей [10, с. 111].

Параграф 2 Глави 2 присвячено проблемам громадянства дітей; сама його назва передбачає тісний зв'язок з національним законодавством. Наступний параграф присвячено правоздатності та дієздатності дітей. І знов-таки, він ґрунтується на законодавстві зарубіжної країни. У ньому автор майже не концентрується на теоретичних проблемах чи на проблемах конституційно-правового характеру – натомість йдеться про аспекти цивільної, трудової, сімейної правоздатності та дієздатності.

У параграфі 4 Глави 2 автор розмірковує над питаннями класифікацій прав дитини та гарантій прав дитини. Слід зазначити, що в порівнянні з параграфом 1 цієї самої глави О. В. Бутько підійшла до питання класифікації цих елементів правового статусу менш ґрунтовно: зокрема, вона не запропонувала систему прав дитини, систему гарантій прав дитини (як вона зробила при аналізі принципів правового становища дитини). Для прав дитини автор сформулювала такі підстави угруповання, як їх зміст, джерело закріплення, кількісна ознака, статус суб'єкта, походження (природні та позитивні права), вік дитини тощо. Для гарантій О. В. Бутько обрала такі підстави класифікації, як: джерело, зміст, галузь права, інституціональний критерій, вік дитини тощо. Автор відокремлює також гарантії реалізації прав дитини від гарантій захисту прав дитини.

У сучасній юридичній літературі існує небагато досліджень міжнародних ювенально-правових стандартів. Слід назвати дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О. І. Вінгловської на тему «Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України», в якій вона аналізувала міжнародні стандарти прав дитини, але не надала їх визначення.

Натомість О. І. Вінгловська виходила з наявності тісного зв'язку між міжнародними стандартами прав дитини та міжнародними стандартами прав людини, а саме: «Права дитини, закріплені у звичаєвих і договірних нормах, є міжнародними стандартами прав людини, які спрямовані на забезпечення усіх прав кожній фізичній особі до 18 років особливими засобами, обмеженими досягненням вісімнадцятирічного віку» [13]. На цій підставі вона запропонувала визначення поняття «міжнародні стандарти прав людини». На її думку, «міжнародні стандарти прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми (звичаєві й договірні), які визначають на основі тенденцій і потреб соціального прогресу загальнолюдський статус особистості шляхом: 1) визначення переліку прав та свобод, що підлягають загальному дотриманню; 2) закріплення юридичного змісту й обов'язку держав дотримуватися цих прав і свобод; 3) встановлення краю можливого та припустимого обмеження цих прав і свобод; 4) заборони певних дій з боку держави, юридичних та фізичних осіб» [13]. Варто зазначити, що О. І. Вінгловська – фахівець із міжнародного права – застосовує у своєму дослідженні поняття «права дитини», а не «права і свободи людини».

Із точки зору дослідження міжнародних ювенально-правових стандартів привертає увагу і ще один факт, пов'язаний з термінологією, – в авторефераті своєї дисертації О. І. Вінгловська жодного разу не застосувала прикметник «ювенальний» [13]. Тенденції низької популярності терміну «ювенальний» щодо відповідних міжнародних стандартів простежуються і в працях фахівців з конституційного права, які зверталися до порівняння національного ювенального законодавства з міжнародними ювенально-правовими стандартами.

Одним із авторів, які найбільш активно досліджували цю проблематику, є І. В. Волошина. Варто зазначити, що вона є одним із небагатьох українських дослідників, які приділяли увагу конституційно-правовому статусу дитини в Україні, враховуючи при цьому не тільки внутрішньодержавні, але й міжнародні норми із цього питання. У своєму дисертаційному дослідженні,

починаючи з Женевської декларації прав дитини 1924 р., автор стисло розглядає низку таких важливих для її дослідження документів, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини, Європейська конвенція про здійснення прав дітей, Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, Рекомендація про мінімальний вік доступу до зайнятості, Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Однак слід зазначити, що відповідні напрацювання щодо змісту вищенаведених документів розміщено приблизно на 10 сторінках аналізованої дисертації, а у наступних частинах роботи І. В. Волошина не повертається до цього питання. Це дозволяє стверджувати про надзвичайно високий ступінь авторських узагальнень. А отже, більш детальні розробки в цьому напрямі є перспективними.

Крім того, І. В. Волошина у своїй дисертації порівняла норми Конституції України 1996 р. з відповідними положеннями Конвенції про права дитини 1989 р. Зокрема, вона зазначила: «Конституція України служить стрижнем, що, вбираючи в себе положення і принципи Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. з урахуванням національних, соціальних, економічних, політичних і ідеологічних особливостей сучасного періоду розвитку, визначає майбутнє підростаючого покоління, формує «завдання» для інших галузей законодавства» [17, с. 175]. Слід погодитися із цим висновком.

Крім характеристики документів, на які звернула увагу І. В. Волошина, Ю. В. Губаль також згадала про такі акти, як:

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р.;

Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р.;

Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р.;

Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р.

Проте автор не проаналізувала зміст досліджуваних документів та не приділила уваги проблемам реалізації їхніх положень в Україні та в Угорщині, тобто частина праці Ю. В. Губаль, що стосується міжнародних та європейських стандартів конституційно-правового статусу дитини в Україні, є вельми загальною.

Ще одним автором, яка приділила увагу міжнародним документам про дітей, є Н. О. Філіпська, яка у 2016 р. захистила дисертацію, підрозділ 1.3. якої має назву «Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав дітей з обмеженими можливостями та їх реалізація в Україні» [214, с. 49–69]. У ньому автор вельми ґрунтовно охарактеризувала Женевську декларацію про права дитини 1924 р., Декларацію про права дитини 1959 р. та Конвенцію про права дитини 1989 р. в аспекті захисту дітей з обмеженими можливостями. Після цього увагу зосереджено на тих міжнародних документах, які мають не загальний, а спеціальний характер, насамперед це: Декларація про права розумово неповноцінних осіб 1971 р., Декларація про права інвалідів 1975 р., Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 р. Автор не наводить конкретних прикладів щодо підсумків цього огляду, які вона виклала у висновках до Розділу 1: «Виявлено, що законодавство України враховує міжнародні стандарти. Проте в Україні існує необхідність проведення конституційних державних реформ з метою формування дієвих правозахисного та правозастосовчого механізмів та переходу від медичної до інклюзивної моделі суспільства» [213, с. 16]. Слід погодитися з її думкою, але цьому твердженню бракує саме авторського обґрунтування.

У контексті нашого дисертаційного дослідження інтерес становить додаток до згадуваної вище дисертації О. В. Бутько, що має назву «Практичний коментар міжнародно-правових актів про права дитини». У ньому автор дає хронологічний огляд виникнення стандартів у сфері прав дитини на міжнародному рівні, а також здійснює критичний аналіз цих стандартів.

О. В. Бутько починає з того, що «в міжнародному праві існує певна сукупність правових інститутів, в яких надано норми про права дитини.

Нормативні акти із цих питань формувалися міжнародним співтовариством досить тривалий час. Після закінчення Першої світової війни британська організація «Врятуйте дітей» та її шведський аналог «Редда Барні» склали проект Декларації про права дитини, який був прийнятий Лігою Націй в 1924 р. Женевська декларація, як вона була названа, надала особливий захист дітям незалежно від раси і національності» [10, с. 195]. Після цього вчена переходить до діяльності ООН у цій сфері, починаючи з 1946 р., коли було утворено дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), потім – до 1948 р., коли було прийнято Загальну декларацію прав людини. Автор оцінює її зміст, так само як і зміст міжнародних пактів про права людини 1966 р., з точки зору закріплення в них прав дитини. О. В. Бутько також проаналізувала Конвенцію Міжнародної організації труда (МОТ) про охорону материнства 1952 р., Конвенцію МОТ про нічну працю жінок 1948 р., Конвенцію про дискримінацію в галузі праці та найму тощо.

Жоден із вказаних авторів не формулював поняття «міжнародних ювенально-правових стандартів», і лише О. І. Вінгловська запропонувала дефініцію поняття «міжнародні стандарти прав людини». Слід погодитися з її пропозицією рухатися від конкретного до абстрактного – від міжнародних стандартів прав дитини до міжнародних стандартів прав людини.

О. І. Вінгловська, виходячи з її визначення міжнародних стандартів прав людини, вважає належними до міжнародних стандартів «загальновизнані міжнародно-правові норми (звичаєві та договірні)» [13]. Однак варто відзначити, що характеристика «загальновизнані» є доволі незрозумілою щодо договірних міжнародних норм. Відповідно, та чи інша держава визнає міжнародні норми, ратифікуючи договір, але навряд чи після цього норми стають «загальновизнаними». Більш коректним із цієї точки зору є положення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини», в якій йдеться про те, що ці міжнародні стандарти мають «користуватись широкою міжнародною підтримкою» [211].

Привертає увагу також віднесення до міжнародних стандартів звичаєвих норм. Не заперечуючи ролі звичаїв на міжнародному рівні, слід підкреслити: непрямым свідченням того, що звичаї не належать до міжнародних стандартів прав людини, є положення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини». У цьому документі зазначено, що:

«установлення стандартів має здійснюватись при належній підготовці» (що навряд чи можливо для звичаїв);

«Генеральна Асамблея... закликає держави-члени та органи Організації Об'єднаних Націй приділяти першочергову увагу застосуванню існуючих міжнародних стандартів у сфері прав людини та наполегливо закликає забезпечити широку ратифікацію існуючих договорів у цій сфері чи приєднання до них» (знов-таки, про звичаї не згадується, так само як і про інші, не договірні джерела міжнародного права);

«Генеральна Асамблея... наполегливо закликає держави-члени та органи Організації Об'єднаних Націй, що займаються розробкою нових міжнародних стандартів у сфері прав людини, належним чином враховувати в цій роботі вже існуючу міжнародно-правову основу» [211].

Із точки зору висловлених міркувань більш привабливим є підхід до міжнародних стандартів Ю. Я. Касараби, який пише, що «Міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах та інших міжнародних документах певні еталони, норми, показники, до дотримання та досягнення яких заохочується або ж зобов'язується держава» [56]. Через те що «еталони» і «показники» закріплюються в нормах міжнародних актів та інших документів, доцільніше у визначенні зазначити лише про «певні норми».

П. М. Рабінович та О. Л. Венецька сформулювали таке визначення: «Міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують

мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного чи політичного характеру» [181]. На відміну від інших наведених вище визначень, вчені розглядають міжнародні стандарти як «принципи та норми». З таким підходом – вважати належними до числа міжнародних стандартів прав людини принципи та норми – погоджується і Т. Р. Деметрадзе [33]. Причиною, за якою норми міжнародного права на певному етапі стали доповнювати загальними принципами права, С. П. Погребняк називає бажання вирішити проблему «*non liquet*» [139, с. 18] та зазначає, що вперше розуміння загальних принципів права як джерела права з'явилося саме у міжнародному, а не в національному праві [139, с. 14].

Виходячи із цього, можна запропонувати таке визначення міжнародних ювенально-правових стандартів: це загальновизнані принципи та норми, що регламентують об'єм прав особи, яка не досягла повної правосуб'єктності. На їх підставі держава повинна оптимізувати національне законодавство (усунути суперечності та прогалини, оновити невідповідні норми), з метою забезпечення міжнародних стандартів щодо конституційно-правового статусу дитини.

Отже, конституційно-правовий статус дитини зокрема, та правовий статус дитини у цілому неодноразово були у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних вчених. Проте аналіз їхніх праць надає підстави сформулювати: питання, пов'язані з елементами конституційно-правового статусу дитини є складними та комплексними, а значна кількість міжнародних документів, що містять ювенально-правові стандарти актуалізує дослідження в обраному напрямі. Складно на сучасному етапі навести повний та вичерпний перелік документів, що містять відповідні норми, однак варто зазначити, що до них належать як міжнародні договори про права людини в цілому (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. тощо), так і міжнародні договори, присвячені виключно

проблемам дітей (Конвенція про права дитини 1989 р., Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 р. тощо).

Так само навряд чи можливо навести повний та вичерпний перелік принципів міжнародного права, які визнані більшістю держав у сучасному світі та впливають на принципи конституційно-правового статусу дитини в Україні. Однак варто зазначити, що ці принципи доцільно угрупувати таким чином:

універсальні принципи міжнародного права (принцип демократизму, принцип гуманізму, принцип законності тощо);

загальні принципи міжнародного права, які обумовлюють правовий статус людини (принцип рівності, принцип правової визначеності, принцип пропорційності, заборона зловживання правами тощо);

спеціальні принципи міжнародного права, які обумовлюють конституційно-правовий статус дитини (принцип якнайкращого забезпечення прав дитини, принцип недискримінації дитини залежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або інших обставин, що стосуються самої дитини або її сім'ї, визнання за дитиною права на ім'я та на громадянство, принцип визнання за дитиною низки соціальних прав загального та особливого характеру, принцип посиленого державного піклування про дітей з особливими потребами, принцип сприяння забезпеченню всебічного і гармонійного розвитку дитини, принцип пріоритетності захисту та допомоги дітям, принцип співмірності фізичного та морального впливу на дитину тощо).

Підставою для цієї класифікації є сфера застосування того чи іншого принципу та його джерело. Зокрема:

для універсальних принципів міжнародного права джерелом є здебільшого Статут ООН та міжнародні звичаї;

для загальних принципів міжнародного права, які обумовлюють перелік прав людини та їх гарантій, – Загальна декларація прав людини 1948 р.,

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. тощо;

для спеціальних принципів міжнародного права, які обумовлюють конституційно-правовий статус дитини, – Конвенція про права дитини 1989 р., Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р., Декларація про захист дітей і жінок у надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 р. тощо.

1.2. Поняття дитини в конституційному законодавстві України та у міжнародних ювенально-правових стандартах

Конституційне законодавство України має низку особливостей. На думку А. Р. Крусян, вони полягають у такому: воно має регулювати особливі суспільні відносини, які відрізняє основоположний, базовий характер (тобто особлива сфера регулювання), що обумовлює іншу особливість – провідне місце конституційного законодавства в загальній системі українського законодавства [102, с. 48]. Водночас поняття «конституційне законодавство» може розглядатися як частина поняття «законодавство», їм притаманна низка спільних ознак.

Узагальнюючи міркування, які існують в літературі щодо поняття «законодавство», Н. М. Гашина дійшла висновку, що правова теорія розглядає законодавство в широкому та вузькому значеннях. Під законодавством у широкому значенні розуміють сукупність законів та підзаконних актів... У вузькому - законодавство звужується лише до законів у прямому розумінні цього слова [20, с. 150].

Відповідно, і галузеве поняття «конституційне законодавство» є таким, що розглядається в широкому та вузькому значеннях. Конституційне законодавство у широкому значенні – це всі нормативно-правові акти, які містять норми в межах предмета конституційного права (предмет

конституційного права складають «основи правового становища особистості та основи юридичної організації держави» [116, с. 10]).

Щодо такого визначення поняття «конституційне законодавство» Є. С. Анічкін застерігає: «Широке трактування конституційного законодавства, по-перше, не відображає сутності й особливості власне закону; по-друге, нівелює відмінності між законом і підзаконним нормативним актом; по-третє, залишає відкритим питання про співвідношення понять «законодавство» і «система нормативних правових актів», насичуючи першого неадекватним за обсягом змістом. Кількість законів останніми роками помітно збільшилася, посилилася їхня роль як нормативних актів вищої юридичної сили, що обумовлює необхідність розуміння конституційного законодавства у вузькому сенсі слова» [3, с. 89].

Поняття «конституційне законодавство» у вузькому значенні охоплює закони, що регламентують основи правового становища особистості та основи юридичної організації держави. Таке визначення поняття «конституційне законодавство» можна зустріти у працях О. А. Лук'янової [110], Д. Є. Волкової [15] та інших авторів.

Поняття «конституційне законодавство» в Україні поки що не знайшло свого однозначного розуміння. І ця проблема стосується не тільки конституційного законодавства України, але й інших галузей національного законодавства. Адже в юридичній літературі наявним є як широкий підхід до визначення поняття «законодавство» (передбачає віднесення до актів законодавства усіх нормативно-правових актів), так і вузький підхід (передбачає віднесення до актів законодавства лише Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України).

Прихильником застосування першого, широкого значення є П. М. Рабінович. Який зазначив, що «систематизація законодавства – це діяльність щодо зведення нормативно-правових актів (або їх елементів) у цілісний комплекс» [182, с. 126]. Виходячи із цього визначення, можна дійти

висновку, що вчений розуміє під законодавством сукупність нормативно-правових актів.

Саме у цьому, широкому значенні, застосував поняття «законодавство» Конституційний Суд України (щодо трудового законодавства у Рішенні від 9 липня 1998 р. у справі про тлумачення терміна «законодавство» [207]).

Дослідниця Н. М. Кошіль у систематизації конституційного законодавства також надає перевагу широкому значенню до визначення поняття «конституційне законодавство». Вона запропонувала включити до конституційного законодавства «нормативно-правові акти та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що регламентують суспільні відносини, які складаються щодо основ правового становища особистості, юридичної організації держави та в процесі здійснення публічної (державної й публічно-самоврядної) влади та її взаємодії з громадянським суспільством і населенням країни» [90, с. 47–48].

Приклад застосування вузького значення до визначення поняття «законодавство» можна проілюструвати за допомогою матеріалів, викладених в Окремій думці судді Конституційного Суду України М. Д. Савенка у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (Рішення від 9 липня 1998 р. у справі про тлумачення терміна «законодавство»). Суддя зазначив: «Якщо виходити з лексичного значення терміна «законодавство», його граматичної ознаки «збірність», то можна зробити висновок, що це закони (сукупність законів), які дав, тобто прийняв відповідний повноважний орган» [126].

Вузьке значення до поняття «законодавство» містить Закон «Про громадянство України» у ст. 4, яка встановлює, що «законодавство про громадянство становить Конституція України, цей Закон та міжнародні договори України» [153].

Щодо конституційного законодавства приклад застосування вузького значення можна знайти в працях А. Р. Крусян. Вчена справедливо зазначила,

що «вузьке розуміння конституційного законодавства, на відміну від широкого, по-перше, дає змогу виокремити особливості законів, роль і число яких у сучасній Україні значно зросли; по-друге, відмежовує закони від підзаконних нормативно-правових актів; по-третє, розмежовує категорії «система конституційного законодавства» і «система джерел конституційного права» [102, с. 48–49]. Слід погодитися з цими аргументами та запропонувати проведення поетапної гармонізації норм галузі конституційного права України як базису конституційно-правового статусу дитини з міжнародними ювенально-правовими стандартами:

перший етап: гармонізація відповідних актів конституційного законодавства України (Конституції та законів) з нормами міжнародних ювенально-правових стандартів;

другий етап: гармонізація підзаконних актів з Конституцією та законами України, а також з тими міжнародними договорами, що містять норми ювенально-правових стандартів та згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Нехтування таким науково виваженим підходом до гармонізації норм галузі конституційного права України з міжнародними ювенально-правовими стандартами зустрічається доволі часто. Наприклад, у низці законів України, у т. ч. стосовно дітей, слово «інвалід» було замінено на «людина з інвалідністю», «дитина з інвалідністю»¹ на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 19 грудня 2017 р. [151], у т. ч. в Законах України: «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. [174], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. [154], «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [159], «Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. [173]. Тобто відбувся перший етап

¹ Варто зазначити, що навряд чи можна погодитися з новим поняттям, про що буде зазначено в подальших частинах дослідження.

гармонізації норм галузі конституційного права України з міжнародними ювенально-правовими стандартами.

Однак поки що органи публічної влади не перейшли до другого етапу гармонізації, який передбачає приведення підзаконних актів у відповідність до законів України. Незважаючи на термінологічні зміни та доповнення, що їх запровадив Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 19 грудня 2017 р., залишаються чинними:

Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Типового положення про центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів» від 15 серпня 2013 р. [167];

Наказ Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження Порядку обліку, зберігання, оформлення та видачі посвідчень особам, які одержують державну соціальну допомогу, відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16 листопада 2007 р. [166];

Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 30 квітня 2002 р. [165].

Такий підхід має певні переваги. По-перше, він відповідає ієрархічній побудові законодавства України. По-друге, він не входить у суперечність з визначенням поняття «законодавство», яке застосовано в затвердженій 18 березня 2004 р. Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (див.: 161). У Розділі II Програми «Визначення термінів» закріплюється, що адаптація законодавства – це «процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire*» [50]. Слід зазначити, що в цьому Законі йдеться про «адаптацію», яка містить:

уніфікацію;
гармонізацію.

На сучасному етапі при порівняльному аналізі конституційного законодавства України з нормами міжнародних ювенально-правових стандартів виявлено доцільність:

уніфікації поняття «дитина» в конституційному законодавстві з нормами міжнародних ювенально-правових стандартів;

гармонізації відповідних актів конституційного законодавства України (у вузькому розумінні) з нормами міжнародних ювенально-правових стандартів.

Коли йдеться про поняття «дитина» у міжнародних документах, то привертає увагу той факт, що більшість тих із них, що стосуються України, не містять цієї дефініції. Винятком є лише Конвенція про права дитини 1989 р. (далі – Конвенція 1989 р.), яка встановлює що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше» [81].

Серед інших міжнародних документів про дітей для конституційного права України найбільш важливими є:

Загальна декларація прав людини 1948 р., яка у ст. 25 передбачає, що «всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом» [49];

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., у якому дітям присвячена ст. 24, що проголошує рівність дітей та відсутність дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження, а також установлює право кожної дитини бути зареєстрованою негайно після її народження, право на ім'я та право на набуття громадянства [117];

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., в якому ст. 12 підкреслює необхідність забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності й здорового розвитку дитини [118];

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р. [19];

Декларація прав дитини 1959 р. [32].

Щодо Декларації прав дитини 1959 р. Міністерство юстиції України зазначило:

«Згідно з частиною першою статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Водночас у розумінні Закону України «Про міжнародні договори України» Декларація прав дитини не є міжнародним договором та не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України у формі ратифікації.

У контексті міжнародного права такі, серед іншого, документи, як декларації міжнародних організацій, належать до так званого «soft law» і з формально-юридичної точки зору не є тим жорстким правом, яке зобов'язує державу діяти в певний спосіб» [234]. Поява «м'якого права» викликана тим, що «нове тисячоліття характеризується складністю проблем, що стоять перед світовим співтовариством» [120, с. 93].

Отже, серед тих міжнародних документів, які є обов'язковими для України та мають найбільш значний вплив на конституційне право, дефініція поняття «дитина» міститься лише в Конвенції про права дитини 1989 р., яка була ратифікована у 1991 р. (див.: 169; 176).

Із числа європейських документів про дітей, які є обов'язковими для України та мають найбільш значний вплив на конституційне право, слід виокремити:

Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [71]; хоч у самій Конвенції не йдеться про права дитини, Європейський суд з прав людини сформував відповідне прецедентне право¹;

¹ До числа найбільш відомих належать рішення Європейського суду з прав людини у справах Тайрер проти Сполученого Королівства (Tyrrer v. the United Kingdom), Сьорінг проти Сполученого Королівства (Soering v. the United Kingdom), Т. проти

Європейську соціальну хартію (переглянуту) 1996 р., у Частині I якої дитина згадується доволі часто, а в Частині II надається визначення цього поняття.

У Частині I Європейської соціальної хартії значна увага приділена дитині як такої та дітям у цілому. У преамбулі до цієї Частини зазначено, що діти мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються, та право на належний соціальний, правовий та економічний захист. Ці положення послідовно розкриваються у статтях цієї Частини.

Так, ст. 7 Європейської соціальної хартії присвячена виключно правам дітей та підлітків, а ст. 17 – виключно правам дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист. Крім того, про дітей згадується у контексті трудових прав матері (ст. 8), прав сімей з дітьми на соціальний захист (ст. 16), прав трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу (ст. 19) та прав працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них (ст. 27) [45], але визначення поняття «дитина» у Частині I Європейської соціальної хартії не надається.

Частина II аналізованого акта містить примітки та пояснення до кожної зі статей Частини I. Деякі з цих пояснень стосуються того, як саме розуміти поняття «дитина», «діти» для цілей застосування тієї чи іншої статті.

Наприклад, у Частині II надано такі пояснення до ст. 17 «Право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист»:

«Ця стаття охоплює всіх осіб молодше 18 років, якщо законодавство, що стосується повноліття дитини, не передбачає меншого віку повноліття, без шкоди для інших конкретних положень Хартії, зокрема статті 7¹.

Це не передбачає зобов'язання надавати обов'язкову освіту до самого вищезазначеного віку» [45].

Сполученого Королівства (T. v. the United Kingdom), В. проти Сполученого Королівства (V. v. the United Kingdom) та ін.

¹ Стаття 7 Європейської соціальної хартії має назву «Права дітей та підлітків».

Але це визначення дітей – як «всіх осіб молодше 18 років, якщо законодавство, що стосується повноліття дитини, не передбачає меншого віку повноліття, без шкоди для інших конкретних положень Хартії» – не є універсальним, тобто таким, яке прийняте для всього аналізованого міжнародного документа. Такого висновку можна дійти тому, що для ст.ст. 19, 27 Хартії, в яких також йдеться про дітей, діти розуміються дещо по-іншому.

Частина II передбачає, що для цілей ст. 19 «Право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу» поняття «діти» як члени родини застосовується для вказівки на «неодружених дітей до тих пір, доки останні вважаються державою, що приймає, неповнолітніми і перебувають на утриманні трудящого-мігранта» [45].

Частина II закріплює, що для цілей ст. 27 «Право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них» «вислови «діти, які перебувають на їх утриманні» та «інші близькі родичі, які явно потребують їхнього догляду або підтримки» означають осіб, визнаних такими згідно з національним законодавством відповідної Сторони» [45]. Слід конкретизувати, що ст. 27 «застосовується до працюючих чоловіків та жінок, які мають сімейні обов'язки стосовно дітей, що перебувають на їх утриманні, а також стосовно інших близьких родичів, які явно потребують їхнього догляду або підтримки, коли такі обов'язки обмежують їхні можливості підготовки до економічної діяльності, започаткування такої діяльності, участі в ній або її розширення» [45].

Таким чином, хоч Європейська соціальна хартія приділяє значну увагу дітям, але не містить уніфікованої дефініції поняття «дитина».

Ще один документ, що має перспективний інтерес для України з точки зору європейської інтеграції, це Хартія Європейського Союзу про основні права 2000 р. У контексті звернення до досвіду ЄС слід зазначити, що коли йдеться про ювенальні стандарти, дуже часто автори просто плутають Раду Європи і Європейський Союз. Наприклад, А. Ю. Іванець у своєму матеріалі «Захист прав

дітей в Європейському Союзі» аналізує документи та програми щодо захисту дітей Ради Європи, після чого відразу ж зазначає, що «в останні роки Євросоюз уважно стежить за правами дітей у своїх зовнішньополітичних відносинах» [53]. Ця пропозиція є продовженням попередніх міркувань автора про захист прав дітей, за допомогою документів та органів Ради Європи. Однак автор не робить ніяких зауважень, пояснень, які б свідчили про те, що вона розрізняє Раду Європи і Європейський Союз.

Очевидно, що всі країни-члени ЄС є одночасно членами Ради Європи. Однак Рада Європи та її органи охоплюють набагато більше держав, ніж ЄС. Таким чином, дотримання положень документів Ради Європи для країн-членів ЄС так само обов'язково, як і дотримання положень документів ЄС. Проте це не означає, що їх можна ототожнювати. Назви цих органів дуже подібні, і саме Раді Європейського Союзу належить провідна роль у захисті прав людини в ЄС, у т. ч. у захисті прав дитини. Крім подібних назв, протягом тривалого часу і Рада Європи, і Рада Європейського Союзу розглядались як інститути міжнародних організацій (інтеграційні організації, різні за своєю правовою природою).

Ситуація почала змінюватися в 2001 р. після укладення Ніщського договору (повна назва: Ніщський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз, у Договори, що засновують Європейські співтовариства, і деякі пов'язані з ними акти). Як відзначають учені, саме із цього часу ЄС став потроху втрачати ознаки міжнародної організації, поступово перетворюючись на подобу конфедерації, з потенціалом для еволюції у федерацію. Приблизно із цього часу право ЄС починають уважати унікальним, що істотно відрізняється від міжнародного права. Поява у права ЄС характерних ознак національного права призвела до того, що на теперішній час воно перебуває за своїми характеристиками між правом міжнародним і національним. Із точки зору цього дослідження важливе значення має той факт, що право ЄС має таку ознаку національного права, як поділ на галузі. Уже сформувалася і галузь конституційного права ЄС. Отже, виходячи з предмета конституційного права,

права людини мають стати важливими для ЄС, що й демонструє діяльність основних інститутів ЄС.

Основні права людини в ЄС закріплені в Хартії основних прав ЄС 2000 р. Повертаючись до Ніщцького договору, доречно процитувати С. В. Сулімського, який зазначив, що «реформа, розпочата в Ніщі, розглядається в міжнародно-правовій перспективі як вирішальний каталізатор поглиблення і розширення інтеграційних процесів на європейському просторі, що відкриває значні перспективи... Зазначена реформа відкрила шлях до вирішення широкого спектра проблем правового характеру в рамках так званого «процесу після Ніцци», який охоплює не менше чотирьох основних тем, що стосуються правового оформлення інституційної структури ЄС: розподілу компетенції між Європейським Союзом і його членами, реорганізації та реформування договорів, статусу Хартії основних прав і прав людини і ролі національних парламентів у системі інститутів Європейського Союзу» [198, с. 7–8].

Але Хартія основних прав ЄС при укладенні Ніщцького договору була тільки спроектована як документ, їй не було надано юридичної сили. У представників держав-членів ЄС виникло багато зауважень до тексту Хартії, до питання її необхідності тощо. Тому надання Хартії юридичної сили було відстрочено. У зв'язку із цим слід підкреслити, що, хоч Хартію і датують 2000 роком, юридичної сили вона набула пізніше, лише у 2009 році.

Хартія основних прав мала стати частиною Конституції ЄС, а саме увійти до складу тексту Конституційного договору ЄС 2004 р. Але при його ратифікації державами-членами ЄС виникло чимало проблем, і норми Хартії знову не були запроваджені в дію. Слід зазначити, що Хартію було включено до складу тексту Конституційного договору, а не додано до нього як окремий документ, що спочатку було обумовлено при створенні Конституції ЄС.

При роботі над проектом Лісабонського договору (повна назва: Лісабонський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейського Співтовариства) було запозичене багато ідей і розробок із Конституційного договору ЄС 2004 р. Однак норми

Хартії не знайшли свого місця в тексті Лісабонського договору, хоч вона й набрала чинності з підписанням цієї угоди у 2009 р. як окремий документ.

Нині Хартія належить до групи документів ЄС, що мають вищу юридичну силу (первинне право ЄС). У сукупності ці документи, більшість з яких представлені установчими договорами ЄС, є джерелами конституційного права ЄС. Таким чином, у 2004 р. невдала спроба узагальнити їх у рамках Конституційного договору ЄС могла б надати підстав консолідувати в один договір практично всі документи, що становлять первинне право ЄС. Із точки зору досліджуваної теми це надало б можливість об'єднати всі норми первинного права ЄС про права людини, у т. ч. дитини, в одному акті, що істотно полегшило б їх використання та вивчення.

Саме з прийняттям і ратифікацією Хартії основних прав ЄС можна говорити про істотний прорив як у сфері конституційного статусу особистості в ЄС, так і конституційного статусу дитини в ЄС. Адже одну із статей Хартії присвячено виключно дітям, це ст. 24 «Права дитини» [219]. Але в цьому документі також не міститься визначення поняття «дитина».

Слід зазначити, що зовсім не на усіх континентах регіональні документи про права особистості надають перевагу «відстороненню» від визначення поняття «дитина». Наприклад, Африканська хартія прав та благополуччя дитини 1990 р. містить у ст. 2 визначення дитини як особи до 18 років [237]. Але цей регіональний документ не містить ювенальних стандартів, обов'язкових для України.

Таким чином, при уніфікації поняття «дитина» в конституційному законодавстві України з міжнародними ювенально-правовими стандартами слід керуватися ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р.

Аналіз наукової літератури з питань прав, свобод та інших елементів правового статусу дитини привертає увагу до того, що деякі автори застосовують словосполучення «статус дитини», деякі – «статус неповнолітнього», деякі – аналогічні словосполучення, але у множині (тобто «статус дітей», «статус неповнолітніх»). Немає єдності й серед фахівців

із конституційного права: І. В. Швець, Ю. В. Губаль, П. В. Карпова [55] так, наприклад О. М. Кудрявцева пише про «конституційно-правовий статус дитини», Н. О. Філіпська – про «конституційно-правовий статус дітей». Крім того, у своїх дослідженнях ці фахівці з конституційного права обмежуються тільки констатацією того факту, що на теперішній час відсутня уніфікація відповідної термінології. Вони не формулюють пропозицій з подолання цього недоліку, незважаючи на очевидну необхідність таких розробок. Л. А. Романовська справедливо зазначила, що «наявність різних за юридичним змістом дефініцій терміна «дитина», а також однозвучних у законодавстві термінів «дитина», «діти» створює законодавчо-термінологічну невизначеність» [185, с. 4]. Ситуація погіршується ще й тим, що доволі поширеним є поняття «неповнолітній», «неповнолітня».

Інколи поняття «дитина» та «неповнолітні» застосовують як синоніми (наприклад, так робить К. Є. Демиденко – див.: 35), що не завжди є справедливим. На користь цього свідчать положення Сімейного кодексу України. Відповідно до ст. 6 «Дитина»:

- «1. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.
2. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [192].

Виходячи з цієї статті, між поняттями «дитина» та «неповнолітній» є відсутньою тотожність. Слід зазначити: позитивною рисою цієї статті Сімейного кодексу України є те, що в ній відсутнє нормативне визначення поняття «дитина», що не збільшує кількості нормативних актів, у яких це визначення надається.

Слід погодитися з О. А. Шульц, яка зазначила: «Сучасна юридична наука та законодавча практика розглядають правову дефініцію «дитина» як змістовно ширше поняття, ніж правове поняття «неповнолітній». На нашу думку, ці правові категорії співвідносяться як загальне і часткове, родове і видове

поняття, законодавчо визнаний термін «неповноліття» за своєю юридичною природою є лише періодом у житті кожної дитини, протягом якого вона має можливість реалізувати певний обсяг юридичних прав і свобод, закріплених позитивним, як правило, галузевим законодавством певної держави» [232, с. 94]. Автор цілком вірно наголосила на тому, що особа до 18 років, по-перше, може мати (а може й не мати) зазначену можливість, а по-друге, що до настання 18 років дитині надаються не всі права 18-річної особи, а тільки певний їх обсяг – і тут вона справедливо акцентувала увагу на тому, що це передбачено не всіма, а лише певними галузями законодавства. Слід додати, що конституційне законодавство не належить до тих галузей законодавства, які надають ті права, яких особа набуває з 18 років, раніше, за умов настання тієї чи іншої події або здійснення тієї чи іншої дії.

О. О. Панчишина вірно відзначила, що «оскільки в міжнародних конвенціях особи у віці до 18 років означені терміном «діти», то робляться спроби застосовувати це поняття і у вітчизняному законодавстві щодо вказаної вікової групи. Останнім часом і в назвах відповідних підрозділів державних органів слово «неповнолітні» було замінено словом «діти». Водночас достатньо поширеним у вітчизняних законодавчих актах залишається термін «неповнолітні» [131, с. 111].

Слід рекомендувати застосовувати у конституційному праві саме поняття «дитина», адже це узгоджується з більшістю найновіших міжнародних документів – джерел ювенально-правових стандартів – таких як: Конвенція про права дитини 1989 р., Декларація про захист дітей і жінок у надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 р., Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 р., Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) 2008 р. та ін. Хоча більшість із них і не містить дефініції поняття «дитина», але вони застосовують поняття «дитина», «діти», а не «неповнолітній», «неповнолітні», про що свідчать, зокрема, назви цих документів.

Що ж до розмежування понять «дитина» та «неповнолітній», Л. А. Романовська цілком вірно зазначила, що «використання критерію «повноліття» в понятті «дитина» недоцільне. Віковий критерій конкретизує межу, за якою учасник правовідносин є дитиною, тому його застосування є домінуючим» [185, с. 4].

У науково-практичному коментарі Сімейного кодексу України З. В. Романовська зазначає, що «ні реєстрація шлюбу до досягнення цього віку¹, ні надання повної цивільної дієздатності тому, хто працює за трудовим договором або бажає займатися підприємництвом, не припиняють у такої особи статусу дитини» [186, с. 30]. Слід зазначити, що відсутність єдності в українській науковій літературі щодо співвідношення між критерієм повноліття та віковим критерієм у 18 років стосовно визнання особи дитиною, ймовірно, є наслідком недостатньо коректного перекладу з англійської мови на українську мову ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р., в якій надається визначення поняття «дитина». Відповідно до перекладу, що розміщений на офіційному веб-порталі Верховної Ради України (rada.gov.ua), «для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [81]. Цей переклад взято з офіційного друкованого джерела – із «Зібрання чинних міжнародних договорів УРСР» (1990. № 1. С. 205).

На офіційному веб-сайті ООН не розміщено українського перекладу Конвенції про права дитини 1989 р., оскільки найближчою мовою до української є російська мова. Переклад аналізованої статті на російську мову виглядає так:

«Для целей настоящей Конвенции ребенком является каждое человеческое существо до достижения 18-летнего возраста, если по закону, применимому к данному ребенку, он не достигает совершеннолетия ранее» [65]. Слід підкреслити, що в цьому перекладі в останній частині речення

¹ 18 років.

йдеться про «повноліття». Очевидно, що при перекладі на українську мову застосовувався російський офіційний текст або перекладач (перекладачі) «звірялися» з ним, оскільки в оригінальному (еталонному) тексті Конвенції англійською мовою на офіційному веб-сайті ООН ст. 1 викладено так:

«For the purposes of the present Convention, a child means every human being below the age of eighteen years unless under the law applicable to the child, majority is attained earlier» [239]. Якщо перекласти це речення дослівно, то воно матиме такий вигляд: «Для цілей цієї Конвенції під дитиною розуміється кожна людська істота віком до 18 років, якщо відповідно до закону, що застосовується до дитини, вона не набуває відповідних прав раніше».

Слід зазначити, що з тексту оригіналу зрозуміло, що йдеться про те, що в певних випадках (відповідно до норм певних галузей права) фізична особа віком до 18 років може прирівнюватись у правосуб'єктності до дорослих, а в інших – ні. Це зрозуміло тому, що «пониження» вікового цензу для набуття правосуб'єктності дорослої особи, особою до 18 років в англійській мові зазначається не за допомогою поняття «majority», а за допомогою поняття «emancipation». Поняття «majority» застосовується для того, щоб підкреслити: особа до 18 років може отримати певні права, навіть «більшість прав» («більшість» – це ще один з перекладів слова «majority», він є більш популярним, ніж «повноліття»), але не всі права дорослого.

В англійській мові поняття «повноліття» має такі переклади, як «age», «majority», «emancipation» – очевидно, це й спричинило термінологічну плутанину при перекладі. Саме тому в українському та російському варіантах тексту ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р. існує певна двозначність: їх можна зрозуміти як у варіанті оригінального англійського тексту (зрівняння в правах з особами, яким вже є 18 років, але тільки в деяких галузях права), так і інакше – як набуття усіх прав дорослих, особами яким вже є 18 років.

Крім того, Конвенція про права дитини 1989 р. – це міжнародно-правовий документ не регіонального, а світового значення. Тому цілком логічно, що його дефініції мають настільки загальний характер, щоб бути придатними для

застосування як країнами романо-германської правової сім'ї, так і інших правових сімей (наприклад, країнами сім'ї спільного права, де поділ на галузі є не настільки вагомим, як у країнах романо-германської правової сім'ї). Цей фактор також необхідно враховувати при здійсненні перекладу Конвенції.

Таким чином, для гармонізації конституційного законодавства України стосовно конституційно-правового статусу дитини з міжнародними ювенально-правовими стандартами слід рекомендувати з метою уточнення змісту викласти ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р. у такій редакції:

«Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за галузевим законом, застосовуваним до даної особи, вона не набуває повної галузевої правосуб'єктності раніше».

Це сприятиме усуненню існуючої двозначності сучасної редакції цієї статті та матиме позитивний вплив не тільки на норми конституційного права, але й на норми інших галузей права України.

У літературі існують інші думки щодо вдосконалення термінології національного ювенального законодавства. Однак слід надати перевагу застосуванню поняття «повнолітні діти» та «діти», а не таких, що пропонують:

Л. А. Романовська: поняттю «діти» в широкому значенні (повнолітні діти) та у вузькому значенні (фізичні особи до 18 років) [185, с. 19];

авторський колектив Науково-практичного коментаря Сімейного кодексу України під керівництвом С. Я. Фурси: поняттю «діти» з об'єктивної точки зору (особи до 18 років) та із суб'єктивної точки зору (діти для конкретних батьків залишаються їхніми дітьми, незважаючи на вік дітей) [191, с. 40].

У контексті пропозиції застосовувати у конституційному законодавстві України поняття «дитина» (а не поняття «неповнолітній», «малолітній» тощо) слід підкреслити:

у конституційному праві, на відміну від цивільного права, немає необхідності розмежування осіб, що не досягли 18 років, на малолітніх та неповнолітніх;

у конституційному праві, на відміну від кримінального права, немає необхідності розмежування осіб, що не досягли 18 років, на осіб віком до 14 років, до 16 років та неповнолітніх;

у конституційному праві, на відміну від трудового права, немає необхідності розмежування осіб, що не досягли 18 років, на осіб віком до 14 років, до 15 років та неповнолітніх.

Важливим є й те, що ряд законів України, які традиційно вважають належними до актів конституційного законодавства, застосовують саме поняття «дитина». Ці акти можна класифікувати на такі, що містять:

здебільшого норми конституційного права;

здебільшого норми інших галузей права.

Переважно норми конституційного права містять:

Конституція України;

Закон України «Про громадянство України»;

Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації».

У Конституції України про дитину, дітей згадується у ст.ст. 51, 52 Розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Визначення поняття «дитина» Основний Закон не містить, так само як і посилання на вік, до якого особа вважається дитиною (або неповнолітньою).

Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. у ст. 1 «Визначення термінів» установлює: «Дитина – особа віком до 18 років» [153]. А у ст. 16 «Необхідність згоди дітей під час набуття громадянства України» зазначено, що «набуття громадянства України дітьми віком від 14 до 18 років може відбуватися лише за їхньою згодою» [153]. Поняття «неповнолітні» у цьому Законі вживається тільки один раз, і не само по собі, а у словосполученні з поняттям «діти» у такому контексті: «Особа, яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнолітні та неповнолітні) брат чи сестра, син чи дочка, онук чи онука народилися або постійно проживали до 24 серпня 1991 року на території, яка стала територією України відповідно до Закону України «Про правонаступництво України», або яка сама чи хоча б один

з її батьків, дід чи баба, рідні (повнолітні та неповнолітні) брат чи сестра народилися або постійно проживали на інших територіях, що входили на момент їх народження або під час їх постійного проживання до складу Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), і є особою без громадянства або іноземцем, який подав зобов'язання припинити іноземне громадянство, та подала заяву про набуття громадянства України, а також її неповнолітні діти реєструються громадянами України» (ст. 8 «Набуття громадянства України за територіальним походженням») [153]. Слід зазначити, що ніяких винятків із приводу того, що особи з повною цивільною дієздатністю, набутою до настання 18-річного віку, не вважаються «дітьми» за термінологією цього Закону, не передбачено.

Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 р. у назві містить прикметник, однокорінний з поняттям «дитина» (а не «неповнолітній» чи «малолітній»). Відповідно до ст. 2, дитячі громадські організації у цьому Законі розглядаються як «об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства» [170]. Таким чином, можна дійти висновку, що:

право на об'єднання в громадські організації в Україні – це конституційне право;

дитячі громадські організації – це об'єднання громадян, віком до 18 років, отже, галузь конституційного права визнає дитиною фізичну особу до 18 років;

жодних винятків з приводу того, що особи з повною цивільною дієздатністю, набутою до настання 18-річного віку, не можуть бути засновниками та членами дитячих громадських організацій, не передбачено.

Виходячи з того, як визначають дитину зазначені акти конституційного законодавства, слід констатувати: навряд чи можливо узгодити визначення дитини як особи до 18 років, що застосовується в деяких з них, із визначенням дитини, яке надано у Конвенції 1989 р. у тому перекладі, який застосовується нині. Натомість запропонований переклад ст. 2 Конвенції 1989 р. не входить у суперечність із тим, як визначають дитину акти конституційного законодавства України.

Переважно норми інших галузей права, а не конституційного права, містять такі закони України, які застосовують поняття «дитина»:

Сімейний кодекс України (визначення поняття «дитина» було розглянуто вище);

Цивільний кодекс України;

Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.;

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. та ін.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. є міжгалузевим нормативно-правовим актом, який належить і до числа актів конституційного законодавства, виходячи з предмета його правового регулювання («Закон визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини» [174]).

Закон України «Про охорону дитинства» встановлює, що дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [174]. Слід зазначити, що це визначення потребує вдосконалення, уточнення – адже йому можна адресувати ті самі зауваження, що й ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р. До того ж це формулювання має певні відмінності від визначення дитини у Конвенції про

права дитини 1989 р. Слід нагадати, що «для цілей... Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [81].

Порівняльний аналіз цих двох визначень поняття «дитина» надає підстави наголосити на ще одному (крім нечіткості та двозначності) визначенні із Закону «Про охорону дитинства» – це синонімічне застосування поняття «повноліття» та віку 18 років. Це є недоліком, адже в законодавстві України не існує єдиної практики щодо того, що саме вважати «повноліттям».

Традиційно під повноліттям розуміють вік, з якого особа набуває повної цивільної дієздатності. Однак якщо звернутися до тексту Цивільного кодексу України, то ст. 34 «Повна цивільна дієздатність» передбачає:

«1. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття).

2. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу.

У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

У разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається» [220].

Л. А. Романовська також звертає увагу на те, що поняття «повноліття» не має законодавчого визначення, а тому пропонує при наданні дефініції поняттю «дитина» говорити про те, що особа є дитиною до 18 років, «якщо відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше» [185, с. 19].

Зі змісту цієї статті незрозуміло, чому у конституційному праві України слід застосовувати поняття «повноліття» замість вказівки на вік (18 років). Адже набуття повної цивільної дієздатності фізичною особою до 18 років не впливає на одночасне набуття і тих прав, які належать до конституційних. Наприклад, якщо особа уклала шлюб до досягнення 18 років, активне виборче

право все одно надається по досягненні 18 років – ч. 1 ст. 70 Конституції України встановлює, що «право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років» [86]. Хоч уже наступна частина цієї статті проголошує, що «не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними» [86]. Слід зазначити, що тут має місце повна термінологічна узгодженість із Цивільним кодексом України в частині тих статей, які передбачають визнання фізичної особи недієздатною. Однак у Цивільному кодексі України йдеться про «визнання недієздатним», а не про «цивільну дієздатність». Порядок визнання фізичної особи недієздатною закріплено в Цивільному процесуальному кодексі України, який також оперує поняттями «цивільна дієздатність» та «недієздатність» (наприклад, див. ст. 234 Цивільного процесуального кодексу [221]).

На користь цього твердження свідчить ст. 35 «Надання повної цивільної дієздатності» Цивільного кодексу України. Надання повної цивільної дієздатності ця стаття пов'язує, крім вступу до певних сімейних правовідносин (укладення шлюбу), також зі вступом у певні трудові правовідносини (укладення трудового договору), у певні господарські правовідносини (реєстрація суб'єктом підприємницької діяльності). Пункт 4 цієї статті встановлює, що «повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки» [220]. Повноліття фізичної особи опосередковано прирівнюється до набуття повної цивільної дієздатності, яка поширюється на всі цивільні права та обов'язки (а не на конституційні права та обов'язки).

У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», з урахуванням зазначених вище міркувань про повноліття, слід викласти поняття «дитинство» в новій редакції. На теперішній час, цей Закон передбачає, що «дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття» [174], тоді як більш вірним було б таке визначення:

«Дитинство – це період розвитку фізичної особи до 18 років».

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. передбачає, що «дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом вона не набуває прав повнолітньої раніше» [154]. Враховуючи міжгалузевий характер цього Закону, навряд чи доцільно пропонувати зазначати в ньому, що дитина – це особа до 18 років. Однак цьому визначенню можна адресувати всі ті зауваження, яких було висловлено щодо нетактовного перекладу, який застосовується у ст. 2 Конвенції 1989 р., та визначення поняття «дитина» в Законі України «Про охорону дитинства». А отже, визначення поняття «дитина» в Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» потребує уточнення.

З метою уніфікації термінології конституційного законодавства України, міжгалузевих актів про дитину та міжнародних ювенально-правових стандартів, слід відмовитися від визначення поняття «дитина» у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» та у ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Замість цього слід розмістити відсильну норму такого змісту:

«У цьому Законі термін «дитина» вживається у значенні Конвенції про права дитини 1989 р.».

Практична реалізація викладених у цьому підрозділі пропозицій сприятиме уніфікації термінології міжнародних ювенально-правових стандартів та законодавства України.

З вищевикладеного матеріалу, можна дійти наступного висновку:

Конституційно-правовий статус дитини зокрема, та правовий статус дитини в цілому неодноразово були в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних вчених. Проте аналіз їхніх праць надає підстави сформулювати: питання, пов'язані з елементами конституційно-правового статусу дитини, є складними та комплексними, а кількість міжнародних документів, що містять ювенально-правові стандарти, є великою та постійно зростає, що актуалізує дослідження в обраному напрямі.

Міжнародно-правові ювенальні стандарти – це норми та принципи міжнародного права, що закріплюють основи правового статусу дитини.

Нині неможливо навести повний та вичерпний перелік документів, що містять відповідні норми міжнародного права, у т. ч. тому, що до них належать як міжнародні договори про права людини в цілому (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. тощо), так і міжнародні договори, присвячені виключно проблемам дітей (Конвенція про права дитини 1989 р., Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 р. тощо).

На теперішній час, також, неможливо навести повний та вичерпний перелік принципів міжнародного права, що визнані більшістю держав у сучасному світі та впливають на принципи конституційно-правового статусу дитини в Україні. Ці принципи запропоновано угрупувати так:

а) універсальні принципи міжнародного права (принцип демократизму, принцип гуманізму, принцип законності тощо);

б) загальні принципи міжнародного права, які обумовлюють правовий статус людини (принцип рівності, принцип правової визначеності, принцип пропорційності, заборона зловживання правами тощо);

в) спеціальні принципи міжнародного права, які обумовлюють конституційно-правовий статус дитини (принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини, принцип визнання за дитиною права на ім'я та на громадянство, принцип визнання за дитиною низки соціальних прав загального та особливого характеру, принцип посиленого державного піклування про дітей з особливими потребами, принцип сприяння забезпеченню всебічного і гармонійного розвитку дитини, принцип пріоритетності захисту та допомоги дітям, принцип співмірності фізичного та морального впливу на дитину тощо).

Підставою для цієї класифікації є сфера застосування того чи іншого принципу та його джерело:

а) для універсальних принципів – Статут ООН та міжнародні звичаї;

б) для загальних принципів – Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. тощо;

в) для спеціальних принципів – Конвенція про права дитини 1989 р., Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р., Декларація про захист дітей і жінок у надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 р. тощо.

У цьому дослідженні поняття «конституційне законодавство» доцільно застосовувати у вузькому значенні, тобто як сукупність законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Рекомендовано застосовувати у конституційному законодавстві України поняття «дитина» (а не поняття «неповнолітній», «малолітній» тощо). По-перше, це узгоджується з тезаурусом:

а) найновіших міжнародних документів – джерел ювенально-правових стандартів, – таких як Конвенція про права дитини 1989 р., Декларація про захист дітей і жінок у надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 р., Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 р., Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) 2008 р. та ін.;

б) таких актів конституційного законодавства, як Конституція України, Закони України «Про громадянство України», «Про молодіжні та дитячі громадські організації».

По-друге, у конституційному праві, на відміну від цивільного права, немає необхідності в розмежуванні дітей на малолітніх та неповнолітніх; на відміну від кримінального права – на осіб, що не досягли 18 років, осіб віком до 14 років, до 16 років та неповнолітніх; на відміну від трудового права – на осіб, що не досягли 18 років, осіб віком до 14 років, до 15 років та неповнолітніх.

Єдиним міжнародним документом, який містить дефініцію поняття «дитина», є Конвенція про права дитини 1989 р. Доведено доцільність відмовитися від визначення поняття «дитина» у ст. 1 Закону України «Про

охорону дитинства» та у ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Замість цього запропоновано доповнити ці акти відповідною відсильною нормою. Це сприятиме усуненню існуючої двозначності чинної редакції цієї статті та матиме позитивний вплив на норми конституційного права та інших галузей права України.

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА

2.1. Сутність конституційно-правового статусу дитини

В юридичній літературі поки що відсутнє однозначне розуміння сутності, поняття, структури та змісту конституційно-правового статусу дитини. На підставі ознайомлення з працями про конституційно-правовий статус дитини виявлено два підходи до його сутності, які залежать від погляду вченого на те, похідним від якого статусу є досліджуваний статус:

похідним від правового статусу дитини, тобто для характеристики конституційно-правового статусу дитини необхідно «конституціоналізувати» правовий статус дитини, конкретизуючи напрацювання фахівців теорії права виходячи з особливостей предмета правового регулювання галузі конституційного права;

похідним від конституційно-правового статусу особи, тобто для характеристики конституційно-правового статусу дитини необхідно рухатися від загального до конкретного, залишаючись у межах галузі конституційного права.

Так, українська дослідниця І. В. Волошина пропонує авторське поняття та структуру конституційно-правового статусу дитини на підставі того міркування, що він є похідним від конституційно-правового статусу особи в цілому. Принаймні, так вона розмірковує у своїй статті «Конституційно-правовий статус дитини: поняття, елементи, види» [228]. Автор дотримувалась аналогічної точки зору і через кілька років після опублікування цієї статті, про що свідчить зміст її дисертаційного дослідження. У підрозділі 2.2. «Поняття та елементи конституційно-правового статусу дитини в Україні. Правосуб'єктність та основні принципи статусу дитини» вона також згадує про те, що конституційно-правовий статус дитини є похідним від конституційно-

правового статусу особи у цілому. У зв'язку із цим у цьому підрозділі І. В. Волошина неодноразово звертається до авторів, які досліджували не конституційно-правовий статус особи, а статуси окремих суб'єктів права – і не завжди конституційно-правові (наприклад, на с. 84 вона аналізує думку В. Й. Пашинського щодо статусу військовослужбовців, точку зору М. І. Іншина та В. С. Венедиктова на правовий статус державних службовців, на с. 85 – позицію В. С. Єгорової щодо конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, В. П. Колісника щодо правового статусу національних меншин та ін. [17]). Після цього вона звертається до норм Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, Кримінального кодексу України, що аж ніяк не сприяє розумінню конституційно-правового статусу ні людини, ані дитини.

Досліджуючи правовий статус дитини з точки зору теорії права, В. І. Абрамов також доходить висновку, що він «випливає з правового статусу людини та громадянина з урахуванням вікових обмежень» [1, с. 14–15]. Н. М. Крестовська зазначає, що «з позицій аксіологічного та антропологічного підходу дитина – не потенційна, а актуальна людина, тому логічним є поширення на неї усіх конституційних норм щодо прав, обов'язків та відповідальності людини» [93, с. 33].

Такий підхід може бути сприйнятий у разі, якщо дослідник не заперечує наявності конституційно-правового статусу як такого, адже в юридичній літературі існують різні думки щодо цього поняття. Так, Г. О. Якимов розмірковує: «Конституційно-правові норми, що розвивають (поряд із нормами цивільного, сімейного, трудового та інших галузей) зміст конституційного статусу людини, є складовою частиною міжгалузевого комплексного утворення – правового статусу людини і громадянина... – і самостійного правового інституту конституційно-правового статусу людини не утворюють» [236, с. 22]. Однак із цим твердженням важко погодитися, тому що протягом десятиліть учені досліджують конституційно-правовий статус фізичних та юридичних

осіб, який є зручною моделлю для оцінки їх сучасного стану та перспектив його подальшого вдосконалення.

В. І. Абрамов також не є прихильником того, щоб говорити про конституційно-правовий статус дитини. Він зазначає, що, «виділяючи традиційно загальний (конституційний) статус дитини, ми, однак, бачимо його відому умовність через ототожнення конституційних прав дорослих громадян і дітей (у Конституції... практично відсутні, за деяким винятком, норми про права дитини), тому вважаємо, що коректніше було б говорити про конституційні основи прав дитини» [1, с. 15].

Повертаючись до проблем дитини, слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку правової думки в досліджуваних сферах такий підхід навряд чи можна визнати плідним, адже він надає підстави вважати, що діти – це «недо-дорослі», а тому їхній галузевий статус визначається так: зі статусу «дорослих» «прибираються» ті права й обов'язки, що через ті чи інші особливості дітям належати не можуть. Як наслідок, отримуємо «вторинність» конституційно-правового статусу дитини, який ні в якому разі не може вийти за межі конституційно-правового статусу дорослого з точки зору його елементного складу.

Отже, І. В. Волошина сформулювала, що «конституційно-правовий статус дитини впливає з положень відповідного статусу людини і громадянина» [17, с. 72]. Подібним чином також розмірковує Н. Є. Борисова та деякі інші автори: «Дитина через недостатньо розвинене усвідомлення і малий життєвий досвід частіше вступає у фактичні, ніж у суспільні відносини. Однак ці обставини не можуть розглядатися як підстава для применшення її суб'єктивних юридичних прав і свобод. Правовий статус дитини, який має вираження в певному обсязі потенційних належних їй суб'єктивних прав і свобод, не має бути меншим за правовий статус дорослої фізичної особи. Виняток становлять політичні права і свободи, які належать тільки повнолітнім членам суспільства і не можуть бути передані для виконання іншій особі» [9, с. 12]. Н. Є. Борисова застосувала цей підхід у своєму дисертаційному

дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (див.: 8, с. 123–124, 142). Вона переконана: «Розробка концепції автономії правового статусу людини, її прав і свобод, включення до Конституції... глави про громадянське суспільство і виокремлення в ній сім'ї як самостійного конституційно-правового інституту покликана сприяти формуванню конституційно-правового статусу дитини як самостійного правового інституту» [9, с. 22]. Аналогічну думку висловила і З. Е. Кантемирова у своєму дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Конституційно-правові засоби захисту прав дитини в умовах надзвичайних ситуацій» [54, с. 19–22], і Я. Ю. Загребельна у статті «Особливості конституційно-правового статусу дітей в Україні»: «Дослідження конституційно-правового статусу дитини, визначення його теоретичних засад і структури зумовлені перш за все важливістю його як елемента в системі прав людини та особливістю у співвідношенні з конституційно-правовим статусом людини» [51, с. 179].

Здавалося б, що поняття «конституційно-правовий статус особистості» є загальноохоплюючим, а отже – містить у собі конституційно-правовий статус дитини. Але суттєва різниця між дорослою особою та дитиною спростовує такий підхід.

В теорії права – і це було продемонстровано у підрозділі 1.1. – існує значна кількість напрацювань, присвячених правовому статусу дитини. Автори цих праць вважають: необхідно на теоретичному рівні сформулювати загальні особливості правового статусу дитини і саме ці напрацювання застосовувати як підґрунтя при дослідженні галузевих статусів дитини.

Саме такий підхід обрала для свого конституційно-правового дослідження Ю. В. Губаль, але вона не акцентувала уваги на наявності цих двох підходів та не аргументувала, чому обрала підхід, відмінний від підходу І. В. Волошиної.

К. Є. Демиденко наголошує: «Дитина як суб'єкт права потребує... виокремлення саме як специфічного суб'єкта» [36, с. 29]. О. А. Шульц

підкреслює необхідність виокремлення «правового становища окремих категорій людей, які потребують спеціального захисту, у тому числі й дітей» [233, с. 179]. А. О. Резнік вважає, що «крім традиційних видів правового статусу особи (загального та спеціального) необхідно виокремити та закріпити правовий статус дитини» [183, с. 574].

Досліджуючи різницю між дорослою особою та дитиною, слід підкреслити, що межа між ними прокладається необхідністю досягнення певного віку, в Україні це 18 років. Таким чином, не суспільство, а держава вирішує, коли дитина стає дорослою, встановлюючи відповідні положення в нормах права. Із цим погоджуються і Ю. В. Губаль та В. Ю. Євко, відзначаючи: «Визначення поняття «дитина», так само як і поняття «дорослий вік», змінюється у залежності від культурних особливостей кожної країни» [25, с. 33; 43, с. 253].

Як правило, орієнтирами для забезпечення діяльності компетентних органів публічної влади є такі:

дитина здебільшого не в змозі забезпечити своє існування;

дитина здебільшого не в змозі самостійно приймати важливі рішення;

на дорослих покладається обов'язок утримувати дітей до їх повноліття (ст. 51 Конституції України [86]).

Ці та інші вагомі відмінності між дітьми та дорослими надають підстави стверджувати щодо раціональності відокремлення правового (загального) і галузевих (цивільного, кримінального та ін.) статусів дитини від загального та галузевих статусів особистості.

Щоправда, не всі вчені-ювеналісти погоджуються з тим, щоб виокремлювати саме загальний та галузевий статуси дитини. Приміром, К. Ніконов виокремлює:

«загальний правовий статус дитини, який залишається незмінним за будь-яких обставин, ґрунтується на єдиному визначенні поняття «дитина», обмеженому чіткими рамками вікового цензу»;

«спеціальні правові статуси дитини, що надають додаткові гарантії і особливі умови міжнародно-правового захисту і заохочення прав дитини за наявності певних зовнішніх чинників, як додаток до запобіжних заходів здійснення міжнародно-правового захисту і заохочення прав дитини, передбачених загальним правовим статусом дитини» [123]. Автор виокремлює такі категорії дітей, що мають спеціальні правові статуси відповідно до норм міжнародного права: діти, права яких порушені збройними конфліктами міжнародного і не міжнародного характеру; діти, щодо яких здійснюються насильницькі дії; діти, які залишилися без піклування батьків та осіб, які їх замінюють; діти-інваліди; діти-біженці; діти, що перебувають у конфлікті із законом [123]. Також К. Ніконов констатувала, що відповідним категоріям дітей притаманний саме певний спеціальний правовий статус у цілому, а не спеціальний галузевий статус зокрема.

Викликає критику пропозиція Н. О. Філіпської говорити про конституційно-правовий статус дітей з обмеженими можливостями. У своїх працях учена не доводить, у чому полягають особливості конституційно-правового статусу дітей з обмеженими можливостями у порівнянні з конституційно-правовим статусом дитини у цілому. Вона обрала метою свого дисертаційного дослідження «визначення особливостей конституційно-правового статусу дитини з обмеженими можливостями, його співвідношення із загальним правовим статусом людини і громадянина в Україні, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства в даній сфері» [213, с. 4]. Отже, вона застосувала підхід до конституційно-правового статусу дитини у цілому та дітей з обмеженими можливостями зокрема, відповідно до якого цей статус є похідним від конституційно-правового статусу особистості.

У контексті застосування до конституційно-правового статусу дитини підходу, який передбачає, що він є похідним від правового статусу особистості, слід нагадати пропозицію О. Ф. Скакун, яка виокремлює загальний, спеціальний та індивідуальний правовий статус. При цьому загальний правовий

статус, закріплений у Конституції України і конституційних законах, є однаковим для усіх осіб незалежно від національності, релігійних переконань, соціального стану. Спеціальний статус, на думку автора, доповнює чи обмежує загальний правовий статус і є статусом особи як представника тієї або іншої соціальної групи. Індивідуальним є статус особи як індивідуума, який становить персоніфіковані права й обов'язки в їхніх конкретних, природних і набутих здібностях і особливостях; він відзначається рухливістю: змінюється відповідно до змін, що відбуваються в житті людини [193, с. 413]. У межах спеціального статусу якраз і слід виокремити правовий статус дитини.

Слід підкреслити, що в літературі вчені не тільки «виводять» конституційно-правовий статус дитини з правового статусу дитини, але й наголошують на необхідності їх чіткого розмежування. Так, Н. М. Крестовська пише: «У вітчизняній конституційно-правовій доктрині простежуються тенденції до ототожнення загального правового та конституційно-правового статусу дитини... На нашу думку, категорії загального правового статусу дитини та конституційно-правового статусу дитини не є тотожними, а співвідношення між ними можна охарактеризувати як складне співвідношення цілого та частини, де частина виступає як центр, своєю чергою будучи похідною від міжнародно-визнаної концепції прав дитини, передусім принципів Конвенції про права дитини: недискримінації та рівності прав дітей; забезпечення найкращих інтересів дитини; забезпечення права на виживання та розвиток; забезпечення участі дитини у вирішенні питань, які її стосуються» [93, с. 31]. Слід погодитися з міркуваннями Н. М. Крестовської.

Група вчених, що досліджували проблематику виокремлення конституційно-правового статусу дитини в окремий інститут (відокремлений від інституту конституційно-правового статусу людини), надала таке обґрунтування своєї пропозиції: «На користь необхідності позитивного вирішення питання про виділення цього конституційно-правового інституту можна висловити низку аргументів:

а) вітчизняна юриспруденція вже пішла по шляху виділення правових статусів спеціальних суб'єктів права – інвалідів, пенсіонерів, ветеранів і т. д. Такий підхід, на наш погляд, свідчить про незадовільний стан механізму забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина. Причому якщо правовий статус названих суб'єктів переважно зводиться до підвищеного захисту їхніх соціально-економічних прав і свобод, то конституційно-правовий статус дитини охоплює набагато більше за обсягом коло правовідносин,

б) суспільство переживає перехідний етап від авторитарного державного (політичного) режиму до демократичного через період ліберальних перетворень. Ліберальний період суспільного розвитку характеризується небезпекою повернення до минулого – до авторитаризму. Велику роль у доданні стабільності суспільним відносинам, у реальному забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, особливо соціально незахищених верств населення, відіграє юридичне закріплення. Перш за все – у Конституції країни» [9, с. 22]. Слід уважати ці аргументи переконливими, а звернення до ліберальних цінностей у контексті дослідження конституційно-правового статусу дитини – цілком доречним.

Л. Ю. Голишева, досліджуючи правове становище дитини у контексті міжнародних ювенально-правових стандартів, зазначила: «Боротьба існуючих теорій сутності прав дитини, що виникли в останню чверть ХХ століття, – лібералізму і протекціонізму – привели до створення концепції, покладеної в основу Конвенції¹. Суть протекціонізму або патерналізму полягає у протиставленні дитини дорослому, у твердженні, що дитині притаманна фізична і психічна залежність від батьків або осіб, які їх замінюють. Лібералізм, навпаки, говорить про свободу самостійності дитини, оскільки дитина має сприйматись як людина, з виникнувшими звідси наслідками» [21, с. 69]. Аналізуючи Конвенцію, Т. А. Титова також підкреслює лібералізм її змісту, завдяки чому дитинство розглядається «як поетапний процес розвитку дитини

¹ Конвенція про права дитини 1989 р.

від сильної залежності (період дитинства) до самостійності (період дорослішання). Завдання дорослого полягає в тому, щоб допомогти дитині поступово здобути незалежність у думках і вчинках. Таким чином, влада батьків або осіб, які здійснюють турботу про дитину, має цільовий характер, тобто спрямована на розвиток у неї самосвідомості і здатності до самовизначення, після чого вони її втрачають» [203, с. 23].

Отже, для України з ратифікацією Конвенції про права дитини 1989 р. стало актуальним впровадження ліберального підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини. Адже немає сенсу запозичувати «букву» Конвенції (норми Конвенції), якщо за «духом» законодавство України в частині прав, свобод та інших елементів правового статусу дитини, у т. ч. конституційно-правового статусу дитини, буде суперечити «духу» Конвенції.

Основною перешкодою для запозичення «духу» Конвенції про права дитини 1989 р. є тоталітарне минуле України у складі СРСР. Л. Українець назвала патерналізм «домінуючою стратегією тоталітарних систем» та зазначила: «Проблема панування людини над людиною, у різних формах – опіка, навчання, домінування і т. д., існувала в усі історичні часи і залишається актуальною тепер. Незважаючи на те що найбільш яскраві епохи «розквіту» тоталітарних систем пішли в минуле (комунізм, фашизм), їхні елементи в явному або неявному вигляді існують і в сучасних демократичних суспільствах» [210, с. 238]. Слід зазначити, що Україна намагається відійти від традицій патерналістської держави, проголосивши право на життя, право на вільний вибір місця проживання, свободу пересування, інші громадянські права. Актуальність подолання патерналізму в Україні обумовлює ситуацію, внаслідок якої патерналістський підхід держави до дитини залишається таким, що переважає й досі. Таким чином, досягнення належного балансу між ліберальним та патерналістським підходом для України вбачається оптимальним за рахунок впровадження тільки ліберальної складової. Щодо конституційно-правового статусу дитини це означає: з урахуванням цього слід якомога більше лібералізувати конституційне законодавство в частині

галузевого статусу дитини, щоб збалансувати патерналістський підхід, який панував у відповідних актах часів СРСР.

Сутність патерналізму полягає в тому, що «патерналізм (від лат. *paternitas* – батьківство) – система, принципи і практика державного управління, побудованого по парадигмі виховання і контролю батька над дітьми в патріархальній сім'ї» [132]. Патерналізм має витoki з відносин у традиційній родині, а тому «викоренити» його з правовідносин, що стосуються дитини, неможливо тай навряд чи потрібно.

Не слід плутати патерналістський підхід до конституційно-правового статусу дитини з виплатою допомоги сім'ям із дітьми. Прикладом вірного розмежування цих питань може бути Рішення Конституційного Суду України від 8 червня 2016 р. у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу сьомого частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини).

Як зазначено у Рішенні, суб'єкт права на конституційне подання – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), абзац сьомий частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ з такими змінами (далі – Закон), згідно з якими виплата допомоги при народженні дитини припиняється «в разі виникнення інших обставин». На думку автора клопотання, наявність такої підстави для припинення виплати допомоги при народженні дитини, як «у разі виникнення інших обставин», позбавляє особу можливості передбачити, які саме обставини можуть призвести до припинення виплати їй цієї допомоги, наділяє органи державної влади необмеженою дискрецією у вирішенні питання щодо припинення виплати такої допомоги і, відповідно, не забезпечує захисту

особи від свавільного втручання в її право на отримання допомоги при народженні дитини [209].

При вирішенні цього питання Конституційний Суд України виходив з процитованих вище ст. 3 та ч. 3 ст. 51 Основного Закону, наголосивши також на тому, що Україна є демократичною, правовою державою (ст. 1 Конституції [86]). Слід зазначити, що в контексті подання Омбудсмана можна було б підкреслити і соціальний характер Української держави, який також проголошено у ст. 1 Конституції. Крім того, єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні послався на Закон «Про охорону дитинства» та на Конвенцію 1989 р., очевидно, демонструючи прихильність закріпленого ними ліберального підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини. Виходячи із системного аналізу норм цих актів, Конституційний Суд України зазначив, що «допомога при народженні дитини є різновидом державної допомоги у загальній системі соціального захисту населення і надається з метою забезпечення відповідного рівня матеріальної підтримки сімей, у яких є діти, створення належних умов для утримання та виховання дітей» [209]. У мотивувальній частині Рішення зазначено: Конституційний Суд України вважає, що перелік підстав для припинення виплати допомоги при народженні дитини в Законі закріплено з метою недопущення нецільового використання коштів Державного бюджету України, що виділяються на таку допомогу, та унеможливлення свавільного втручання органів державної влади у право особи на її отримання.

Цей перелік не є вичерпним і право визначати додатковий перелік таких підстав не делеговано іншому органу державної влади, то це створює можливість свавільного втручання органів державної влади у право особи на отримання державної допомоги при народженні дитини. З огляду на це, виходячи з порушення принципу правової визначеності, конституційне подання Омбудсмана було задоволено, а абзац сьомий частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. було визнано неконституційним. Слід зазначити, що це Рішення

Конституційного Суду України майже не викликало критики у юридичної громадськості.

Рішення у справі про припинення виплати допомоги при народженні дитини супроводжується Окремою думкою судді Конституційного Суду України І. Д. Сліденка. Суддя заперечує вірність винесеного Рішення та вважає, що оскаржувана норма є конституційною, адже вкрай важко визначити вичерпний перелік відповідних обставин. І. Д. Сліденко наводить доволі переконливий аргумент на користь цього, цитуючи відповідь Міністерства соціальної політики України відносно того, що застосована в цій статті юридична конструкція «інші обставини» знайшла своє практичне втілення у виявленні такого роду обставин: випадків, що виходять за межі детального регулювання попередніх частин цієї статті, зокрема виїзд заявника за межі України, перебування одержувача допомоги під вартою до винесення рішення суду або на тривалому лікуванні, що унеможлиблює здійснення догляду за дитиною, тощо [127].

Наприкінці Окремої думки І. Д. Сліденко резюмував:

«Законодавець, конструюючи статтю 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», застосувавши юридичну конструкцію «інші обставини», передбачив відкритий перелік підстав для припинення виплати допомоги при народженні дитини. Визнавши неконституційним положення «в разі виникнення інших обставин», Конституційний Суд України, по суті, створив абсолютно нову норму із закритим переліком відповідних підстав. Такий порядок урегулювання відповідних суспільних відносин, очевидно, не був передбачений законодавцем. Очевидно також і те, що «єдиний орган конституційної юрисдикції» виконав функції легіслатури, створивши абсолютно нову в правовій системі України норму.

Таким чином, Конституційний Суд України самотійно врегулював суспільні відносини, здійснив законодавчу функцію, закріплену виключно за Верховною Радою України, та порушив приписи статей 6, 8, 85, 91, 92, 147, 150 Конституції України» [127].

Отже, критичну увагу судді Конституційного Суду України І. Д. Сліденка привернуло виконання єдиним органом конституційної юрисдикції функцій, не притаманних йому відповідно до теорії розподілу державної влади (а не відсутність послідовного дотримання ліберального підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини).

У зв'язку із цим доцільно рекомендувати розрізняти патерналістський та ліберальний підходи до сутності конституційно-правового статусу дитини в Україні. Патерналістський підхід передбачає, що конституційно-правовий статус дитини походить від конституційно-правового статусу особи (який, у свою чергу, походить від правового статусу особи); він ґрунтується на протекціоністській теорії прав дитини. Ліберальний підхід передбачає, що конституційно-правовий статус походить від правового статусу дитини; він ґрунтується на лібералістській теорії прав дитини, відповідно до якої дитинство є однією з конституційних цінностей.

Теза про те, що дитинство є однією з конституційних цінностей, в Україні не є загальновизнаною. Однак будь-яка держава спрямовує свої зусилля на підвищену охорону дітей, і Україна не є винятком. Саме тому гармонізація конституційного законодавства України як базису конституційно-правового статусу дитини з міжнародними ювенально-правовими стандартами є надзвичайно важливою.

Н. М. Крестовська розглядає дитинство як одну із цінностей суспільства. Вона пише: «Сучасне право визнає не тільки дітей, але й дитинство як правову цінність, обумовлену унікальними властивостями дитини, якими є: невинність, вразливість, енергійність, сподівання, зацікавленість. Дитинство має зайняти місце поряд з такими фундаментальними правовими цінностями, як життя, здоров'я, свобода, безпека, справедливість. І якщо в різних правових культурах вказані цінності мають різну «вагу», то діти і дитинство, можливо, є тими загальними цінностями, які здатні об'єднати все людство» [91, с. 125].

Загальна декларація прав людини 1948 р. передбачає, що «материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу» [49]. Для повнішої

гармонізації національного конституційного законодавства з міжнародно-правовими ювенальними стандартами, до Конституції України було включено норму, яка свідчить про те, що дитинство є однією з конституційних цінностей. Якщо проаналізувати текст Конституції України, то слово «дитина» в різних відмінках та числах зустрічається у двох статтях Розділу II (ст.ст. 51, 52), тоді як слово «дитинство» в різних відмінках зустрічається у трьох статтях (ст.ст. 24, 51, 92), розміщених у Розділах II та IV. Визнання дитинства конституційною цінністю в Україні вбачається важливим кроком на шляху імплементації міжнародних ювенально-правових стандартів у національне законодавство. Зв'язок між тим, що дитинство слід вважати конституційною цінністю, та дослідженням правового статусу дитини в його конституційно-правовому прояві влучно охарактеризувала Н. М. Крестовська: «Правовий статус дитини має... свій ціннісний вимір: людство визнає не тільки дітей, але й дитинство як правову цінність, зумовлену унікальними властивостями дитини, якими є: невинність, вразливість, енергійність, сподівання, допитливість» [93, с. 31].

Поняття «дитина», «діти» застосовуються у контексті прав і обов'язків особистості, їх рівності, що цілком логічно з урахуванням знаходження ст.ст. 51, 52 у Розділі II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»:

а) «батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків»¹ (ч. 2 ст. 51 Конституції);

б) «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» (ч. 1 ст. 52 Конституції);

¹ Увагу привертає застосування у ч. 2 ст. 51 Конституції словосполучення «повнолітні діти» як вказівки на те, що вони мають кровний зв'язок з батьками. Аналогічний підхід застосовується і в інших актах конституційного законодавства, наприклад, у Законі «Про громадянство України».

в) «будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом» (ч. 2 ст. 52 Конституції);

г) «утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» (ч. 3 ст. 52 Конституції) [86].

Поняття «дитинство» в Основному Законі України застосовується у значно більшій кількості контекстів:

у контексті практичної реалізації принципу рівності прав людини у Розділі II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» (ч. 3 ст. 24 Конституції); ця частина ст. 24 Основного Закону України зазнала офіційного тлумачення Конституційним Судом України у 2012 р., однак ознайомлення зі змістом відповідного рішення єдиного органу конституційної юрисдикції в державі надає підстави резюмувати, що поставлена перед Судом проблема не стосувалася питань дитинства, дітей (див.: Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. у справі про рівність сторін судового процесу – 206);

у контексті цінності дитинства для держави, що знайшло свій прояв у проголошенні охорони дитинства в одній із норм Розділу II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»: «Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» (ч. 3 ст. 51 Основного Закону України);

у контексті достатньої важливості питань дитинства для того, щоб засади їх правової регламентації визначалися виключно законами України (Розділ IV «Верховна Рада України»): «...6) ...засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства» (п. 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України) [86].

Системний аналіз норм ч. 3 ст. 51 та п. 6 ч. 1 ст. 92 Основного Закону України свідчить про те, що дитинство має бути однією з цінностей, що проголошуються Конституцією України. У зв'язку із цим, по-перше, слід підкреслити: Конституція України визнає та закріплює як цінність саме дитинство, а не дитину. Це дозволяє уникнути певного повтору положень ст. 3 Основного Закону, яка встановлює, що:

«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [86].

Через те, що дитина є людиною, цілком зрозуміло, що й дитина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. А проголошення цінністю дитинства надає можливість привернути увагу до цього особливого періоду в житті кожної людини.

Проголошення саме дитинства, а не дитини, конституційною цінністю в Основному Законі знайшло вдалий розвиток у чинному законодавстві України – відповідні норми конкретизовано в Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. Назва цього Закону узгоджується з тим, що дитинство є конституційною цінністю, проголошеною Конституцією України. Цілком доречно сформульовано, також, сферу дії Закону «Про охорону дитинства» – він «визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини

на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики в цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини» [174]. Це свідчить на користь того, що дитинство в Україні є однією з конституційних цінностей.

З урахуванням вищезазначеного зв'язку між ст. 3 та ч. 3 ст. 51, п. 6 ч. 1 ст. 92 Основного Закону України слід резюмувати: навряд чи норма, що визнає дитинство конституційною цінністю, доречно розміщена в ч. 3 ст. 51, що знаходиться в Розділі II Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Здебільшого конституційні цінності «сконцентровано» в Розділі I Конституції «Загальні засади». Це є цілком справедливим, тому що:

цінності якраз і належать до загальних засад;

внесення змін та доповнень до Розділу I Конституції (разом з Розділом III «Вибори. Референдум» і Розділом XIII «Внесення змін до Конституції України») є ускладненим значно більше, ніж внесення змін та доповнень до інших розділів.

У зв'язку із цим слід рекомендувати вважати ч. 3 ст. 51 Конституції України ч. 3 ст. 3 Конституції України. Внаслідок цього ст. 3 Основного Закону України буде мати такий вигляд:

«Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Держава гарантує найкраще забезпечення інтересів дитини».

Слід зазначити, що внесення запропонованих змін не порушуватиме ст. 157 Основного Закону України, відповідно до якої «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і

свобод людини і громадянина» [86]. Хоча ч. 3 ст. 51 Конституції України і розміщено в Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», вона не містить суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина. Такі зміни будуть цілком логічними в контексті сучасної конституційної реформи, адже «у світі не так багато держав, які можуть пишатися досконалими й водночас стабільними конституціями» [6, с. 45].

У зв'язку з тим, що для гармонізації чинного законодавства України з міжнародними ювенально-правовими стандартами необхідним є дотримання ліберального підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини, слід запропонувати для того, щоб підкреслити ліберальну сутність конституційно-правового статусу дитини (тобто що він є похідним не від конституційно-правового статусу особистості, а від правового статусу дитини):

частіше застосовувати замість поняття «правовий статус дитини», що його впровадила у доктринальний обіг Н. М. Крестовська, поняття «ювенальний статус»;

замість поняття «конституційно-правовий статус дитини» застосовувати поняття «конституційно-ювенальний статус».

Поняття «конституційно-ювенальний статус» поки що не зустрічається в літературі, а поняття «ювенальний статус» застосовується тільки в публікаціях Н. М. Крестовської та авторів, що посилаються на її розробки. Під час огляду стану сучасних досліджень конституційно-правового статусу дитини у підрозділі 1.1. при аналізі праці Н. М. Крестовської звернено увагу на те, що вона застосовує поняття «правовий статус дитини» та «ювенальний статус» як синоніми, вживаючи синонімічне поняття в дужках. Дослідниця сформулювала, що «правовий статус дитини (ювенальний статус) – це система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, свобод та інтересів, а також обов'язків та відповідальності особливого суб'єкта права – дитини» [93, с. 31–32].

У своїй статті «Ювенальний правовий статус» Н. М. Крестовська повторює те саме визначення і так само пише про «правовий статус дитини», а в дужках зазначає про «ювенальний статус». Вчена застосовує поняття «ювенальний статус», а в дужках вже поняття «правовий статус дитини» – у статті, присвяченій загальному та спеціальному ювенальному статусу.

Варто зазначити, що у своїх працях Н. М. Крестовська не розрізняє, коли більш коректним буде говорити про «правовий статус дитини», а коли – про «ювенальний статус» (див.: 96, с. 282; 92, с. 53), очевидно розглядаючи ці поняття як синоніми.

Цікаво, що Н. М. Крестовська присвятила одну зі своїх публікацій конституційно-правовому статусу дитини, однак у ній вона не застосовує поняття «конституційно-ювенальний статус» [93]. Отже, така пропозиція висувається вперше.

Якщо порівняти тотожні поняття «конституційно-правовий статус дитини» та «конституційно-ювенальний статус», то перше є більш громіздким, а друге – більш компактним. Саме тому в доктринальній літературі варто надавати йому перевагу.

Застосування поняття «конституційно-ювенальний статус», а не поняття «конституційно-правовий статус дитини» сприятиме наближенню українського доктринального тезаурусу до міжнародно-правового тезаурусу, у т. ч. європейського тезаурусу у цій сфері. Адже на англійській мові «юність» - це «juvenility», на французькій «juvénilité», відповідно на англійській мові «ювенальний» – це «juvenile», на французькій – «juvénile». В юридичній літературі, що друкується слов'янськими мовами, дедалі частіше йдеться про «ювенальне право» як галузь права, про «ювенальну юстицію» як правову систему, спрямовану на захист дітей. У цих поняттях застосовується той самий прикметник, що й в понятті «конституційно-ювенальний статус».

Слід підкреслити, що всі документи ООН обов'язково викладаються англійською мовою, а також що англійська та французька мови є офіційними мовами Ради Європи. Тому застосування прикметника «ювенальний» в

українській мові спростить ознайомлення з документами міжнародних та європейських організацій, сприятиме уніфікації термінології. Внаслідок того, що поняття «ювенальний статус» і «конституційно-ювенальний статус» є суто теоретичними, вони не знайшли свого відображення в міжнародних документах, у яких містяться міжнародно-правові ювенальні стандарти. Але в цих документах застосовується прикметник «ювенальний».

Поняття «ювенальний статус» і «конституційно-ювенальний статус», враховуючи їх теоретичний характер, не застосовуються і в актах національного законодавства. Проте в останнє десятиліття в Україні активно розробляється ювенально-правова проблематика, що надає підстави стверджувати про дедалі більшу популярність у науковій літературі прикметника «ювенальний».

Термін «ювенальний» застосовується і в національних нормативно-правових актах. Поки що не існує нормативно-правових актів, у назві яких було б застосовано прикметник «ювенальний» або однокорінне з ним слово, але в тексті низки документів цей прикметник зустрічається, наприклад:

в Указі Президента України «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» від 5 травня 2008 р. міститься доручення Міністерству юстиції України розробити проект Національної програми розвитку ювенальної юстиції [168];

у Законі України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» від 5 березня 2009 р. зазначено про необхідність розгляду питання створення системи ювенальної юстиції [160];

у Постанові Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх» від 24 травня 2017 р. включено до повноважень цієї Ради проведення аналізу стану реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року з питань ювенальної юстиції [178]. А в Розпорядженні «Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2016–2018 роках»

від 30 листопада 2016 р. застосовується вже не словосполучення «ювенальна юстиція», а йдеться про «інспекторів ювенальної превенції» груп реагування патрульної поліції [163].

Однак поки що поняття «конституційно-ювенальний статус» не набуло поширення, з метою дотримання доктринальної єдності в дослідженні надано перевагу поняттю «конституційно-правовий статус дитини».

2.2. Поняття та структура конституційно-ювенального статусу

Питання поняття та структури конституційно-правового статусу дитини (конституційно-ювенального статусу) поки що не знайшли однозначної визначеності в юридичній літературі.

Так, М. С. Єльцова пропонує виокремлювати «правовий статус у вузькому значенні» та «правовий статус у широкому значенні» [42, с. 8]. А О. В. Бутько надає перевагу не поняттю «правовий статус» (хоч і застосовує у своєму дисертаційному дослідженні саме його), а поняттю «основи правового становища». Вона пише: «Поняття «правовий статус»... визначено як ідеальний взірець, змодельований державою і закріплений у нормах права, відповідно до якого потім формується реальне правове становище... дитини... Категорія «правовий статус» несе переважно сутнісне навантаження та вказує на вид суб'єкта, категорія «основи правового становища» орієнтує на системність відносин» [10, с. 14].

О. В. Бутько аргументує свою пропозицію співвідносити «правове становище дитини» та «правовий статус дитини» як реальне та ідеальне так: «Категорія «правовий статус» застосовується не тільки до фізичних осіб, але й до інших суб'єктів права, тому вчені намагаються надати їй більш універсального характеру, ніж категорії «основи правового становища». Крім того, запропоновані в науці дефініції «правового статусу» зорієнтовані переважно на права, свободи й обов'язки, чим підкреслюється сутність видових особливостей різних статусів особистості. На відміну від цього, категорія

«основи правового становища особистості» дозволяє рельєфно показати складно-елементний склад композиції, яку слід покладати в основу моделі правового статусу. Іншими словами, категорія «правовий статус» несе більшою мірою сутнісне навантаження та вказує на вид суб'єкта, а категорія «основи правового становища особистості» орієнтує на системність відносин та на супідрядність елементів, що їх складають. Ця категорія дозволяє показати нерозривну єдність так званих основних (статусних) та «післястатусних» елементів, що... має принципове значення» [10, с. 57–58]. Варто підкреслити, що пропозиція О. В. Бутько співвідносити «правове становище дитини» та «правовий статус дитини» як реальне та ідеальне поки що не знайшла свого поширення в юридичній літературі.

Якщо узагальнити праці з досліджуваного питання, то можна дійти висновку, що нині переважна більшість учених застосовує один із двох підходів до визначення поняття «правовий статус» щодо особистості у цілому або окремих груп суб'єктів – фізичних осіб. Ці підходи відрізняються поглядами авторів на співвідношення понять «правовий статус» та «правове становище».

Перший полягає у тому, що вчені вважають поняття «правовий статус» більш вузьким, ніж «правове становище». Таким чином, правове становище фізичної особи містить її правовий статус (права, свободи та обов'язки), а також передстатусні та післястатусні елементи. Ця точка зору знайшла найбільш ґрунтовне відображення в працях М. В. Вітрука. У його монографії з цього питання «Загальна теорія правового становища особистості» (2008) сформульовано, що:

під правовим статусом особистості зазвичай розуміють систему прав і обов'язків особистості, яких закріплено й гарантовано їй за законом;

правове становища особистості містить правовий статус, передстатусні елементи (громадянство, принципи правового становища особистості, правосуб'єктність) та гарантії правового статусу особистості як післястатусний елемент [12].

Таку точку зору поділяють Н. О. Богданова [7, с. 95–99], Д. Є. Волкова, В. О. Куранін, В. О. Міхальов, Н. В. Мішина [116, с. 101; 119], О. О. Подмарьов [141, с. 41], С. О. Чикурлій [225, с. 77–78], О. В. Юрковський [235, с. 133] та деякі інші дослідники.

Вчені, що є прихильниками другого підходу, вважають поняття «правовий статус» синонімічним поняттю «правове становище». Таку точку зору висловили Е. Ю. Балаян [4, с. 172], Є. В. Лунгу [111, с. 16], але головне – більшість дослідників правового статусу дитини та конституційно-правового статусу дитини (С. П. Коталейчук, Н. М. Крестовська, С. А. Саблук, О. В. Садина, Н. О. Філіпська, Ж. Л. Чорна, І. В. Швець).

Аргументи на користь першого підходу є доволі переконливими, так само як і на користь другого підходу. Те, що більшість дослідників правового статусу дитини та конституційно-правового статусу дитини є прихильниками другого підходу, стало основною причиною застосування у цьому дослідженні понять «правовий статус» та «правове становище» як синонімів.

Якого б підходу не дотримувалися дослідники правового або конституційно-правового статусу дитини, їхні праці об'єднує така спільна риса, як визначення понять «конституційно-правовий статус дитини», «правовий статус дитини» шляхом перерахування елементів, які належать до структури цього статусу. Слід всіляко підтримати такий підхід.

Варто зазначити, що в юридичній літературі існують поодинокі приклади того, що при визначенні конституційно-правового статусу дитини різні автори до дефініції не включають перелік його елементів. Прикладом може служити те, як Н. О. Філіпська запропонувала розглядати конституційно-правовий статус дітей з обмеженими можливостями (незважаючи на те, що вище була доведено відсутність необхідності у цьому, пропозиція автора заслуговує на увагу та аналіз). Вона сформулювала, що конституційно-правовий статус дитини з обмеженими можливостями – це «закріплена Конституцією та іншими законами система соціальних та юридичних взаємозв'язків, яка визначає фактичне становище даної категорії осіб у суспільстві на конкретному етапі

суспільно-політичного розвитку держави» [213, с. 15]. Цьому визначенню бракує не тільки точності з точки зору змісту (а саме переліку елементів конституційно-правового статусу дитини з обмеженими можливостями), але й формальної точності – навряд чи справедливо говорити про «юридичні взаємозв'язки», більш коректним було б застосування іменника «правовідносини». У цілому ж це визначення може бути застосовано до будь-якої групи осіб у суспільстві – дефініція не містить «персоналізації» щодо дітей з обмеженими можливостями. Навряд чи доцільно при визначенні поняття конституційно-правового статусу дитини дотримуватися підходу Н. О. Філіпської та не звертатися до переліку елементів досліджуваного статусу.

О. В. Бутько обґрунтувала необхідність розглядати правовий статус дитини з формально-юридичної точки зору та визначила, що правовим статусом дитини із цієї точки зору є «концептуально і конкретно-історично обумовлена система її прав, свобод і обов'язків, що встановлюються з урахуванням вікових обмежень і типу юридичного зв'язку дитини з державою і батьками або особами, що їх замінюють, структурованих і формалізованих за основними параметрами сфери дитинства, що реалізуються в особливому владно-вольовому режимі, які охороняються і гарантуються державою» [10, с. 12]. Крім того, вона сформулювала і більш лаконічне визначення, а саме: «Правовий статус дитини – це об'єктивовані та формалізовані у праві можливості, що є необхідними для всебічного розвитку особистості дитини, для переводу потенціальних ресурсів у реальні» [10, с. 65–66]. Очевидно, що ці визначення не збігаються за обсягом – адже до можливостей можна вважати належними права, але аж ніяк не обов'язки. Крім того, обом визначенням бракує конкретності.

Так само бракує конкретності й пропозиції В. І. Абрамова, який визначив, що під правовим статусом дитини він розуміє «сукупність її прав та обов'язків, зафіксованих державою в юридичній формі» [1, с. 14–15].

З урахуванням зауваження про брак конкретності, значно більш вдалою є дефініція О. В. Садиної: «Правовий статус неповнолітнього – це історично обумовлена система прав, свобод і обов’язків людини з народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, встановлених з урахуванням її правосуб’єктності, принципів права, правових обмежень і особливостей її юридичного зв’язку з батьками чи іншими законними представниками» [189, с. 11]. У цьому визначенні є вказівка як на елементи правового статусу дитини (права, свободи та обов’язки), так і на особливості реалізації деяких із них (особисто або через законних представників). Автор не оминає увагою і принципи права, що стосуються правового статусу дитини (О. В. Садина надає перевагу поняттю «неповнолітній»). До числа недоліків дефініції можна вважати належним те, що вона сформульована згідно з патерналістським підходом до сутності правового статусу дитини.

Л. М. Середа вважає, що конституційно-правовий статус неповнолітнього – це система закріплених у Конституції прав, свобод та обов’язків, що законодавчо встановлені та гарантовані державою [190, с. 7]. Із цієї дефініції зрозуміло, що до елементів конституційно-правового статусу дитини автор вважає належними права та свободи, а також обов’язки. На увагу заслуговує певна суперечність, закладена у визначенні, а саме: автор пише про систему елементів конституційно-правового статусу, «закріплених у Конституції», після чого наголошує на тому, що вони «законодавчо встановлені». Це викликає певну плутанину, внаслідок якої незрозуміло, що ж саме автор має на увазі:

що ті права та обов’язки дитини, які в сукупності складають її конституційно-правовий статус, встановлені лише в Конституції (тоді необхідно підкреслити, що вони не «законодавчо встановлені», а «конституційно встановлені»);

що ті права та обов’язки дитини, які в сукупності складають її конституційно-правовий статус, встановлені не лише в Конституції, але й в інших актах конституційного законодавства (тоді доцільно вказати на коло

актів, яких автор вважає належними до конституційного законодавства, та скасувати посилання на Основний Закон).

Посилання автора на Конституцію як на джерело прав та обов'язків дитини надає підстави дійти висновку, що її дефініцію сформульовано згідно з патерналістським підходом до сутності правового статусу дитини.

У сучасній юридичній літературі найбільш широке коло елементів конституційно-правового статусу дитини закріплено у визначенні І. В. Волошиної. Вона вважає, що «під конституційно-правовим статусом дитини необхідно розуміти юридично закріплене становище дитини в суспільстві та державі, яке регулюється та охороняється системою норм і принципів права, що викладаються в Конституції України, міжнародних та інших конституційно-правових актах, і складається з правосуб'єктності, принципів, прав, свобод та обов'язків, а також гарантій їх реалізації» [16, с. 5]. Стосовно такої вразливої верстви населення, як діти, слід всіляко вітати настільки широкий підхід до визначення їхнього конституційно-правового статусу, хоч слід зазначити, що він є більш широким, ніж можна очікувати, виходячи з аналізу конституційного законодавства України.

Ж. Чорна не вбачає різниці між «статусом» та «становищем», коли йдеться про дитину, та вважає належним до правового становища (статусу) дитини права, обов'язки та відповідальність [226, с. 1]. Хоча автор не конкретизує, яку саме відповідальність вона зараховує до складу елементів правового статусу дитини, найімовірніше йдеться про юридичну відповідальність.

Слід погодитися з І. В. Волошиною у тому, що «інститут відповідальності як елемент статусу дитини... викликає певні сумніви» та що вчені-юристи не «одностайні щодо необхідності виокремлення цього інституту як елементу статусу, що розглядається» [17, с. 82]. Дійсно, юридична відповідальність включається до елементів конституційно-правового статусу, але здебільшого органів публічної влади чи посадових осіб (наприклад, О. В. Марцеляк розглядав юридичну відповідальність як елемент конституційно-правового

статусу омбудсмана [112]). Що ж стосується галузевого статусу дитини, то юридичну відповідальність доцільно включати як елемент до цивільного та кримінального статусів дитини, оскільки у цих галузях передбачаються непоодинокі випадки можливості настання юридичної відповідальності до досягнення 18-річного віку. О. В. Садина обґрунтовано вважає, що «юридична відповідальність може розглядатися в числі елементів правового статусу неповнолітнього правопорушника в ретроспективному аспекті, як обов'язок зазнати державного примусу. Деліктоздатність особи, яка не досягла повноліття, має галузеву специфіку і визнається за нею після досягнення 14 років» [189, с. 11].

Перспективною вбачається ідея пошуку меж відповідальності неповнолітніх, що її висловила Н. Є Борисова, яка зазначає: «Формування відповідальності закладається до повноліття. Ігноруючи в законодавстві питання про обов'язки повнолітніх, ми «привчаємо» їх утриманству й інфантильності. Тим паче що в юриспруденції немає поняття «невиконання» права. У результаті програє як суспільство, так програє і самі діти. Інша річ, що основний обсяг обов'язків покладається на дорослу людину і необхідно шукати межі обов'язків неповнолітніх. Правове становище неповнолітніх характеризується не тільки встановленням особливого порядку реалізації їхніх прав, але й особливим порядком відповідальності, обумовленим обмеженням юридичних обов'язків неповнолітніх, поряд із визнанням у повному обсязі їхніх прав» [8, с. 300]. Однак навряд чи автор мала на увазі конституційно-правову відповідальність неповнолітніх – у цій сфері є відсутнім як національний нормативний матеріал, так і міжнародні ювенально-правові стандарти.

С. П. Коталейчук зазначає, що «зміст правового статусу особи складають: її права і свободи – тобто можливості діяти певним чином для задоволення своїх потреб; обов'язки і юридична відповідальність за їх невиконання чи порушення; гарантії забезпечення прав і свобод людини», й вважає, що зміст правового статусу неповнолітнього є аналогічним [89, с. 7]. Таким чином,

погоджуючись з наведеними вище авторами, він додає до переліку елементів правового статусу дитини ще й гарантії прав.

О. В. Бутько підкреслила, що, на її думку, «елементами правового статусу дитини... слід вважати: 1) громадянство дітей; 2) принципи правового становища дітей; 3) права, свободи та обов'язки; 4) правоздатність та дієздатність; 5) гарантії прав дитини, а також засоби та способи їх захисту» [10, с. 69].

Майже аналогічний перелік елементів наводить С. А. Саблук: «...принципи правового становища дітей, правосуб'єктність дітей, громадянство дітей, права, свободи й обов'язки, гарантії прав дитини, а також засоби і способи їх захисту, відповідальність дітей» [188, с. 147]. С. А. Саблук (так само як і Ж. Чорна) не конкретизує, про яку саме відповідальність йдеться, але знов-таки, виходячи з тексту її статті, мається на увазі юридична відповідальність.

Переходячи до аналізу поглядів на елементи конституційно-правового статусу дитини фахівців з конституційного права, слід зазначити, що вони висловлюють майже аналогічні пропозиції, а відповідно – єдність у переліку елементів конституційно-правового статусу дитини відсутня. Слід підкреслити, що конституційно-правовий статус дитини привертав увагу і таких фахівців з теорії права, як О. В. Бутько та Н. М. Крестовська.

О. В. Бутько відмітила: «Як відомо, кожний конкретний галузевий статус громадянина... чи іншої фізичної особи можна визначити як сукупність норм відповідної галузі права..., що закріплюють її конкретні галузеві права, свободи й обов'язки, а також умови та гарантії їх реалізації. У конституційному праві, на відміну від інших галузей права, наряду з поняттям «конституційно-правовий статус» і навіть більшою мірою застосовується поняття «основи правового становища особистості». Його застосування обумовлено специфікою даної галузі права як провідної в системі... права та мають вираження у тому, що в ньому зосереджено основні елементи (громадянство; принципи правового становища особистості; конституційні права, свободи й обов'язки; гарантії їх

здійснення, а інколи правоздатність і дієздатність фізичної особи), які є вихідними для будь-якого галузевого статусу та відповідно враховуються в ньому» [10, с. 56–57]. Але більш точних узагальнень, у т. ч. щодо елементів конституційно-правового статусу дитини, О. В. Бутко у своїх працях не наводить.

Н. М. Крестовська визначила конституційно-правовий статус дитини як «систему формально визначених та забезпечених Основним Законом держави прав, обов'язків та відповідальності дитини як повноправного члена українського громадянського суспільства» [93, с. 33]. Слід зазначити, що фахівці з конституційного права, досліджуючи галузевий статус дитини, юридичну відповідальність не включають до числа його елементів, хоч погоджуються з тим, що елементами цього статусу є права й обов'язки.

Єдиним винятком із цього твердження є структура конституційно-правового статусу дітей з обмеженими можливостями¹, що її сформулювала Н. О. Філіпська, до якої, на думку вченої, належать «правові норми, обов'язки, правосуб'єктність, юридична відповідальність» [213, с. 16]. У цій пропозиції привертає увагу не тільки наявність юридичної відповідальності (хоч не конкретизується, про юридичну відповідальність яких саме суб'єктів йдеться. Щодо дітей з обмеженими можливостями, цілком ймовірно, що автор може говорити про юридичну відповідальність тих осіб, які порушують права досліджуваної категорії дітей). Цікавим є повна відсутність серед елементів конституційно-правового статусу дітей з обмеженими можливостями їхніх прав (можливо, тому, що акти конституційного законодавства не встановлюють

¹ Хоч Н. О. Філіпська пише про конституційно-правовий статус дітей з обмеженими можливостями, у попередніх частинах дослідження було доведено, що фактично в її дисертації надано поняття та визначено структуру конституційно-ювенального статусу. У зв'язку із цим її напрацювання доречно застосовувати при дослідженні конституційно-ювенального статусу в цілому.

таких прав), а також внесення до структури досліджуваного статусу правових актів.

Із приводу внесення правових актів до структури конституційно-правового статусу дітей з обмеженими можливостями слід зауважити:

по-перше, більш коректним було б говорити не про «правові акти», а про «акти конституційного законодавства», адже надається визначення саме конституційно-правового статусу;

по-друге, і обов'язки, і правосуб'єктність, і юридична відповідальність (а також і права, якщо йдеться про правові акти в цілому) якраз і закріплюються у правових актах.

Слід зазначити, що подібні пропозиції – щодо внесення правових актів до структури правового статусу дитини, конституційно-правового статусу дитини – зустрічаються в юридичній літературі, хоч і доволі рідко. З точки зору дослідження міжнародних ювенально-правових стандартів не можна оминати увагою міркування Д. Ф. Латипової. Вона пише: «Норми міжнародного права і... законодавства, присвячені правам дитини, утворюють єдиний інститут правового статусу дитини. Подальше вдосконалення цього міжгалузевого інституту має сприяти підвищенню рівня ефективності механізму захисту прав і законних інтересів дитини. Міжнародний захист прав дитини є ефективним, і він головним чином полягає в дотриманні державами своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Однак він не завжди здатний повною мірою захищати права та інтереси дитини в окремій державі. Внутрішньодержавний рівень має залишатися пріоритетним полем» [108, с. 73]. Д. Ф. Латипова ніяк не аргументує таку структуру (чи такий елемент у структурі) правового статусу дитини, а тому її пропозицію навряд чи доцільно застосовувати.

Подібну пропозицію висловив Г. О. Якимов, але його формулювання є більш коректним. Аналізуючи правовий статус особистості, він міжнародно-правові стандарти вважає належними до основ цього статусу. Вчений зазначає, що «загальновизнані норми міжнародного права та міжнародні договори, ратифіковані державою, що регламентують правове становище особи... входять

до складу основ правового статусу людини та громадянина як правові інститути» [236, с. 10]. Його пропозиції бракує переконливості, оскільки він ніяк її не аргументує.

І. В. Швець вважає, що конституційно-правовий статус неповнолітнього має містити як обов'язкові елементи соціально-економічні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії його реалізації [228, с. 141]. Ця пропозиція привертає увагу тому, що автор висловила недостатньо чітко: зі змісту її статті не зрозуміло, чи вона вважає за необхідне включити до конституційно-правового статусу неповнолітнього окремо політичні гарантії його реалізації, окремо ідеологічні гарантії його реалізації тощо, чи просто гарантії його реалізації у цілому (а потім вже класифікувати їх за сферами суспільного життя). Виходячи з того, що вона пише про «обов'язкові елементи» у множині, то перше припущення є вірним. Але тоді виникає запитання доцільності штучного збільшення кількості елементів конституційно-правового статусу неповнолітнього за рахунок внесення до нього кількох елементів, доволі подібних один до одного за сутністю. Ще одне зауваження полягає в тому, що автор говорить не про «гарантії прав неповнолітніх», а про «гарантії реалізації конституційно-правового статусу неповнолітніх». Зрозуміло, що стосовно такого елементу цього статусу, як права, говорити про наявність гарантій є логічним та необхідним. Але І. В. Швець зараховує до елементів конституційно-правового статусу неповнолітніх також і обов'язки. А ось говорити про «гарантії обов'язків неповнолітніх», про «гарантії реалізації обов'язків неповнолітніх» є значно більш інноваційним. Слід зазначити, що такий підхід потребує належного обґрунтування, адже він не є поширеним в українській юридичній літературі. Через те що відповідна авторська аргументація відсутня, ця пропозиція є недостатньо переконливою.

Щодо гарантій як елементу конституційно-правового статусу дитини в юридичній літературі не існує єдності не тільки стосовно їх внесення до складу цього статусу, але й щодо того, гарантії чого слід уважати елементом конституційно-правового статусу дитини. Як зазначено вище, І. В. Швець у

своїх статтях писала про гарантії реалізації конституційно-правового статусу неповнолітніх. А у своєму дисертаційному дослідженні вона надає перевагу поняттю «гарантії конституційно-правового статусу дитини» (підрозділ 2.4. роботи). Цьому поняттю можна адресувати ті самі зауваження, що й попередньому. Більше того, аналізуючи дисертаційне дослідження, І. В. Швець, бачимо що, вона пише про гарантії реалізації не тільки прав, свобод та обов'язків дитини, але й ймовірно правосуб'єктності, принципів статусу, адже зазначено, що «до елементів конституційно-правового статусу дитини можна віднести правосуб'єктність дитини, принципи статусу, права, свободи та обов'язки дитини, гарантії їх реалізації» [16, с. 11]. Таким чином, не зрозуміло, що мається на увазі під «їх» – чи тільки права, свободи та обов'язки (як у статтях, що вийшли друком до захисту дисертації), чи також і правосуб'єктність дитини та принципи її статусу.

Із цієї точки зору більш коректним є формулювання Л. М. Середи: «До структури конституційно-правового статусу неповнолітнього належать такі елементи:

- 1) конституційна правосуб'єктність (право- і дієздатність) неповнолітнього;
- 2) принципи правового статусу неповнолітнього;
- 3) громадянство неповнолітнього;
- 4) основні права, свободи та обов'язки;
- 5) гарантії прав неповнолітнього, а також засоби і способи їх захисту» [190, с. 19]. Слід зазначити, що гарантії прав дитини якраз і є засобами та способами їх захисту.

Резюмуючи, можна дійти висновку про те, що в сучасній юридичній літературі сформульовано такі пропозиції щодо переліку елементів конституційно-правового статусу дитини та/або правового статусу дитини:

права, або деякі автори – права і свободи (В. І. Абрамов, О. В. Бутько, С. П. Коталейчук, Н. М. Крестовська, С. А. Саблук, О. В. Сади́на, Л. М. Середа, Ж. Л. Чорна, І. В. Швець);

обов'язки (В. І. Абрамов, О. В. Бутько, С. П. Коталейчук, Н. М. Крестовська, С. А. Саблук, О. В. Садина, Л. М. Середа, Н. О. Філіпська, Ж. Л. Чорна, І. В. Швець);

юридична відповідальність (С. П. Коталейчук, Н. М. Крестовська, С. А. Саблук, О. В. Садина, Н. О. Філіпська, Ж. Л. Чорна);

гарантії (О. В. Бутько, С. П. Коталейчук, С. А. Саблук, Л. М. Середа, І. В. Швець);

правоздатність та дієздатність (О. В. Бутько, С. А. Саблук, Л. М. Середа, Н. О. Філіпська, І. В. Швець);

принципи (О. В. Бутько, С. А. Саблук, Л. М. Середа, І. В. Швець);

громадянство (О. В. Бутько, С. А. Саблук, Л. М. Середа);

правові норми (Н. О. Філіпська).

Аргументи щодо відсутності доцільності внесення до елементів конституційно-правового статусу дитини правових норм та юридичної відповідальності викладено вище, у зв'язку з чим слід звернути увагу на доцільність внесення до структури досліджуваного статусу прав, обов'язків, гарантій прав, правоздатності та дієздатності, а також принципів конституційно-правового статусу дитини.

В юридичній літературі не викликає сумнівів, щодо необхідності внесення прав до елементів як правового статусу дитини в цілому, так і до конституційно-правового статусу дитини зокрема. Із числа наведених вище авторів лише Н. О. Філіпська оминула своєю увагою цей елемент. Слід зазначити, що права є основним, базовим елементом у структурі конституційно-правового статусу дитини, від якого значною мірою залежить внесення до нього інших елементів.

Внесення прав дитини до числа елементів конституційно-правового статусу дитини обумовлює доцільність вважати належними до числа його інших елементів:

громадянський стан дитини (пропозицію висловили О. В. Бутько, С. А. Саблук, Л. М. Середа);

правоздатність та дієздатність дитини (пропозицію висловили О. В. Бутько, С. А. Саблук, Л. М. Серeda, Н. О. Філіпська, І. В. Швець).

Хоча без інформації щодо конституційної правосуб'єктності та громадянського стану дитини неможливо чітко визначити її конституційні права, зовсім не всі вчені погоджуються з пропозицією виокремлювати громадянство як елемент правового та/або конституційно-правового статусу дитини. Деякі вчені наполягають на тому, що це є недоцільним.

І. В. Волошина пише: «Щодо громадянства, то хотілося б нагадати, що це певний політико-правовий стан, тобто передумова, яка зумовлює наявність правового статусу індивіда в повному обсязі, без жодних винятків. Іноземці або особи без громадянства, які проживають у державі, можуть володіти обмеженим правовим статусом (такого типу обмеження визначаються Конституцією або законодавством). Ми вважаємо, що громадянство – це інститут, завдяки якому особою набуваються права, свободи та обов'язки. Наявність або відсутність громадянства є виключно формою щодо зміни змісту правового статусу людини, а саме обсягу правосуб'єктності. Таким чином, громадянство виступає основою для формування правового статусу людини, а не самостійним його елементом, тобто належність або неналежність особи до громадянства іноземної держави визначає відповідно обсяг її прав, свобод та обов'язків, якими вона володіє та користується в державі» [17, с. 82]. Однак, на наш погляд, І. В. Волошина не зовсім вірно «поглиблює» зв'язок між правосуб'єктністю та громадянством (або іншими громадянськими станами) настільки, що з'являється доцільність розглядати їх лише у сукупності, як один елемент (а не окремі елементи) правового або конституційно-правового статусу дитини. Все ж таки в першу чергу у визначенні поняття «громадянство» підкреслено, що це – правовий зв'язок між державою та особою, а лише потім йдеться про те, що цей правовий зв'язок знаходить свій прояв у їх взаємних правах та обов'язках (див.: ст. 1 Закону «Про громадянство України» – 153).

О. В. Садина справедливо вважає, що «передумовою правових статусів неповнолітніх громадянина, іноземного громадянина, біпатрида є

громадянство. Однак вплив, який воно справляє на правове становище особи, що не досягла повноліття, є значно меншим, за вплив на статус дорослої людини» [189, с. 171]. Однак вона ніяк не аргументує, чому із цього виходить недоцільність внесення громадянства до числа елементів конституційно-правового статусу дитини. Водночас, виходячи з аналогічної тези, О. В. Бутько доходить висновку щодо необхідності внесення громадянства до числа елементів правового статусу дитини. Автор розмірковує: «Громадянство дитини за загальним правилом встановлюється з урахуванням громадянства батьків, у характеристиці її правового статусу необхідно враховувати взаємозв'язок її громадянства з особливостями і різновидами юридичного зв'язку дитини з батьками або особами, що їх замінюють, при іноземному громадянстві, різно-громадянстві, стані безгромадянства, визнанні безвісно відсутніми батьків, опікунів, усиновителів, при сирітстві дітей» [10, с. 12]. Слід погодитися з таким підходом.

Проте, коли йдеться про громадянство як про елемент конституційно-правового статусу дитини як галузевого статусу, відповідно, його внесення до моделі аналізованого статусу викликано скоріше наявністю низки соціальних та культурних прав, обсяг яких буде різним для дітей у залежності від наявності або відсутності у них громадянства. Варто зазначити, що в юридичній літературі вже була спроба визначити поняття «громадянство дітей як складової конституційно-правового інституту громадянства», що є сумнівною, так як фактично до визначення поняття «інститут громадянства» було додано згадку про дітей, а саме: А. В. Червінська запропонувала ввести в науковий обіг визначення громадянства дітей як складової частини (субінституту) конституційно-правового інституту громадянства. Вона визначила, що громадянство дітей як частина (субінститут) конституційно-правового інституту громадянства – це сукупність правових норм, закріплених у Конституції, міжнародних договорах, у законах та в підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини, які стосуються вирішення

питань набуття та зміни громадянства дітей від народження до досягнення ними повноліття [223, с. 9].

Отже, конституційна правосуб'єктність та громадянський стан дитини обумовлюють не тільки перелік конституційних прав дитини, але й сукупність гарантій конституційних прав, яких буде надано дитині. Необхідність внесення гарантій конституційних прав до числа елементів конституційно-правового статусу дитини не викликає сумнівів. Як було зазначено, наявність цього елементу у структурі конституційно-правового статусу дитини підтримують О. В. Бутько, С. П. Коталейчук, С. А. Саблук, Л. М. Середа, І. В. Швець. Гарантії прав дитини як елемент структури правового статусу в цілому та гарантії конституційних прав дитини як елемент структури конституційно-правового статусу зокрема, не розглядають лише ті дослідники, які дотримуються точки зору, що поняття «правовий статус» є більш вузьким, за поняття «правове становище». У такому разі вони зараховують гарантії - до елементів правового становища.

І. В. Швець справедливо зазначила: «Особливість конституційно-правового статусу дитини полягає в тому, що діти являють собою найбільш складну й уразливу категорію, оскільки, маючи рівні права з іншими, фактично мають набагато менші можливості їх реалізації» [229, с. 140]. Це свідчить про важливість гарантій конституційних прав дитини. Кожен із застосованих у дослідженні міжнародних документів, що містить ювенально-правові стандарти, містить хоча б декілька гарантій конституційних прав дитини. Наприклад:

Конвенція про нічну працю жінок у промисловості 1948 р. гарантує обмеження або заборону нічної праці жінок на промислових підприємствах, що гарантовано збільшує кількість часу, який жінка присвячує дитині (дітям) [79];

Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р., що гарантує: «Воюючі сторони... намагаються під час воєнних дій укласти угоди про звільнення, репатріацію, повернення до місць проживання або притулку в нейтральній країні певних класів інтернованих, особливо дітей, вагітних жінок і

матерів з немовлятами й маленькими дітьми, поранених і хворих та інтернованих, яких затримували тривалий час» [72];

Конвенція про охорону материнства 1952 р. гарантує, що при обчисленні розмірів грошової допомоги необхідно забезпечити для самої жінки та її дитини добрі, згідно з гігієною, життєві умови та належний рівень життя [80];

Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять 1975 р. гарантує охорону материнства, надання пільг працюючим жінкам, що мають неповнолітніх дітей, починаючи з післяпологової відпустки, закінчуючи грошовими виплатами [69];

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. містить переважно лише гарантії прав дитини, адже сторони підписали її, «бажаючи надати дітям захист у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення або утримування і створити процедури для забезпечення їх негайного повернення до держави їх постійного проживання, а також забезпечити захист прав доступу» [83];

Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1949 р. [67] та її європейський аналог – Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. [84] спрямовані на гарантування дитині фізичної свободи та уникнення експлуатації, у т. ч. сексуальної;

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р., що гарантує рівний доступ до освіти всім дітям, а також безоплатність певного освітнього рівня [68]; інші.

О. В. Бутько, С. А. Саблук, Л. М. Середа, І. В. Швець пропонують уважати принципи правового статусу дитини в цілому та принципи конституційно-правового статусу дитини зокрема, елементом відповідно правового чи конституційно-правового статусу дитини. Слід погодитися з такою пропозицією.

Найбільш ґрунтовно необхідність внесення принципів конституційно-правового статусу людини до числа елементів конституційно-правового статусу

людини пояснила Т. А. Яковець. І хоч вище було зазначено, що при дослідженні конституційно-правового статусу дитини доцільно виходити з того, що він є похідним від правового статусу дитини, а не від конституційно-правового статусу людини, у цьому разі міркування вченої можна застосувати за аналогією і щодо конституційно-правового статусу дитини. Т. А. Француз-Яковець відвела чільне місце принципам як елементам конституційно-правового статусу людини та справедливо зазначила: «Адекватне розуміння того, що в реальності являє собою конституційно-правовий статус людини, передбачає докладне висвітлення тих основ, завдяки яким формується система прав людини і громадянина і через які забезпечується фактична реалізація цих прав. Зазначені основоположні начала визначаються поняттям «принципи конституційно-правового статусу людини». Їхні роль і значення в процесі формування та розвитку відносин між державою та індивідом пояснюються тим, що саме на рівні принципів конституційно-правового статусу людини визначається, чи забезпечується в державі рівність прав людини і громадянина, чи бере держава на себе обов'язок дотримуватися визначених у Конституції прав людини та захищати їх, чи визнаються ці права державою в повному обсязі, чи існують обмеження реалізації прав людини і громадянина, і якщо так, то які, і т. д. Таким чином, виходячи з розуміння принципів конституційно-правового статусу людини як визнаних та захищених правом і державою основних засад, на основі яких відбувається реалізація конституційно-правового статусу людини, необхідно визнати, що дослідження системи цих принципів, а також специфіки їх взаємодії в реалізації конституційно-правового статусу людини є невід'ємною складовою теоретичних досліджень у галузі конституційного права, теорії прав людини і громадянина» [216, с. 12–13]. Слід погодитися з логікою Т. А. Француз-Яковець.

Здебільшого джерелами принципів конституційно-правового статусу дитини в Україні є акти конституційного законодавства (Конституція України, закони України), а також відповідні міжнародні стандарти. Принципи

конституційно-правового статусу дитини найбільш ґрунтовно закріплено в таких міжнародних документах, що містять ювенально-правові стандарти, як:

Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р. [114];

Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях, 1986 р. [30];

Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) 1990 р. [187]; інші.

Традиційно до конституційно-правового статусу дитини, крім прав та свобод дитини, належать також і її обов'язки. Слід погодитися з тим, що обов'язки є важливим елементом правового статусу дитини. І. В. Волощук з цього приводу зазначила, що «сучасний юридичний концепт виходить з принципу єдності прав і обов'язків дитини» [18, с. 19]. Майже аналогічну думку висловила О. А. Шульц: «Сучасна доктрина прав дитини виходить з принципу єдності прав і обов'язків дитини» [231, с. 95].

Велика увага суб'єктивним обов'язкам приділяється і в галузі конституційного права. С. Б. Кордуба так пояснила значення конституційних обов'язків: «Конституційні обов'язки людини і громадянина є об'єктивною необхідністю нормального функціонування суспільного організму в цілому і життєдіяльності кожної людини, викладена мовою закону, виражена у правовій формі, тобто юридичне вираження пізнаних суспільством об'єктивних закономірностей, конституційне закріплення яких (поряд із правами) перетворює їх на норму поведінки кожної людини. Тим самим Конституція унормовує межі свободи самої особистості і межі державної влади в її відносинах з людиною і громадянином» [87, с. 41].

Проте слід зазначити, що, коли йдеться про дітей, цілком вірною є позиція Н. О. Філіпської: «У рамках конституційно-правового статусу дітей з обмеженими можливостями такий його елемент, як обов'язки, має обмежений характер або відсутній зовсім. Така особливість зумовлена не лише віковими

особливостями дитини, а й обмеженими можливостями через вади фізичного та/або психо-інтелектуального розвитку, що унеможлиблює або значно звужує здатність усвідомлювати свої дії, їх наслідки та можливість керувати ними (недостатність вольової складової поведінки). Обов'язки можуть виникнути лише в дитини з обмеженими можливостями, яка здатна розуміти необхідність учинення тих чи інших дій, дотримання тієї чи іншої поведінки» [214, с. 31]. Оскільки в нашому дослідженні доведено, що Н. О. Філіпська дослідила конституційно-правовий статус дитини, її міркування можуть бути застосовані при аргументації тези щодо виключення обов'язків з числа елементів досліджуваного статусу. Щодо цієї цитати слід підкреслити: навіть діти без вад фізичного та/або психо-інтелектуального розвитку внаслідок віку можуть не усвідомлювати або недостатньо усвідомлювати свої дії, їх наслідки та не завжди спроможні керувати ними.

Фахівці з конституційного права при дослідженні галузевого статусу дитини приділяють обов'язкам вкрай незначну увагу, що очевидно пов'язано з майже повною неможливістю навести відповідні приклади конституційних обов'язків дитини. О. М. Кудрявцева розглядає виключно конституційні права дитини, а не права в комплексі з обов'язками. Ю. В. Губаль обрала аналогічний підхід.

І. В. Волошина згадує про конституційні обов'язки дитини лише разом з правами дитини – у своєму дисертаційному дослідженні вона присвятила цьому питанню підрозділ 2.3. «Права, свободи та обов'язки – центральний елемент конституційно-правового статусу дитини в Україні» (с. 99–128). При цьому права дитини аналізуються на с. 99–122, а обов'язки лише – с. 123–128. І. В. Волошина на с. 123 розмірковує про важливість обов'язків людини у структурі конституційно-правового статусу людини, на с. 124 надає огляд того, як відображені взаємні обов'язки батьків та дітей у конституціях зарубіжних країн (Конституція Ірландії, Основний Закон Німеччини, Конституція Литовської Республіки, Конституція Фінляндії тощо). Починаючи із с. 125, авторка аналізує обов'язки дитини, звертаючись до Закону Республіки Білорусь

«Про права дитини» від 19 листопада 1993 р., а також до аналогічних актів Азербайджану, Казахстану та такого суб'єкта федерації, як Республіка Саха.

Лише на с. 126 І. В. Волошина звертає увагу на Конституцію України, зазначаючи: «У Конституції України прямо не передбачені обов'язки саме дітей, однак, враховуючи деякі конституційні положення та положення інших нормативних актів, можна виокремити систему обов'язків дитини в Україні» [17, с. 125]. Вона пропонує класифікувати конституційні обов'язки дітей в Україні на:

обов'язки, які безпосередньо стосуються дітей в Україні;

обов'язки, які впливають із системи обов'язків людини та громадянина.

Найменування першої групи обов'язків, тобто обов'язків, які безпосередньо стосуються дітей в Україні, не є однозначним. Адже можуть матися на увазі як обов'язки дітей в Україні, так і обов'язки щодо дітей в Україні. Тому слід звернутися до того, як автор характеризує цю групу обов'язків.

І. В. Волошина зазначає: «До першої групи варто віднести обов'язок батьків стосовно утримання дітей до їх повноліття. І навпаки, повнолітні діти зобов'язані піклуватись про своїх непрацездатних батьків... Крім того, згідно з Сімейним кодексом... передбачено обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дітей (ст. 150), обов'язок утримувати своїх неповнолітніх дітей (ст. 180) і непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги (ст. 198). Водночас конституційним обов'язком є піклування повнолітніх дітей про своїх непрацездатних батьків. Утримання непрацездатних батьків, якими визнаються інваліди 1-ї і 2-ї груп та пенсіонери, які потребують допомоги, є обов'язком їхніх повнолітніх дітей, які досягли 18-річного віку» [17, с. 125].

Отже, такий зміст першої групи обов'язків («обов'язки, які безпосередньо стосуються дітей в Україні») надає підстави стверджувати, що навряд чи охарактеризовані в ній обов'язки стосуються дітей у тому розумінні, в якому вони аналізуються в дослідженні. Частина цих обов'язків – це обов'язки батьків

щодо неповнолітніх дітей, а решта – це обов’язки повнолітніх дітей щодо непрацездатних батьків. Хоча повнолітні діти і залишаються дітьми своїх батьків, але йдеться не про обов’язки осіб, що не досягли 18-річного віку, а про обов’язки дорослих осіб, які мають кровну спорідненість зі своїми батьками. Навряд чи обов’язки, які І. В. Волошина вважає належними до цієї групи, можна вважати конституційними обов’язками дітей у розумінні Конвенції 1989 р. – крім обов’язку отримати повну загальну середню освіту (ст. 53 Конституції України), який нею розглянуто на с. 125–126.

До другої групи обов’язків І. В. Волошина вважає належними:

«загальний обов’язок захищати Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність» (ст. 65 Конституції України) – у частині своєчасної приписки до призовних дільниць і т. ін.;

не завдавати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати заподіяні збитки (ст. 66 Конституції України);

сплачувати податки та збори (ст. 67 Конституції України) – у виняткових випадках працевлаштування до 18 років, реєстрації як фізична особа – суб’єкт підприємницької діяльності та отримання прибутку до 18 років тощо;

дотримання Конституції та законів України, не посягання на права та свободи, честь та гідність інших людей (ст. 68 Конституції України).

Слід зазначити, що І. В. Волошина цілком вірно визначила перелік тих обов’язків людини та громадянина, що містяться в Конституції України та можуть бути екстрапольовані на дітей. Але очевидно, що жоден з обов’язків не є таким, який покладається виключно на дітей у значенні Конвенції 1989 р.

Аналогічний підхід – відсутність обов’язків дітей – застосовано й у Законі України «Про охорону дитинства» [174]. Якщо звернутися до документів, що містять міжнародні ювенально-правові стандарти, спостерігаємо такий самий підхід. Це стосується і таких документів загального характеру, як Загальна декларація прав людини 1948 р. [49], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. [117], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [118], Конвенція про захист прав

людини і основоположних свобод 1950 р. [71], Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р. [45], і документів, присвячених дітям.

Конвенція 1989 р., виходячи з її назви, присвячена лише правам дитини і не покладає на дитину жодного обов'язку (у ній йдеться лише про зобов'язання держав-учасниць, а також батьків). Лише ст. 28 передбачає, що «держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема, вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту» [81]. Отже, знов-таки, Конвенція 1989 р. покладає на держав-учасниць обов'язок ввести безплатну й обов'язкову початкову освіту. Кореспондуючого обов'язку дитини отримати початкову освіту норми Конвенції 1989 р. не встановлюють.

Декларація прав дитини 1959 р. у Преамбулі містить вказівку на те, що «людство зобов'язане надати дитині все найкраще, що воно має» [32]. Очевидно, що, виходячи з цієї тези, цей документ не містить жодного обов'язку дитини (хоч у ньому є згадка про початкову обов'язкову освіту).

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р. [19] також не передбачає жодних обов'язків дитини. До документів, які містять ювенально-правові стандарти, але в яких немає згадки про обов'язки дитини, також належать: Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р. [39], Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р. [68], Конвенція про мінімальний вік прийняття на роботу 1973 р. [76], Декларація про захист дітей і жінок у надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 р. [29], Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р. [70] тощо.

Отже, навряд чи доцільно зараховувати до числа елементів конституційно-ювенального статусу обов'язки. З одного боку, обов'язки мають важливе суспільне значення. Із цього приводу С. Б. Кордуба зазначила, що «конституційні обов'язки людини і громадянина є об'єктивною необхідністю нормального функціонування суспільного організму в цілому і життєдіяльності

кожної людини, викладеною мовою закону, вираженою у правовій формі, тобто юридичним вираженням пізнаних суспільством об'єктивних закономірностей, конституційне закріплення яких (поряд із правами) перетворює їх на норму поведінки кожної людини. Цим Конституція унормовує межі свободи самої особистості та межі державної влади у відносинах з людиною і громадянином» [87, с. 41]. Однак це є справедливим щодо обов'язків людини та громадянина, але не дитини.

Виходячи з ліберального підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини, для дитини мають встановлюватися власні обов'язки, усі інші (обов'язки особистості, обов'язки громадянина) вона має виконувати в тих чи інших випадках (як зазначила Н. О. Філіпська). У конституційному законодавстві України, за поодинокими винятками, обов'язки дитини не закріплюються.

Одним із винятків є Закон України «Про освіту», ст. 52 якого передбачає обов'язки вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів:

«1. Обов'язками вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів відповідно є:

додержання законодавства, моральних, етичних норм;

систематичне та глибоке оволодіння знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищення загального культурного рівня;

додержання статуту, правил внутрішнього розпорядку навчального закладу» [172].

Частина III ст. 52 містить відсильну норму, відповідно до якої «інші обов'язки осіб, що навчаються, можуть встановлюватися законодавством, положеннями про навчальні заклади та їх статутами» [172].

Слід зазначити, що незначна кількість обов'язків дитини в актах конституційного законодавства цілком узгоджується зі змістом відповідних міжнародних ювенально-правових стандартів.

У зв'язку із цим навряд чи доцільно зараховувати обов'язки дитини до числа елементів конституційно-правового статусу дитини – адже ті обов'язки, що містяться в Основному Законі України, адресовані або всім особам, або громадянам України, але не дітям, а в інших актах конституційного законодавства обов'язків дитини вкрай мало. Щодо конституційних обов'язків «усіх» або «громадян» слід зазначити, що при формулюванні цієї тези було застосовано аналогію, яка полягає в такому: при аналізі конституційно-правового статусу посадових осіб дослідники не згадують про їхні обов'язки утримувати неповнолітніх дітей, сплачувати податки тощо, концентруючи увагу лише на тих обов'язках, які виходять з факту обіймання відповідної посади. Отже, виключення конституційних обов'язків із числа елементів конституційно-правового статусу дитини в Україні відповідатиме ліберальному підходу до сутності цього статусу.

Водночас невірним є твердження, що дорослі мають і права й обов'язки, а «у дітей немає обов'язків, тільки права. Вони ґрунтуються на недискримінації, повазі до прав дитини, її розвитку та дотримання найкращих інтересів дітей» [2]. Скоріше слід говорити про те, що принцип єдності прав та обов'язків застосовується здебільшого до дорослих, а щодо дітей перевагу має такий спеціальний принцип, як принцип найкращого забезпечення інтересів дитини. Влучно зазначив С. Г. Зельгін, сформулювавши, що «невід'ємною частиною прав дитини є обов'язок держави та інших визначених законодавством осіб дотримуватися прав і законних інтересів дітей» [52, с. 3].

Нарешті, можливість не зараховувати один із традиційних елементів статусу особи до числа елементів її галузевого статусу знайшла свою підтримку в юридичній літературі. Так, Г. О. Якимов щодо конституційного статусу особи розмірковує: «Основним критерієм включення того чи іншого можливого елементу до структури конституційного статусу людини вбачає біль детальний розгляд конституційної регламентації останнього. Низку елементів, які традиційно зараховують до юридичної конструкції правового статусу громадянина (або статусу особистості), можна виявити у конституційному

статусі людини лише в «згорнутому», стислому вигляді, тому до структури досліджуваної юридичної конструкції, як самостійні елементи вони не входять, їх зміст розкривається у положеннях чинного законодавства» [236, с. 10–11]. Ця теза є переконливо аргументованою, і саме на ній ґрунтується пропозиція відносно винесення за межі складу конституційно-правового статусу дитини таких елементів, як конституційні обов'язки дитини, а також конституційна відповідальність дитини.

Отже, до елементів конституційно-правового статусу дитини входять:

- конституційні права дитини;
- громадянський стан дитини;
- конституційна правосуб'єктність дитини;
- принципи конституційно-правового статусу дитини;
- гарантії конституційних прав дитини.

Конституційно-правовий статус дитини в Україні в запропонованій кількості елементів ґрунтується на ліберальному підході до сутності цього статусу, а отже, і на відповідних міжнародних ювенально-правових стандартах. Якщо стосовно конституційних прав дитини основоположним міжнародним документом визнають Конвенцію 1989 р., то коли йдеться про інші елементи конституційно-правового статусу дитини, у сфері уваги дослідників перебуває вже не один, а низка міжнародних документів. С. А. Сорокін відмітив такі:

Декларація прав дитини 1959 р., у якій закріплено 10 принципів правового статусу дитини;

Конвенція 1989 р.;

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р.

Щодо зв'язків між документами цієї тріади С. А. Сорокін пояснив: «Кожна фраза з тексту цієї Декларації (Декларації прав дитини 1959 р. – О. К.) – прообраз майбутньої Конвенції про права дитини в частині, що стосується її виховання в сім'ї... Після багаторічної підготовки в 1989 році побачила світ Конвенція ООН «Про права дитини». Своє продовження вона знайшла у

Всесвітній Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей» [195, с. 41]. Праця С. А. Сорокіна датується 2000 р., тому варто до переліку основоположних документів, які містять міжнародні ювенально-правові стандарти загального характеру, додати й Декларацію та План дії «Світ, придатний для дітей», які ООН прийняла у 2002 р. [28]. Декларація та План містять міжнародні стандарти, що стосуються як конституційних прав дитини, так і гарантій конституційних прав дитини.

Знайомство зі змістом цих чотирьох актів у хронологічному порядку надає можливість виявити, як еволюціонували відповідні міжнародні ювенально-правові стандарти:

в 1959 р. Декларацією прав дитини було закладено підґрунтя для подальшого розвитку міжнародних ювенально-правових стандартів – сформульовано 10 принципів прав дитини;

в 1989 р. Конвенцією про права дитини кожен з 10 принципів Декларації було відтворено разом із правами дитини, що сприяють їх реалізації;

в 1990 р. низку прав дитини, що містяться у Конвенції 1989 р., було закріплено разом із гарантіями їх реалізації у Всесвітній декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей;

у 2002 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила Декларацію та План дії «Світ, придатний для дітей». Цей документ містить виключно гарантії реалізації прав дитини.

У період з 1959-го по 2002 р. ООН сформувала належне підґрунтя для нормативного закріплення конституційно-правового статусу дитини в національному законодавстві, створивши відповідні міжнародні стандарти.

Резюмуючи, слід зазначити, що конституційно-правовий статус дитини – це система закріплених у конституційному законодавстві компонентів, що визначає реальне становище дитини в суспільстві та структурно складається з громадянського стану дитини, її конституційної правосуб'єктності, принципів конституційно-правового статусу дитини, конституційних прав дитини та їх гарантій.

У зв'язку з постійною еволюцією міжнародних ювенально-правових стандартів доцільним є звернення уваги на своєчасне оновлення як теоретичних підходів до конституційно-правового статусу дитини в Україні, так і його нормативної регламентації з урахуванням цих документів.

З вищевикладеного матеріалу, можна дійти наступних висновків:

На підставі ознайомлення з працями вчених, що досліджують проблеми конституційно-правового статусу дитини, виявлено два підходи до його сутності, які залежать від погляду вченого на те, похідним від якого статусу є досліджуваний статус:

а) від конституційно-правового статусу особи (Н. Є. Борисова, Ю. В. Губаль, Я. Ю. Загребельна, З. Е. Кантемирова та ін.);

б) від правового статусу дитини, тобто для характеристики конституційно-правового статусу дитини необхідно «конституціоналізувати» правовий статус дитини, конкретизуючи напрацювання фахівців теорії права, виходячи з особливостей предмета правового регулювання галузі конституційного права (В. І. Абрамов, І. В. Волошина, К. Є. Демиденко, Н. М. Крестовська, А. О. Резнік, О. А. Шульц та ін.).

Перший підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини рекомендовано іменувати «патерналістським» з урахуванням того, що він ґрунтується на протекціоністській теорії прав дитини. Другий підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини рекомендовано іменувати «ліберальним» з урахуванням того, що він ґрунтується на лібералістській теорії прав дитини.

Міжнародному праву був притаманний патерналістський підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини до прийняття Конвенції про права дитини 1989 р. На сучасному етапі міжнародним ювенально-правовим стандартам відповідає ліберальний, а не патерналістський підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини. Через те, що ліберальний підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини передбачає визнання

дитинства конституційною цінністю, сформульовано пропозиції щодо внесення відповідних змін до Основного Закону України та Закону «Про охорону дитинства».

Для того, щоб підкреслити ліберальну сутність конституційно-правового статусу дитини (тобто що він є похідним не від конституційно-правового статусу особистості, а від правового статусу дитини), запропоновано замість поняття «конституційно-правовий статус дитини» в юридичній літературі застосовувати поняття «конституційно-ювенальний статус». Аргументовано, що:

а) поняття «конституційно-правовий статус дитини» є більш громіздким, тоді як поняття «конституційно-ювенальний статус» – більш компактним;

б) застосування поняття «конституційно-ювенальний статус» сприятиме наближенню українського доктринального тезаурусу до міжнародно-правового, у т.ч. європейського тезаурусу в цій сфері.

В сучасній юридичній літературі існують два підходи до визначення поняття «правовий статус» щодо особистості в цілому або окремих груп суб'єктів – фізичних осіб. Ці підходи відрізняються поглядами авторів на співвідношення понять «правовий статус» та «правове становище». Перший полягає в тому, що вчені вважають поняття «правовий статус» вузьким, за «правове становище», а другий – у тому, що ці поняття є синонімами. На підставі аналізу напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених щодо конституційно-правового статусу дитини та міжнародних ювенально-правових стандартів виявлено, що переважна більшість з них застосовує другий підхід, а отже, з метою забезпечення єдності правової доктрини слід застосовувати ці поняття як синоніми. Однак праці більшості з них об'єднує така спільна риса, як визначення цих понять шляхом перерахування елементів, які входять до структури досліджуваного статусу.

До елементів конституційно-правового статусу дитини в Україні, із застосуванням ліберального підходу до сутності цього статусу, належать конституційні права дитини, громадянський стан дитини, конституційна

правосуб'єктність, принципи конституційно-правового статусу дитини, гарантії конституційних прав дитини. На підставі цього сформульовано визначення поняття «конституційно-правовий статус дитини» («конституційно-ювенальний статус»).

Щодо відсутності у переліку елементів конституційно-правового статусу дитини конституційно-правової відповідальності обґрунтовано, що вона інколи зараховуються до елементів конституційно-правового статусу, але здебільшого органів публічної влади чи посадових осіб.

Щодо конституційно-правової відповідальності дитини та конституційних обов'язків дитини, які також не входять до елементів досліджуваного статусу, зазначено, що відносно них майже відсутній як національний нормативний матеріал, так і відповідні міжнародні ювенально-правові стандарти.

Конституційно-правовий статус дитини (конституційно-ювенальний статус) – це система закріплених у конституційному законодавстві компонентів, що визначає реальне становище дитини в суспільстві та структурно складається з громадянського стану дитини, її конституційної правосуб'єктності, принципів конституційно-правового статусу дитини, конституційних прав дитини та їх гарантій.

РОЗДІЛ 3

ОПТИМІЗАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ ЮВЕНАЛЬНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

3.1. Оптимізація теоретичних підходів до конституційних прав дитини та їх нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів

Глобалізаційні та євроінтеграційні процеси, а також науково-технічний прогрес зумовлюють постійну еволюцію міжнародних ювенально-правових стандартів. Таким чином, як сам конституційно-правовий статус дитини, так і його нормативна регламентація в Україні не можуть залишатись без відповідних змін та доповнень.

Міжнародні ювенально-правові стандарти становлять собою загальновизнані принципи та затверджені норми міжнародного права, що регламентують об'єм прав особи яка не досягла повної правосуб'єктності. Принципи впливають на формування нових норм права. Норми права, що містяться у міжнародних договорах та у національному законодавстві, є гарантом прав дитини. Серед них особливу увагу заслуговують: право на життя; право на ім'я і набуття громадянства; право на здорове зростання і розвиток; право на здобуття освіти; право на особливе піклування, допомогу та захист тощо. Саме вони являють собою фундаментальну основу правового статусу дитини у Європейських країнах.

Гармонізація теоретичних підходів міжнародних ювенально-правових стандартів до конституційно-правового статусу дитини та національного законодавства, в юридичній літературі отримала назву «оптимізація». Саме процес оптимізації наявно співвідноситься зі ст. 9 Конституції України та стає необхідною умовою для належного захисту конституційних прав дитини. У

підтвердження чого Конституційний Суд України дедалі частіше демонструє «дружнє ставлення до міжнародних договорів... практики Європейського суду з прав людини» [47, с. 258].

Питанню процесу оптимізації правового статусу неповнолітнього присвятила один із підрозділів свого дисертаційного дослідження О. В. Садина. Вона визначила, що «оптимізація правового статусу неповнолітнього – це процес приведення системи прав, свобод і обов'язків особи у віці до 18 років до найкращого стану, з одночасним впровадженням нових і реформуванням діючих національних і міжнародних механізмів забезпечення її реалізації та охорони з метою найбільш повного задоволення інтересів неповнолітнього» [189, с. 12]. Сам запропонований підхід необхідності оптимізації правового статусу дитини в цілому та конституційно-правового статусу дитини зокрема, заслуговує на всіляку підтримку. Але деякі пропозиції О. В. Садини потребують подальшого удосконалення.

Зокрема, автор виходить з вузького розуміння змісту поняття «правовий статус неповнолітнього», включаючи до нього лише права, свободи та обов'язки. У попередньому підрозділі було зазначено, що такий підхід є цілком обґрунтованим і не вступає у суперечність із сучасними напрацюваннями теорії права. Однак нині більшість дослідників правового статусу дитини надає перевагу застосуванню цього поняття у широкому розумінні, а отже – включає до структури правового статусу не тільки права, свободи та обов'язки, але й інші елементи. Про доцільність відмови від застосування до понять «правовий статус дитини», «конституційно-правовий статус дитини» саме широкого підходу свідчить і те, що сама О. В. Садина «відчуває» обраний підхід як завузький. Так, формулюючи напрями оптимізації правового статусу, вона не обмежується лише згадкою про права, свободи та обов'язки. До цих напрямів вона вважає належними:

а) створення належних загальних умов (економічних, соціальних, політичних, ідеологічних гарантій) для реалізації прав, свобод і обов'язків особи, яка не досягла повноліття;

б) змістовне і технічне удосконалення нормативно-правових актів, що визначають правове становище неповнолітнього;

в) забезпечення дієвості юридичних гарантій правового статусу особи, яка не досягла повноліття;

г) підвищення рівня правової обізнаності та правової активності неповнолітнього, його законних представників, посадових осіб, співробітників установ і організацій, які здійснюють роботу з дітьми;

д) підтримання і розвиток співробітництва... з іншими державами і громадськими організаціями у дослідженні та вирішенні проблем правового становища неповнолітніх [189, с. 12–13].

Таким чином, основні напрями удосконалення правового статусу неповнолітнього, що їх сформулювала О. В. Садина, містять у собі переважно гарантування його конституційних прав, а гарантії якраз посідають чільне місце серед елементів правового статусу дитини у цілому та конституційно-правового статусу дитини зокрема, у широкому та вузькому значенні.

Варто звернути увагу на те, що в пункті «б» прямо передбачено здійснення удосконалення нормативно-правових актів, що визначають правове становище неповнолітнього. Тут має місце невірне застосування термінів. О. В. Садина пропонує низку оптимізаційних заходів як теоретичного, так і практичного характеру. Оптимізаційні заходи теоретичного характеру пов'язані з оптимізацією теоретичних підходів до правового статусу неповнолітнього, тоді як оптимізаційні заходи практичного характеру мають за мету подальше удосконалення нормативної регламентації правового статусу неповнолітнього. Ці поняття доцільно розмежовувати.

Крім того, пропозиції О. В. Садини щодо оптимізації в досліджуваній сфері, викликають ще одне термінологічне зауваження. Нагадаємо, що, на її думку, оптимізація правового статусу неповнолітнього – це процес приведення системи прав, свобод і обов'язків особи у віці до 18 років до найкращого стану з одночасним впровадженням нових і реформуванням діючих національних та міжнародних механізмів забезпечення її реалізації та охорони з метою

найбільш повного задоволення інтересів неповнолітнього. У цьому реченні прикметник «найкращий» найпевніше має своїм джерелом проголошений Конвенцією 1989 р. принцип якнайкращого забезпечення прав дитини. У зв'язку із цим більш вірним було б наголосити на дотриманні цього принципу в процесі оптимізації нормативної регламентації правового статусу дитини в цілому та конституційно-правового статусу дитини зокрема. А у визначенні замість словосполучення «у найкращий стан» застосувати словосполучення «до сучасного стану», чи «до актуального стану», або «відповідно до міжнародних ювенально-правових стандартів».

Центральним елементом конституційно-правового статусу дитини, проти внесення якого до складу цього статусу не заперечує жоден дослідник, є конституційні права дитини. Тому оптимізації теоретичних підходів до конституційних прав дитини та їх нормативній регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів слід приділяти найбільшу увагу.

Дослідники висловлюють різні позиції стосовно того, що вважати «правами дитини».

С. А. Сорокін визначає права дитини, виходячи з дефініції прав людини. Він пише: «Право дитини, як і будь-яке інше суб'єктивне право, є надана державою кожному неповнолітньому міра можливої поведінки» [195, с. 13]. Крім застосування аналогії між правами людини та правами дитини, С. А. Сорокін вдається до синонімічного застосування понять «дитина» та «неповнолітній», що не завжди є вірним, особливо коли йдеться про права дитини.

Аналогічний шлях при визначенні прав дітей (у його дослідженні – неповнолітніх) обрав С. П. Коталейчук. Він зазначив, що «права неповнолітніх – це комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус неповнолітніх з урахуванням особливостей розвитку людини до досягнення нею віку повноліття» [89, с. 8]. Варто підкреслити, що С. П. Коталейчук сформулював своє визначення більш точно, уникнувши плутанини між «дитиною» та

«неповнолітнім». Ці два вчених є прихильниками патерналістського підходу до сутності правового статусу дитини, що накладає відбиток на їхню пропозицію.

Прихильницею ліберального підходу до сутності правового статусу дитини є Т. Г. Корж-Ікаєва, що знайшло прояв у дефініції прав дитини, яку вона сформулювала. Автор зазначила, що під «правами дитини» розуміють закріплені у Конституції України і гарантовані державою можливості поведінки і розвитку неповнолітнього з урахуванням його індивідуальних потреб та соціальних інтересів суспільства відповідно до існуючого чинного законодавства і міжнародного права [88, с. 7]. Це визначення є більш точним, але й воно потребує уточнення для усунення недоліку, притаманного визначенню С. А. Сорокіна – у ньому недостатньо повно розкрито особливості прав дитини. Хоча, на відміну від визначення, що його сформулював С. А. Сорокін, Т. Г. Корж-Ікаєва не вважає права дитини похідними від прав людини.

Прихильницею ліберального підходу до сутності правового статусу дитини є і Н. М. Опольська. На її думку, «права дитини є об'єктивно визначеними соціально-економічним рівнем розвитку суспільства та юридично гарантованими державою тими можливостями задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку, і здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб» [129, с. 9]. У цьому визначенні позитивними рисами є відображення у ньому зв'язку між правами та їх гарантіями, а також більш високий, у порівнянні з попередніми дефініціями, рівень урахування особливостей прав дитини: автор зазначила, що свої права дитина може здійснювати або самостійно, або за допомогою інших осіб.

Схоже визначення поняття «права дитини в законодавстві» сформулював ще один прихильник ліберального підходу до сутності правового статусу дитини – С. Г. Зельгін. Він зазначив, що права дитини в законодавстві – це сукупність прав дітей, закріплених у міжнародних актах і національних нормативно-правових актах, які надають дітям можливість (особам, які не

досягли 18 років) за своїм вибором, у необхідних випадках за вибором батьків, опікунів, піклувальників, уповноважених органів, здійснити певні дії або утриматися від їх вчинення в інтересах дітей [52, с. 3].

Позицію, подібну до вищенаведеної, обстоює і Ю. В. Губаль. Вона зазначила, що «права дитини – це система чітко окреслених у нормативно-правових актах можливостей, які необхідні особі для її комплексного та цілісного розвитку в умовах і відповідно до вимог середовища, в якому вона перебуває, та регулюють її життєдіяльність у суспільстві, враховуючи її незрілість» [25, с. 34]. Хоча визначення Ю. В. Губаль є менш чітким, ніж дефініція Н. М. Опольської, все ж таки вона є доволі точною, адже містить вказівку на особливості розвитку людини в дитинстві.

Становить інтерес визначення поняття «права дитини», що його надала О. В. Бутько. Вона сформулювала, що «права дитини – це надані їй державою можливості вільно розвиватися, здобувати знання, навички, вміння, формувати фізичний, духовний, моральний і соціальний потенціал майбутнього громадянина країни» [10, с. 153]. Це визначення значною мірою підкреслює соціальну, а не юридичну складову, притаманну правам дитини, – акцент зроблено не на тому, що певні права дитина реалізує самостійно, а інші права – через своїх законних представників, а на тому, що основною метою наділення дитини правами є сприяння її повноцінному розвитку як члена суспільства. Із цієї точки зору не дуже зрозуміло, чому О. В. Бутько говорить про «майбутнього громадянина країни» – адже громадянство можна набути за народженням, і переважна більшість дітей мають громадянство тієї чи іншої країни.

З урахуванням останнього зауваження, більш коректною є дефініція, що її надала О. А. Шульд. Автор вважає: під правами дитини варто розуміти систему соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, які зумовлені особливостями фізичного, психологічного та розумового розвитку дитини, що визнаються та здійснюються у певний період життя людини – дитинства, виходячи з принципів природного права, загальнолюдських цінностей,

визнаних у міжнародному праві та національному законодавстві, гарантуються державою, суспільством, сім'єю та іншими суб'єктами права і мають особливий режим та механізм реалізації і захисту [232, с. 95]. Це визначення сприймається як дещо перевантажене за рахунок внесення до нього принципів вказівки на принципи природного права і загальнолюдські цінності. Але перевагами цієї дефініції, безперечно, є згадка про:

особливості дитини в частині фізичного, психологічного та розумового розвитку;

гарантування прав дитини державою;

не тільки національне законодавство, але й міжнародні документи;

особливості режиму та механізму реалізації і захисту прав дитини.

Подібну позицію до визначення прав дитини зайняла й І. В. Волошина. У своєму дисертаційному дослідженні вона надала дві дефініції поняття «права і свободи дитини» – скорочену та розгорнуту.

Відповідно до скороченої дефініції, права та свободи дитини – це системоутворюючий елемент, який забезпечує біологічне та соціальне існування, необхідне виховання, навчання та розвиток дитини [17, с. 12]. Із цього визначення не дуже зрозуміло, що означає словосполучення «системоутворюючий елемент» (можна дійти висновку, що йдеться про систему прав і свобод дитини, але без конкретизації це положення не є очевидним).

Відповідно до розгорнутого визначення, права та свободи дитини – це системоутворюючий елемент, під яким слід розуміти сукупність громадянських (особистих), політичних, економічних, соціальних, культурних та інших можливостей, які забезпечують біологічне та соціальне існування, необхідне виховання, навчання та розвиток дитини з метою формування її належного фізичного та морального стану, що найбільш наочно характеризує якість конституційно-правового статусу дитини з урахуванням особливостей її розвитку до повноліття [16, с. 6].

Розгорнуте визначення має перевагою те, що автор конкретизувала у ньому словосполучення «системоутворюючий елемент» (сукупність громадянських (особистих), політичних, економічних, соціальних, культурних та інших можливостей). Але це не означає, що воно позбавлено недоліків – наприклад, незрозуміло, що означає «якість конституційно-правового статусу дитини» і як його можна «наочно охарактеризувати». До того ж у визначенні йдеться про «розвиток до повноліття» – з урахуванням міркувань, викладених у підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження, навряд чи можна вважати такий підхід оптимальним.

Зазначимо, однак, що більш коректно говорити не про «права і свободи дитини», а про «права дитини».

Переходячи до аналізу дефініцій, які вчені сформулювали для поняття «конституційні права дитини», слід підкреслити, що «конституційне право в цілому є фундаментом всієї національної правової системи України» [202, с. 133], а також, що «центральне місце конституційного права в системі національного права зумовлено... його зв'язками із системою міжнародного публічного права» [227, с. 61].

Доволі вдалою є дефініція поняття «конституційні права дитини», яку сформулювала О. М. Кудрявцева, виходячи з ліберального підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини. Відповідно до її пропозиції, «конституційні права дитини – це її основоположні права, а саме певні можливості дитини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх» [105, с. 82].

По-перше, О. М. Кудрявцева пише про те, що конституційні права дитини – це основоположні права. Дійсно, Конституція як Основний Закон закріплює найбільш важливі положення. Однак навряд чи вірно визначати «конституційні права» через поняття «права». А також варто зазначити, що більш логічним було б надати відсилку до актів конституційного законодавства та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

По-друге, визначаючи конституційні права дитини, доцільно зазначити, що не завжди дитина може здійснити свої права самотійно.

По-третє, дефініція містить принципи загальності прав дітей та рівності прав і свобод дітей. Навряд чи є необхідність включати до визначення поняття такого елементу конституційно-правового статусу дитини, як конституційні права дитини, ще й іншого елементу досліджуваного статусу – його принципів. Але якщо авторська позиція у цьому аспекті є принциповою, варто зауважити, що перевагу доцільніше віддати впровадженому Конвенцією 1989 р. принципу якнайкращого забезпечення прав дитини. Проте це спричинить певну тавтологію в дефініції.

Нарешті, О. М. Кудрявцева зазначає, що конституційні права дитини – це «можливості дитини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства». Варто було б зробити акцент не просто на тому, що певна сукупність прав дитини є необхідною, а на тому, чому вони є необхідними (для забезпечення належного розвитку та гідного фізичного існування дитини).

Варто також зазначити, що О. М. Кудрявцевій належить пропозиція аналізувати не «конституційні права дитини» як такі, а «систему конституційних прав дитини». Цю ознаку системності було б доцільно використати у визначенні поняття «конституційні права дитини», чого автор не зробила – вона згадує про систему тільки щодо класифікації аналізованих прав.

Виходячи із цих міркувань, та відповідно ліберальному підходу до розуміння сутності конституційно-правового статусу дитини, слід запропонувати таке визначення поняття «конституційні права дитини»: це встановлена конституційним законодавством та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, система можливостей, що її реалізує дитина чи її законні представники для забезпечення гідного фізичного існування та належного інтелектуального та морального розвитку дитини.

Крім визначення поняття «конституційні права дитини», важливим для оптимізації теоретичних підходів до цього елементу конституційно-правового статусу дитини з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів є формулювання удосконалення підстав для їх класифікації.

В юридичній літературі є низка пропозицій щодо того, на які групи доцільно класифікувати права дитини.

Так, Т. Г. Корж-Ікаєва пропонує поділити права і свободи дітей (в її роботі – неповнолітніх) на:

«1) загальні – права та свободи, що необхідні для їх фізичного й біологічного існування та розвитку в конкретних історичних умовах;

2) особливі – права і свободи у тій чи іншій сфері управління або галузі права;

3) спеціальні – можливості щодо захисту своїх прав, свобод і законних інтересів» [88, с. 7].

Очевидно, що цю класифікацію важко застосувати до конституційних прав. Однак варто зауважити: значна кількість прав дитини не може бути обмеженою тільки однією галуззю права (право на життя, наприклад, аналізують фахівці з конституційного, кримінального, цивільного права). Крім того, різниця між загальними та особливими правами вбачається нечіткою – наприклад, право на охорону здоров'я можна вважати належним як до загальних, так і до особливих.

Н. В. Лєтова визначила, що «правовий статус дитини визначається нормами міжгалузевого інституту», та виокремила «три групи таких норм, що складають зміст цього інституту та регулюють, відповідно, три види прав та обов'язків:

загальні – належать усім дітям (право на життя, право на свободу і особисту недоторканність);

спеціальні – характерні для окремих груп дітей, зокрема для дітей-інвалідів, дітей, що залишилися без піклування батьків, дітей-сиріт (право на першочергове отримання житла);

індивідуальні – характерні для конкретної дитини, наприклад, що виявила видатні здібності (право здобути освіту на пільгових умовах)» [109].

У цій класифікації немає чіткої межі між спеціальними та індивідуальними правами. Наприклад, право здобути освіту на пільгових умовах, яке Н. В. Лєтова вважає належним до індивідуальних, має не одна єдина дитина в державі, а кілька дітей (група), тому його цілком можливо вважати належним і до спеціальних прав – прав дітей, що виявили видатні здібності.

Кожен із дослідників конституційно-правового статусу дитини в Україні приділяв значну увагу класифікаціям прав дитини.

Ю. В. Губаль розглянула класифікації за такими підставами:

1) за первинністю прав дитини (негативні права, позитивні права, у т. ч. особисті, політичні, соціальні, культурні, екологічні, особисті майнові права)¹ [24, с. 59–69];

2) за характером суб'єктів (права громадян держави, права іноземців, права осіб без громадянства, права осіб із подвійним громадянством)² [24, с. 69];

3) за соціальним статусом (права дитини, що належать суб'єктові від народження та гарантуються суспільством, та права громадянина, які надаються, гарантуються та охороняються державою, до якої належить дитина) [24, с. 69–70];

4) за способом закріплення (конституційні права, що встановлені та гарантовані Основним Законом держави і мають фундаментальний характер. Вони визначають реальну сутність держави, рівень розвиненості демократичних інститутів і становище особи в державі; та галузеві, передбачені

¹ Вважаючи особисті (громадянські) та політичні права належними до позитивних, Ю. В. Губаль ймовірно припустилась помилки теоретичного характеру.

² Не дуже зрозуміло, чому йдеться про права дітей з подвійним громадянством, а не про права осіб із множинним громадянством.

поточним законодавством і які є конкретизацією основних прав людини. Вони приймаються на їх основі та детальніше визначають можливості суб'єктів у певній сфері відносин)¹ [24, с. 70].

Ю. В. Губаль наводить ще одну класифікацію прав дитини, але без зазначення її підстави:

права дітей у механізмі захисту прав дітей (право на безпечне виховання у своїй сім'ї тощо);

права дітей в освітній сфері (право на освіту, право на вільний вибір місця навчання, право на якісну освіту тощо);

права дітей у сфері охорони здоров'я (право на безпечне довколишнє середовище тощо);

права дітей у сфері правосуддя (право на захист, право на звернення до суду тощо) [24, с. 70–71]. Автор цитує угорське першоджерело, тому важко виявити, яку саме підставу для цієї класифікації запропонував угорський дослідник.

І. В. Волошина вважає, що «права дитини доцільно поділити на природні та набуті» [16, с. 6]. На її думку, «такий розподіл обумовлюється тим, що дитина як суб'єкт права внаслідок вікових обмежень володіє частковою або неповною дієздатністю, що обмежує її правосуб'єктність. Крім того, реалізація прав дитини в певних випадках потребує дій третіх осіб (батьків, опікунів, піклувальників)» [17, с. 103–104]. До природних прав автор вважає належними суб'єктивні права, що виникають з приводу благ, які не мають матеріального характеру та безпосередньо пов'язані з особою дитини, виникають, як правило, з моменту народження (право на життя, право на ім'я тощо). Набуті права дитини, на думку І. В. Волошиної, – це право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації, право на працю, право на охорону здоров'я та медичну допомогу [17, с. 104]. Варто зазначити, що І. В. Волошина не надала

¹ Варто зазначити, що конституційні права є також галузевими правами, адже конституційне право є галуззю права.

характеристики набутих прав (групі, яку вона запропонувала вперше), що є недоліком сформульованої пропозиції. Привертає увагу, що деякі з прав, які автор включила до групи набутих, можуть бути за своїми ознаками належними до природних прав. Наприклад, право на охорону здоров'я безпосередньо пов'язано з особистістю дитини, виникає з моменту народження, а також виникає з приводу блага, яке не має матеріального характеру, – здоров'я.

О. М. Кудрявцева у своєму дослідженні «Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні» не формулювала нових пропозицій щодо класифікації конституційних прав і свобод дитини, і цю позицію варто підтримати. Натомість вона ретельно проаналізувала існуючі класифікації прав дитини, узагальнивши їх за допомогою поняття «система конституційних прав дитини»: «...під системою конституційних прав дитини в Україні слід розуміти упорядковану сукупність таких взаємозумовлених видів прав дитини:

за сутністю (походженням): природні (право на життя, право на повагу до гідності та ін.) та позитивні (право на освіту, право на житло тощо);

за змістом: особисті, економічні, соціальні, культурні, інформаційні, екологічні;

за суб'єктом: права ненародженої дитини, права малолітньої дитини (від народження до досягнення нею 14 років), права неповнолітньої дитини (від 14 до 18 років);

за способом унормування та гарантування: закріплені в Конституції та закріплені в законах України» [105, с. 84].

Щодо останньої класифікації конституційних прав і свобод дитини (за способом унормування та гарантування) слід зазначити, що О. М. Кудрявцева оминула увагою права, передбачені у міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

На підставі розглянутих класифікацій О. М. Кудрявцева змоделювала та застосувала у своєму монографічному дослідженні для більш ґрунтовного аналізу окремих конституційних прав дитини таку класифікацію:

природні, невід’ємні права дитини, які кореспондуються з природними правами людини, закріпленими у Загальній декларації прав людини від 1948 р., та права, що у внутрішньодержавній практиці виявляються як особисті права дитини у сфері особистого життя та особистої безпеки;

політичні права;

економічні права;

соціальні права;

культурні права [105, с. 93].

Щодо цієї класифікації варто зазначити, що автор для класифікації конституційних прав дитини поєднала дві підстави – за сутністю (походженням) та за змістом. При аналізі першої класифікаційної групи О. М. Кудрявцева провела вдалу паралель між природними, особистими правами та Загальною декларацією прав людини 1948 р., на якій ґрунтується Конвенція 1989 р. Це єдина із розглянутих класифікацій конституційних прав дитини зокрема, та прав дитини у цілому, при розробці якої автор звертається до документів, що містять міжнародні ювенально-правові стандарти.

Усі проаналізовані класифікації прав дитини та конституційних прав дитини становлять собою спроби адаптації класифікацій прав людини (або конституційних прав людини) до угруповання прав дитини (або конституційних прав дитини). Варто зазначити, що такі спроби не відповідають ліберальному підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини, а отже, навряд чи їх реалізація сприятиме оптимізації теоретичних підходів до конституційних прав дитини в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів.

С. А. Сорокін справедливо зазначив, що Конституція «передбачає права і свободи кожного громадянина, який стає їх власником з дня свого народження. Ніяких вікових обмежень для неповнолітнього громадянина щодо цього не існує. Звідси випливає, що на кожну дитину поширюються положення, які визначають, що таке є суб’єктивне право. Однак було б невірним повністю переносити на дитину, її права міркування загального порядку. Тому ніяк не

можна погодитися з тим, що права дитини – це «права людини стосовно дітей» [195, с. 17]. Знову-таки, загального плану, щодо прав дитини, наступне роз'яснення: «Необхідність їх регламентації зумовлена особливістю походження дітей, перш за все тим, що вони відповідно до внутрішнього законодавства держави не володіють усіма правами, які мають повнолітні, а в низці випадків мають або повинні володіти специфічними правами, пов'язаними з їхнім віком, становищем у сім'ї» [195, с. 17].

Ще одним аргументом на користь висловленої тези є те, що, як відмітила Л. Ю. Голишева, у Конвенції 1989 р. «сформульовано статус прав дитини незалежно від статусу прав людини» [21, с. 78–79]. Термінологія цього висновку є дискусійною (доцільніше було б говорити про те, що сформульовано права дитини незалежно від прав людини чи що сформульовано основи статусу дитини незалежно від статусу людини), але за сутністю він відповідає ліберальному підходу.

В юридичній літературі не застосовують підстави для класифікації прав людини як підстави для класифікації прав дитини лише Н. М. Крестовська та Д. Ф. Латипова.

Н. М. Крестовська запропонувала «ввести таку класифікацію прав дитини:

загальнолюдські права і свободи особистості, адаптовані до особливого суб'єкта – дитини;

ювенальні (спеціальні) права і свободи, які постають як дозволені об'єктивним правом види поведінки, що встановлюються тільки для дітей» [95, с. 340–341].

Ця класифікація не викликає жодних зауважень, тим паче що автор її обґрунтовує доволі переконливо, звертаючись до проблеми співвідношення права дитини та права дорослого: «Конвенція про права дитини та ювенальне законодавство, по суті, зруйнували одну з найбільш дорогих для філософів права ідей – ідею рівності людей у праві... Конвенція про права дитини якраз представляє дитину як суб'єкта права, що є позитивно дискримінованим щодо

дорослого. Хоч і не варто бачити в цьому негативну дискримінацію дорослих членів суспільства, на чому наполягають противники Конвенції про права дитини та ювенальної юстиції. Йдеться лише про іншість, а не зверхність дитини у правовій реальності» [94, с. 41].

Але при дослідженні окремих прав дитини можуть виникнути труднощі з практичної точки зору при їх характеристиці, адже двох класифікаційних груп замало для того, щоб ретельно продемонструвати багатоманітність прав дитини, закріплених у національному законодавстві та в документах, що містять міжнародні ювенально-правові стандарти.

Д. Ф. Латипова при класифікації прав дитини намагалась угрупувати переважно права, які Н. М. Крестовська вважає належними до групи ювенальних. Відповідно, Д. Ф. Латипова узагальнила, що «умовно сукупність прав дитини можна розділити на шість основних груп:

перша група включає такі права дитини, як право на життя, на ім'я, на рівність у здійсненні інших прав тощо;

друга група – права дитини на сімейне благополуччя;

третя група – права дитини на вільний розвиток її особистості;

четверта група прав покликана забезпечити здоров'я дітей;

п'ята група прав орієнтована на освіту дітей і культурний розвиток (право на освіту, відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, право вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом);

шоста група прав спрямована на захист дітей від економічної та іншої експлуатації, від залучення до виробництва і розповсюдження наркотиків, від антилюдського утримання та поводження в місцях позбавлення волі» [108, с. 15–16].

Авторській класифікації бракує опрацьованості, а також було б доцільним виявити підставу цієї класифікації. Але такий підхід є привабливим, особливу увагу привертає той факт, що, на відміну від тих авторів, які адаптують

класифікації прав людини для прав дитини, Д. Ф. Латипова розглянула виключно права дитини.

При розробці класифікації прав дитини доцільно враховувати висновок Л. Ю. Голишевої, яка зазначила: «Розглядаючи статус дитини... слід враховувати три аспекти взаємовідносин, а саме «дитина та родина», «дитина та суспільство» і «дитина та держава». Такий підхід, на наш погляд, дозволяє чітко окреслити права та обов'язки батьків та дітей (осіб, що їх замінюють) у родині, становище дитини (підлітка) в суспільстві та статус осіб, що беруть участь у правовідносинах з неповнолітніми, і, нарешті, обов'язки держави у вирішенні питань, пов'язаних із захистом дитини» [21, с. 94]. Ця тріада взаємовідносин може бути покладена в основу класифікації прав дитини в цілому. Р. М. Дудник щодо цього справедливо зазначив, що «відносини за участю дітей на теперішній час регулюються конституційним, цивільним, сімейним, цивільно-процесуальним, трудовим, адміністративним, кримінальним, кримінально-процесуальним законодавством. У цьому сенсі галузь ювенального права є вторинним правовим утворенням на стику галузей конституційного, цивільного, сімейного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального права України» [40, с. 13].

Щодо конституційних прав дитини варто застосовувати таку підставу їх класифікації, як сутність цих прав. У залежності від цього можна виокремити:

конституційні права дитини, що забезпечують гідне фізичне існування дитини (право на життя, право на повагу до гідності, право на житло тощо);

конституційні права дитини, що забезпечують належний інтелектуальний та моральний розвиток дитини (право на освіту, право на інформацію, право на доступ до культурних цінностей тощо).

Практична реалізація цих класифікаційних пропозицій сприятиме оптимізації нормативної регламентації конституційних прав дитини в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів. Вищезазначена пропозиція, а також класифікаційні пропозиції Н. М. Крестовської та Д. Ф. Латипової сприятимуть вирішенню такого важливого завдання, як

систематизація норм національного та міжнародного права щодо кожного суб'єктивного права дитини, у т. ч. щодо кожного конституційного суб'єктивного права дитини.

Звертаючись до проблематики конституційних прав дитини в Україні, слід наголосити на такій властивості основного джерела конституційного законодавства, як Конституція: її норми є «фундаментом» для інших галузей права. У зв'язку із цим цілком логічним є те, що норми Конституції України 1996 р. щодо дітей знаходять свою конкретизацію у Цивільному кодексі України (ст.ст. 25, 29, 35 та ін. – 220), Цивільному процесуальному кодексі України (ст.ст. 27-1, 28, 29 та ін. – 221), Кодексі законів про працю України (ст.ст. 24, 128, глава XIII та ін. – 60), Господарському кодексі України (ст. 69 – 22), Кодексі адміністративного судочинства України (ст.ст. 12, 56, 142 та ін. – 59), Податковому кодексі України (ст.ст. 14, 70, 99 та ін. – 140), Митному кодексі України (ст. 499 – 115), Кримінальному кодексі України (ст.ст. 61, 66, розділ XV та ін. – 99), Кримінальному процесуальному кодексі України (ст.ст. 3, 10, 27 та ін. – 100), Кримінально-виконавчому кодексі України (ст.ст. 15, 19, 38 та ін. – 101), Сімейному кодексі України (ст.ст. 6, 16 та ін. – 192), Житловому кодексі України (ст.ст. 32, 65, 125 та ін. – 46) тощо.

Якщо перераховувати закони України, в яких є згадка про права дітей, то слід вказати Закони України: «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. [174], «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 р. [170], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. [154], «Про освіту» від 23 травня 1991 р. [172], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. [171], «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. [158], «Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. [173], «Про Загальнодержавну програму «Національний

план дій по реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р.» від 5 березня 2009 р.¹ [160] тощо.

Отже, норми різних галузей права щодо дитини потребують систематизації, особливо коли йдеться про права дитини. Через те, що при їх нормативній регламентації має місце галузеве різноманіття, основою такої систематизації мають бути норми конституційного законодавства.

При цьому систематизацію норм про права дитини не слід плутати з поняттям, яке запропонувала ввести у науковий обіг О. М. Кудрявцева, – із «систематизацією конституційних прав дитини». Варто нагадати, що автор вважає: «Під систематизацією конституційних прав дитини... слід розуміти впорядкування конституційних прав дитини, зумовлене їх взаємозв'язками, а також правильним, планомірним розташуванням. Така систематизація видається виключно важливою для практичного застосування конституційно-правових норм щодо захисту прав дитини» [105, с. 83]. Однак навряд чи поняття «систематизація конституційних прав дитини» можна визнати вдалим, адже в юридичних науках поняття «систематизація» традиційно застосовують щодо систематизації законодавства.

Під систематизацією законодавства розуміють «впорядкування та вдосконалення чинних нормативно-правових актів, приведення їх до певної внутрішньої узгодженості шляхом створення єдиних нормативних актів та їх збірників» [57, с. 267]. Подібне визначення надає і Л. М. Добробог: «Систематизація – це діяльність із впорядкування та вдосконалення нормативно-правових актів, зведення їх у єдину внутрішньоузгоджену систему» [37, с. 190].

Фахівці з теорії права виокремлюють два основних завдання систематизації:

«першим завданням цієї діяльності є забезпечення уніфікації національного законодавства – його приведення до єдиної системи шляхом

¹ Нині є чинним.

усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких за змістом видів суспільних відносин;

друге, не менш важливе завдання систематизації зумовлено необхідністю забезпечити кожній людині право знати свої права та обов'язки. В Україні таку норму закріплено в ч. 1 ст. 57 Конституції України. В умовах одночасної дії десятків тисяч нормативно-правових актів, наявності значної кількості нечинних, неузгоджених, колізійних актів громадянинові важко відшукати необхідні норми, аби реалізувати це конституційне право самостійно, без організаційної та технічної фахової підтримки. Систематизація є ефективним засобом реалізації цього права шляхом забезпечення вільного та оперативного доступу громадян до всього масиву національного законодавства» [200, с. 221].

В юридичній літературі проблемним питанням є те, яку саме форму систематизації доцільно обрати, коли йдеться про систематизацію норм національного законодавства про конституційні права і свободи дитини та відповідні положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Поки що не існує єдності щодо форм систематизації законодавства. М. С. Кельман зазначив, що «традиційно в юридичній літературі розрізняють три основні форми систематизації: кодифікацію, інкорпорацію та консолідацію» [57, с. 267]. Фахівці з теорії права уточнюють: «Наразі виділяють три основні форми систематизації законодавства: кодифікування, інкорпорацію, консолідацію. Деякі автори виділяють четверту форму систематизації – облік нормативно-правових актів» [201, с. 193]. Інколи, особливо в підручниках з теорії держава та права, виокремлюють лише дві форми систематизації законодавства: інкорпорацію та кодифікацію [113, с. 257].

Слід зазначити, що для галузевих досліджень систематизації законодавства доцільно застосовувати не напрацювання фахівців з теорії права, а праці фахівців з відповідної галузі права. В Україні на монографічному рівні систематизацію конституційного законодавства поки що досліджувала тільки

Н. М. Кошіль. Вона дійшла висновку, що «на сучасному етапі розвитку конституційного законодавства України потенціал мають такі форми його систематизації, як інкорпорація, консолідація та кодифікація» [90, с. 10–11].

Важливо наголосити, що Н. М. Кошіль розглядає конституційне законодавство аналогічно тому, як воно розуміється у нашому дисертаційному дослідженні. Вона зазначила, що «конституційне законодавство – це сукупність нормативно-правових актів та міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, які регламентують суспільні відносини щодо основ правового становища особистості, юридичної організації держави, у процесі здійснення публічної (державної і публічно-самоврядної) влади та її взаємодії з громадянським суспільством і населенням країни» [90, с. 158].

Щодо систематизації конституційного законодавства про права дитини в юридичній літературі висловлювалася низка пропозицій. Їх можна узагальнити у дві групи: вчені пропонують створити або кодифікований акт про права дитини, або кодифікований акт про правовий статус дитини, чи конституційно-правовий статус дитини.

Н. Є. Борисова зазначила, що «для максимальної реалізації конституційного статусу неповнолітнього доцільним є прийняття єдиного нормативно-правового акта, що визначає права, свободи та обов’язки дітей, їх реалізацію, охорону та захист» [8, с. 155]. Очевидно, що йдеться про кодифікований акт, але деталей щодо його структури, змісту, назви автор не наводить. Однак становить науковий інтерес аргументація авторської пропозиції: «Незважаючи на складну демографічну ситуацію в країні і зниження рівня народжуваності, можна стверджувати, що дітей поки більше, ніж пенсіонерів і навіть депутатів. Однак ми маємо Закон про статус депутата, а єдиного нормативно-правового акта, що визначає права, свободи й обов’язки дітей, їх реалізацію, охорону і захист, досі немає» [8, с. 152].

Н. О. Філіпська сформулювала таку пропозицію щодо конституційно-правового статусу дітей з обмеженими можливостями. Вона пише: «Значне розгалуження нормативно-правової бази, яка складає правову основу

конституційно-правового статусу дітей з обмеженими можливостями, ускладнює їх реалізацію. Створення єдиного кодифікованого акта дозволило б уникнути дублювань, колізій та конфліктів правових норм у даній сфері» [214, с. 17]. Її пропозиція викликає низку сумнівів щодо здатності її практичної реалізації навіть щодо дітей з обмеженими можливостями і тому ілюструє надзвичайну складність розробки аналогічного акта щодо правового статусу дітей у цілому.

І. В. Волошина у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтувала «необхідність прийняття спеціального Закону України «Про правовий статус дитини в Україні», в якому передбачити:

- а) пряму дію його норм;
- б) правосуб'єктність дитини;
- в) принципи правового статусу;
- г) права, свободи та обов'язки дитини;
- г) механізм реалізації прав дитини;
- д) систему контролю за дотриманням прав дітей;
- е) захист прав та обов'язків дитини;
- є) відповідальність державних органів і посадових осіб за реалізацію та

захист прав та свобод дитини» [16, с. 5].

Вона аргументує це так: «З усією очевидністю постає необхідність у закріпленні спеціального механізму правової реалізації правового статусу дитини. Розробка спеціального механізму правової реалізації правового статусу дитини та її захисту, поряд із забезпеченням невідворотності суворої відповідальності за невиконання відповідних обов'язків, є головним і найбільш важливим етапом у процесі підвищення гарантованості й забезпечення правового статусу дитини на сьогодні. Дуже важливо передбачити в Законі України «Про правовий статус дитини в Україні» норми щодо його прямої дії, створення ефективного механізму реалізації прав дитини судовими і не судовими засобами, а також систему контролю за дотриманням прав дітей і про підвищення відповідальності державних органів і посадових осіб за

забезпечення реального захисту прав та інтересів дитини. У Законі України «Про правовий статус дитини в Україні» також доцільно було б врегулювати місце та роль недержавних організацій у забезпеченні прав та інтересів дитини» [17, с. 61–62].

Ця аргументація викликає низку зауважень. По-перше, І. В. Волошина не обґрунтувала, чому вона пропонує до Закону включити переважно гарантії прав дитини. По-друге, не зовсім зрозуміло, чому саме цей Закон України, у разі його прийняття, має містити лише норми прямої дії. По-третє, відсутнім є аналіз чинних норм, які нині утворюють механізм реалізації прав дитини в Україні, тому незрозуміло – чи автор пропонує кодифікувати уже наявні норми, чи розробити механізм реалізації прав дитини в Україні, після чого закріпити його в Законі України «Про правовий статус дитини в Україні».

З іншого боку, І. В. Волошина цілком вірно визначила необхідність звернення до міжнародних ювенально-правових стандартів при здійсненні систематизаційних дій. Вона вважає: «Міжнародні стандарти прав дитини, закріплені у ст.ст. 23, 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. та ст. 10 Міжнародного пакту про економічні культурні права від 16 грудня 1966 р., які є обов'язковими для України внаслідок їх ратифікації, як і відповідні положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., вимагають захисту не дитинства, а саме прав та інтересів дитини. Враховуючи вказане вище, вважаємо, що зазначені пропозиції мають стати основою для розробки закону саме про права дитини, а не закону про захист дитинства, з метою виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань і дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини. Переконані, що зміст міжнародних стандартів у сфері прав дитини свідчить про необхідність доповнення і розширення конституційних положень за рахунок внесення гарантій захисту дитини від будь-якої дискримінації і принципу найкращого забезпечення інтересів дітей» [17, с. 158]. Слід погодитися з цим твердженням, щодо важливості урахування міжнародних ювенально-правових стандартів у процесі систематизації відповідних норм чинного законодавства.

Переходячи до аналізу регламентації в кодифікованому акті прав дитини, слід зазначити, що більшість учених дотримується думки про доцільність узагальнення усіх прав дитини у цілому. О. І. Вінгловська запропонувала: «Необхідно розробити і прийняти Закон України про права дитини» [13]. Вона не обґрунтувала, однак, у чому полягають переваги такої пропозиції, зокрема у зв'язку з чим недостатньо Конвенції 1989 р. та Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. Отже, її пропозиція прийняти кодифікований акт є доволі непереконливою. А. В. Константинова сформулювала пропозицію щодо «створення єдиного нормативно-правового акта, який регулює права дитини, за прикладом Закону Республіки Білорусь «Про права дитини» від 2000 р., у якому має бути відображено права дитини за всіма основними напрямками» [85, с. 278]. Аналогічну пропозицію сформулював С. А. Сорокін [195, с. 14].

О. О. Панчішина дотримується думки щодо необхідності кодифікації законодавства про конституційні права дитини в межах однієї галузі чи кількох галузей, але не в цілому усіх прав. Вона розмірковує: «Доцільно було б створити один відомчий кодифікований акт, в основу якого було покладено визначення понять, головних ідей чинного законодавства, спрямованого на захист прав неповнолітніх, відображалася б специфіка захисту їхніх прав, у тому числі й позасудовий захист, визначалися б конкретні підстави й умови здійснення такого роду діяльності прокуратурою, пріоритети тощо. Такий акт дозволив би спростити процедуру пошуку певних норм. Оскільки спектр нормативних актів, у яких згадуються неповнолітні, зокрема їхні майнові й житлові права, дуже великий, викликає складність пошук необхідної норми, яка надала б відповідь тим, хто застосовує правові норми, на їхні запитання. Увага розпорошується на десятки законів, на пошук і виокремлення необхідних норм, і не завжди нарешті знаходиться відповідь. З огляду на такого роду складності, пропонується розробити відомчий кодифікований акт щодо захисту майнових та житлових прав неповнолітніх, який суттєво спростить діяльність прокурора стосовно захисту прав дитини, її майнових і житлових прав, дозволить

продуктивніше використовувати свої повноваження» [131, с. 110]. Крім галузевої спрямованості майбутнього кодифікованого акта, пропозицію О. Панчішиної визначає те, що вона пише про прийняття не закону, а підзаконного акта, також про практичну спрямованість цього акта – сприяння органам прокуратури у виконанні покладених на них обов'язків. Слід зазначити, що в такому разі можна не звертатися до кодифікації, яка є найвищою (найбільш утрудненою) формою систематизації законодавства. Цілком достатньо було б інкорпорувати відповідні норми на офіційному або на неофіційному рівні.

М. С. Кельман зазначив, що інкорпорація – це «вид систематизації нормативних актів, який полягає у зведенні їх у збірники в певному порядку без зміни змісту» [57, с. 268]. У цьому визначенні автор цілком вірно підкреслив мету систематизації – зведення нормативних актів до певного порядку. Але викликає зауваження, що йдеться про зведення їх у збірники (навіть чи варто обмежувати результат інкорпораційної діяльності тільки створенням збірника), а також те, що більш точним було б називати інкорпорацію не видом систематизації законодавства, а формою систематизації законодавства.

З урахуванням цих зауважень більш оптимальним є таке визначення: «Інкорпорація (від лат. *in corporo*) – це така форма систематизації, коли нормативні акти певного рівня об'єднуються повністю або частково у різного роду збірники чи зібрання у певному порядку (хронологічному, алфавітному, системно-предметному). Інкорпорація становить собою постійну діяльність державних та інших органів з метою підтримувати законодавство в діючому (контрольному) стані, забезпечувати його доступність, надавати найширшим колам суб'єктів достовірну інформацію про закони й інші нормативні акти в їх чинній редакції» [199, с. 406].

Н. М. Крестовська виявила «різновиди інкорпорації за критерієм відбору нормативно-правового матеріалу:

хронологічна – нормативно-правові акти збираються за часом їх видання або набрання чинності («Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник України»);

предметна – нормативно-правові акти систематизуються за галузями, інститутами права, сферами державної діяльності (наприклад, «Бюлетень законодавства і юридичної практики України»)» [98, с. 385].

Н. М. Кошіль, досліджуючи систематизацію конституційного законодавства, відводить інкорпорації значне місце та зазначає її великий потенціал у конституційному праві. Вона виявила, що «наразі відносно конституційного законодавства України застосовується виключно часткова інкорпорація (як офіційна, так і неофіційна). З метою підвищення ефективності неофіційних часткових інкорпорацій конституційного законодавства України сформульовано рекомендації про поєднання інкорпорації конституційного законодавства як з інкорпорацією інших галузевих актів, так і з інкорпорацією судових рішень» [90, с. 159–160]. Цей висновок теоретичного характеру є справедливим для інкорпорації конституційного законодавства про конституційні права дитини. Варто додати, що наочність подачі нормативного матеріалу, яка пов'язана з його інкорпорацією, сприятиме також виявленню невідповідності національного законодавства міжнародним ювенально-правовим стандартам. А отже, внаслідок інкорпорації конституційного законодавства щодо окремих суб'єктивних прав дитини можна виявити потенціал для його гармонізації з нормами міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У своєму дослідженні Н. М. Кошіль навела як приклад схему інкорпорації конституційного законодавства й судових рішень про право на охорону здоров'я. У зв'язку з високою практичною цінністю таких розробок варто навести як приклад неофіційної предметної інкорпорації план інкорпорації норм конституційного законодавства про право на свободу об'єднання в дитячі та молодіжні організації (Таблиця 3.1).

У першій колонці розміщено посилання на ст.ст. 36, 37 Конституції України (щоправда, у них не йдеться безпосередньо про дітей). Найбільш важливими при аналізі обраного суб'єктивного права будуть такі норми цих статей:

право на свободу об'єднання у громадські організації належить громадянам України для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (у ст. 36 йдеться про об'єднання не тільки у громадські організації, але й у політичні партії, тому ймовірно і застосовано поняття «громадяни»);

ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій;

усі об'єднання громадян рівні перед законом;

заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку [86].

Переходячи до другої колонки Таблиці 3.1. – «Закони України й міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», – слід зазначити, що норми Конституції України щодо права на свободу об'єднання в дитячі та молодіжні організації знайшли свою конкретизацію в Цивільному кодексі України. Стаття 314 «Право на свободу об'єднання» містить дві частини:

«1. Фізичні особи мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації.

2. Належність чи неналежність фізичної особи до політичної партії або громадської організації не є підставою для обмеження її прав, надання їй пільг чи переваг» [220].

Таблиця 3.1

Право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації:

план інкорпорації конституційного законодавства й основних судових рішень

Конституція України	Закони України й міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України	Підзаконні акти	Рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини (скорочені назви)
Ст.ст. 36, 37 Конституції України	Закони України: Цивільний кодекс України, «Про громадські об'єднання» від 2012 р., «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1998 р., «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 2003 р. Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України: Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; Конвенція про права дитини 1989 р.	Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи» від 2016 р., «Порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи» від 2016 р.	Рішення Конституційного Суду України у справі про молодіжні організації від 2001 р.; Рішення Європейського суду з прав людини: «Станьо проти Бельгії» (2009), «Християнська демократична національна партія проти Молдови» (2006).

Важливим для розуміння суб'єктів, об'єкта та змісту суб'єктивного права на свободу об'єднання в дитячі та молодіжні організації є Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. У ньому є низка норм про молодіжні та дитячі організації:

«засновниками громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, що досягли 18 років, а молодіжної та дитячої громадської організації – 14 років» (ч. 1 ст. 7);

«членами (учасниками) громадської організації, крім молодіжної та дитячої, можуть бути особи, визначені частиною першою статті 7 цього Закону, які досягли 14 років. Вік членів молодіжної, дитячої організації визначається її статутом у межах, встановлених законом»;

«власна назва громадського об'єднання може містити інформацію про статус громадського об'єднання («дитяче», «молодіжне», «всеукраїнське») та/або про його вид («екологічне», «правозахисне» тощо)» [152].

Питання щодо суб'єктів аналізованого права конкретизовано в Законі України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 р.:

«засновниками молодіжних та дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 14-річного віку;

індивідуальними членами молодіжних громадських організацій можуть бути особи віком від 14 до 35 років, індивідуальними членами дитячих громадських організацій – особи віком від 6 до 18 років. Вступ неповнолітніх віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників. Особи старшого віку можуть бути членами молодіжних та дитячих громадських організацій за умови, якщо їх кількість у цих організаціях не перевищує 10 відсотків загальної кількості членів; у складі виборних органів молодіжних та дитячих громадських організацій кількість осіб старшого віку не може перевищувати третину членів виборних органів» [170].

До неофіційної інкорпорації варто включити Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р., хоч у ньому і не згадуються безпосередньо молодіжні та дитячі громадські організації, однак їх державна реєстрація здійснюється згідно з його нормами: у ст. 1 визначено, що громадські формування – це «політичні партії, структурні утворення політичних партій, громадські об'єднання, місцеві осередки громадського об'єднання із статусом юридичної особи, професійні спілки, їх об'єднання, організації профспілки, передбачені статутом профспілки та їх об'єднання, творчі спілки, місцеві осередки творчих спілок, постійно діючі третейські суди, організації роботодавців, їх об'єднання, відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій, представництва, філії іноземних благодійних організацій» [155].

Серед найбільш важливих міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, до права на свободу об'єднання в дитячі та молодіжні організації мають безпосереднє відношення:

Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 20 передбачає, що «кожна людина має право на свободу мирних зібрань та асоціацій» [49]);

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 22 встановлює, що «кожна людина має право на свободу асоціації з іншими» [117]);

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ст. 11 якої присвячена свободі зібрань та об'єднання [71];

Конвенція про права дитини 1989 р. (ст. 15 проголошує, що «держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій» [81]).

До Таблиці 3.1. не включено три документи, що містять міжнародно-правові стандарти рекомендаційного характеру:

Декларація прав дитини 1959 р., Принцип 2 якої передбачає, що «дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично,

розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини» [32]. Цей принцип охоплює і право на свободу об'єднання в дитячі та молодіжні організації;

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій в Європі 2007 р. № CM/Rec(2007)14 [184], що містить загальні положення про створення та діяльність громадських організацій;

Фундаментальні принципи статусу неурядових організацій в Європі 2002 р. [217], що містять не тільки основні принципи, але й загальні положення про створення та діяльність громадських організацій.

Хоч останні два документи мають рекомендаційний характер, однак більшість їхніх норм поступово втілюється в Україні, особливо в частині створення громадських організацій (див.: 15).

При заповненні третьої колонки Таблиці 3.1 слід акцентувати увагу на Наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи» від 9 лютого 2016 р., який встановлює особливості застосування Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, до 1 січня 2019 р. [164]. Сам порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, «визначає процедуру проведення відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»... державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи... права та обов'язки суб'єктів у сфері державної реєстрації» [143].

До четвертої колонки Таблиці 3.1. слід вважати належними рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 р. у справі за

конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації). Цим рішенням Конституційний Суд України зробив істотний внесок у свободу асоціацій для молоді – зокрема, він визнав неконституційними такі норми Закону «Про молодіжні та дитячі громадські організації»:

«положення абзацу четвертого статті 2, що передбачає об'єднання більшості легалізованих молодіжних та дитячих громадських організацій у конкретно визначену спілку: «Український національний комітет молодіжних організацій – спілка, що об'єднує більшість легалізованих всеукраїнських молодіжних та дитячих організацій, а також обласних, Автономної Республіки Крим, київських та севастопольських міських об'єднань молодіжних та дитячих громадських організацій»;

положення частини другої статті 6, яким Український національний комітет молодіжних організацій державою визначений як координатор молодіжного руху в Україні: «Молодіжний рух в Україні координується Українським національним комітетом молодіжних організацій...» [208].

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., в Україні рішення цього органу є обов'язковими для виконання [147]. Поки що Європейський суд з прав людини не розглядав рішень у справах проти України, які стосувалися б молодіжних та дитячих громадських організацій, хоч спори з питань створення та функціонування громадських організацій у цілому вже були в центрі його уваги (справа «Корецький та інші проти України» [204], справа «Трофимчук проти України» [205]).

Що ж до рішень ЄСПЛ у справах проти інших держав, що визнають його юрисдикцію, слід відмітити рішення про доступ до правосуддя для захисту своїх прав у справі «Станьо проти Бельгії» [138], а також рішення у справі, пов'язаній зі ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

1950 р. у справі Християнської демократичної національної партії проти Молдови (захист освітніх прав дітей із застосуванням ст. 11 Конвенції) [238]. Можуть стати в нагоді такі рішення ЄСПЛ, які стосуються свободи асоціацій у цілому, однак навряд чи доцільно вносити їх до Таблиці 3.1., в якій запропоновано план неофіційної часткової інкорпорації законодавства України та основних судових рішень щодо конституційного права на свободу об'єднання в дитячі та молодіжні організації. Щодо рекомендації обмежитися практикою тільки такого міжнародного судового органу, як Європейський суд з прав людини, то вона базується на узагальненні С. В. Ківалова, який влучно зазначив: «Якщо порівнювати практику ЄСПЛ з міжнародно-правовою судовою практикою, то впевнено можна сказати, що немає такої міжнародної судової установи, де відбувалася б така складна і напружена робота, як у Європейському суді з прав людини» [58, с. 731].

Наведений у Таблиці 3.1. приклад плану неофіційної предметної часткової інкорпорації стане в нагоді при здійсненні оптимізації нормативної регламентації конституційних прав дитини в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів. Слід підкреслити, що наведена Таблиця 3.1. становить собою план інкорпорації, бо інкорпораційні дії вимагають зведення до єдності не тільки назв та номерів статей відповідних документів, але й їхніх текстів.

3.2. Оптимізація теоретичних підходів до інших елементів конституційно-правового статусу дитини та їх нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів

Оптимізація теоретичних підходів до інших елементів конституційно-правового статусу дитини та їх нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів охоплює:

- громадянський стан дитини;
- конституційну правоздатність та дієздатність;

принципи конституційно-правового статусу дитини;
гарантії конституційних прав дитини.

Слід зазначити, що не всі перераховані елементи конституційно-правового статусу дитини потребують оптимізації теоретичних підходів до них та до їх нормативної регламентації в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів. Наприклад, як уже зазначалось у підрозділі 2.2., питання громадянського стану дітей в Україні не потребують оптимізації теоретичних підходів до них, так само як і нормативна регламентація цих питань не потребує свого удосконалення, адже вона здійснюється з повним урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів у цій сфері. Конституційне законодавство України про громадянство цілком співпадає з відповідними ювенально-правовими стандартами у цій сфері. Закон «Про громадянство України» не містить окремого розділу, присвяченого громадянству дітей. Проблематиці громадянства дітей присвячено лише дві статті цього акта:

ст. 11 «Набуття дітьми громадянства України внаслідок усиновлення»;

ст. 16 «Необхідність згоди дітей під час набуття громадянства України» [153].

Це свідчить про те, що немає необхідності більш детально розглядати питання громадянства дітей в Україні. Аналогічного висновку можна дійти, аналізуючи міжнародні документи з питань громадянства та інших громадянських станів дітей – поки що жодного з них не присвячено виключно громадянству дітей чи іншим громадянським станам дітей. Про дітей йдеться лише у Конвенції про скорочення без громадянства 1954 р., і лише у ст. 6, відповідно до положень якої «якщо законодавство Договірної Держави передбачає втрату її громадянства чоловіком/дружиною або дітьми певної особи внаслідок втрати цією особою або позбавлення її цього громадянства, така втрата має обумовлюватися володінням ними іншим громадянством або набуттям ними іншого громадянства» [82].

Переходячи до наступного елементу конституційно-правового статусу дитини, слід зазначити, що поняття «конституційна правоздатність» та «конституційна дієздатність» не застосовуються у чинному законодавстві України. Конституційна правоздатність та дієздатність не регламентуються окремо від певних суб'єктивних прав, на відміну від, наприклад, цивільної правоздатності та дієздатності. Цивільній правосуб'єктності присвячено багато статей Цивільного кодексу України, а саме:

ст. 25 «Цивільна правоздатність фізичної особи»;

ст. 26 «Обсяг цивільної правоздатності фізичної особи»;

ст. 27 «Запобігання обмеженню можливості фізичної особи мати цивільні права та обов'язки»;

ст. 30 «Цивільна дієздатність фізичної особи»;

ст. 31 «Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років»;

ст. 32 «Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [220].

При розгляді та при ґрунтовній характеристиці кожного суб'єктивного права – і права дитини не є винятком – більшість учених звертає увагу на суб'єкта цього права, а також на його об'єкт та на зміст. Таким чином, правоздатність та дієздатність дитини обумовлюють наявність (відсутність) та обсяг у дитини окремих суб'єктивних прав, а також можливість користатися цими правами. Слід визнати доцільним говорити про правоздатність та дієздатність дитини як про елемент правового статусу дитини. У цьому разі слід відокремлювати правоздатність від дієздатності дитини, тому що кожна з них має певні особливості, які влучно узагальнила Н. Є. Борисова: «Специфіка правоздатності та дієздатності неповнолітніх засновується, на наш погляд, на трьох ключових положеннях. По-перше, дитина, як і будь-яка людина, має правоздатність від народження; по-друге, внаслідок недостатнього вікового фізичного та психічного розвитку дитина не може бути повністю дієздатною, тобто вона не здатна до зрілого, дійового, вольового акту, який передбачає

елемент відповідальності. По-третє, оскільки правовий вакуум у контексті забезпечення реалізації інтересів практично є неможливим, як наслідок – неповна дієздатність має компенсуватися, доповнюватися дієздатністю дорослого та дорослих у юридичному сенсі, їхніх (дітей) законних представників, що мають повну дієздатність» [8, с. 56–58].

Слід, однак, зазначити, що при аналізі конституційно-правового статусу дитини навряд чи можливо виявити додаткові характерні риси галузевої правосуб'єктності дитини. Правоздатність та дієздатність дитини знайшли свій прояв у низці міжнародних ювенально-правових стандартів. Ці документи опосередковано стосуються галузі конституційного права – маються на увазі такі документи, як:

Конвенція про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості № 5 1919 р. [75];

Конвенція про мінімальний вік для роботи в морі № 7 1920 р. [73];

Конвенція про мінімальний вік у сільському господарстві № 10 1921 р. [78];

Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 1973 р. [76] (ратифікація цієї Конвенції автоматично скасовує необхідність дотримання низки інших конвенцій щодо мінімального віку прийому дітей на певні види работ, а саме: Конвенція про мінімальний вік на непромислових роботах № 33 1932 р. [74]; Конвенція про мінімальний вік зайнятості на морських судах № 58 1939 р. (переглянута в 2006 р.) [61]; Конвенція про мінімальний вік зайнятості в промисловості № 59 1937 р. [63]; Конвенція про мінімальний вік допуску до підземних робіт 1965 р. [62]; Конвенція про мінімальний вік рибалок № 112 1959 р. [77]);

Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р. [66].

По-перше, ці документи є доволі давніми з точки зору хронології їх прийняття, а тому більшість актуальних проблем, пов'язаних з їх практичною реалізацією, вже виявлено та вирішено.

По-друге, усі з перерахованих документів, крім останнього, стосуються конституційного права на працю, але є вагомими у контексті аналізу не стільки конституційно-правового статусу дитини, скільки правового статусу дитини як працівника. Виняток становить лише Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р., яка стосується конституційного права на родину, однак має значно більший вплив не на конституційно-правовий, а на сімейно-правовий статус дитини.

Варто зазначити, що коли йдеться про конституційно-правовий статус дитини, вчені переважно говорять не окремо про правоздатність дитини і окремо про її дієздатність, а разом про «правоздатність та дієздатність дитини». Саме таке словосполучення застосовують дослідники, які включають цей елемент до конституційно-правового статусу дитини. О. В. Бутько, С. А. Саблук, Л. М. Середа, Н. О. Філіпська, І. В. Швець вважають конституційну правоздатність та дієздатність дитини одним елементом конституційно-правового статусу дитини. Тобто вони не говорять про правоздатність як окремий елемент та дієздатність як ще один окремий елемент правового (або конституційно-правового) статусу дитини. Слід погодитися з таким підходом з огляду на вищенаведені аргументи та вважати елементом конституційно-правового статусу дитини конституційну правосуб'єктність.

Це сприятиме гармонізації з міжнародними ювенально-правовими стандартами у цій сфері. У них, як правило, взагалі не згадується про правоздатність та дієздатність (наприклад, у Конвенції 1989 р. є лише посилення на досягнення повноліття) або згадується правосуб'єктність у цілому (Конвенція про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості № 5 1919 р., Конвенція про мінімальний вік для роботи в морі № 7 1920 р., Конвенція про мінімальний вік у сільському господарстві № 10 1921 р., Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 1973 р.; Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р.).

Характеризуючи правоздатність, учені відмічають, що її характерними рисами є «реальність, тобто можливість бути суб'єктом усіх прав та обов'язків, визнаних правом», «рівність, що полягає в однаковій можливості мати всі передбачені законом права та обов'язки», а також «свобода, тобто можливість вільно, без обмежень користуватись усіма дозволеними правами та обов'язками, які передбачені Конституцією та іншими законами» [121, с. 132–133]. На пострадянському просторі, однак, учені пишуть про правосуб'єктність у цілому (legal capacity), а для того, щоб підкреслити, що особа вільно користується своїми правами тощо, можна застосувати поняття «активна правосуб'єктність» (active legal capacity, див.: 241; 243; 244). Таким чином, відмова від виокремлення в рамках конституційної правосуб'єктності конституційної правоздатності та конституційної дієздатності сприятиме оптимізації теоретичних підходів до цього елементу конституційно-правового статусу дитини в Україні з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів.

Крім того, надання переваги поняттю «конституційна правосуб'єктність», яке об'єднує в собі конституційну правоздатність та дієздатність, у змозі тимчасово припинити дискусії щодо необхідності визнання конституційної правоздатності ембріона людини. Варто зазначити, що в юридичній літературі зустрічається думка щодо необхідності цього. Що ж до ювенально-правових стандартів, то це питання поки що залишається невирішеним.

Дискусії щодо надання правоздатності ненародженій дитині точилась і при роботі над текстом Конвенції 1989 р. О. Старовойтов на підставі дослідження першоджерел сформулював щодо ст. 1 Конвенції, в якій надано визначення поняттю «дитина»: «Спочатку проект статті 1, що його подала делегація Польщі, визначав дитину так: «...кожна людська істота з моменту свого народження до досягнення 18-річного віку, якщо за законом її держави вона не досягає повноліття раніше». Таке трактування відповідало іншим угодам про права людини, включаючи Міжнародні пакти про права людини, які не акцентували уваги на цьому питанні, залишаючи його на розгляд самих

держав. Винятком є Американська конвенція про права людини 1969 р., ст. 4 (1) якої накладає на держави-учасниці зобов'язання захищати право на життя «як правило, з моменту зачаття». Делегації, які дотримувалися концепції, що встановлює початок життя з моменту зачаття, знову порушили питання щодо включення цього положення у визначення «дитина». Суперечки досить успішно припинила делегація Марокко, яка запропонувала скасувати в тексті статті 1, що її сформулювала польська делегація, слова «з моменту її народження» і таким чином вирішити проблему. Пропозиція була прийнята» [197, с. 20].

Слід зазначити, що на міжнародному та національному рівні існує ціла низка питань, як доволі давніх, так і викликаних бурхливим розвитком науки та техніки, які поки що унеможливають чітке вирішення питання надання конституційної правоздатності ембріонові. На наш погляд, основними з цих питань є штучне переривання вагітності та можливість у процесі лікування безпліддя звернення до такої опції, як донація ембріонів.

Питання штучного переривання вагітності на теперішній час не вирішено однозначно у міжнародно-правових стандартах. Кожна країна, враховуючи морально-етичне ставлення інститутів громадянського суспільства, здійснює його регламентацію у різноманітні способи. З точки зору конституційного права заборона штучного переривання вагітності в усіх або майже в усіх випадках означала б, що органи публічної влади самостійно вирішили конфлікт у цій сфері, надавши ембріонові право на життя та протиставивши це право праву жінки розпоряджатись власним тілом. Поки що такий підхід є наявним у країнах, де церква як інститут громадянського суспільства є надзвичайно впливовою, але не в Україні. В Україні право вирішувати долю ненародженої дитини, яка поки що не має конституційної правосуб'єктності, належить матері – фізичній особі, що вже має конституційну правосуб'єктність. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. у ст. 50 «Добровільне штучне переривання вагітності» встановлюють, що:

«операція штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведена за бажанням жінки у закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів;

у випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів;

перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством» [130].

Деталізація штучного переривання вагітності здійснюється на рівні підзаконного акта, нині це «Порядок надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності», затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24 травня 2013 р., який «визначає перелік заходів та послуг з профілактики небажаної вагітності, проведення операції (процедури) штучного її переривання та запобігання можливим ускладненням» [145].

Враховуючи відсутність єдності практики зарубіжних країн щодо питань штучного переривання вагітності, існуючі документи з цього питання мають здебільшого рекомендаційний характер (Декларація Всесвітньої медичної асамблеї, прийнята в Осло, відносно медичного абортів 1970 р. [31], Каїрська Доповідь міжнародної конференції з питань народонаселення та розвитку 1994 р. [38] та ін.).

Щодо донорських ембріонів слід зазначити, що ситуація у сфері міжнародних стандартів із цього питання є аналогічною вищезазначеній, існує лише низка документів рекомендаційного характеру (Пекінська декларація та Платформа дій, прийнята на Четвертій всесвітній конференції зі стану жінок, 1995 р. [34], Каїрська Доповідь міжнародної конференції з питань народонаселення та розвитку 1994 р. [38] та ін.).

В Україні питання донації ембріонів регламентуються відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. Стаття 48 «Штучне запліднення та імплантація ембріона» містить відсильну норму. Відповідно до неї, «застосування штучного запліднення та імплантації

ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умови наявності письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження лікарської таємниці» [130]. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 р., детально регламентує допоміжні репродуктивні технології – «методики лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro* (техніка виконання експерименту чи інших маніпуляцій у спеціальному лабораторному посуді або в контрольованому середовищі поза живим організмом)» [144]. Якщо донорські ембріони кріоконсервують, то визначення питань конституційної правоздатності щодо них утруднюється ще більше.

Ознайомлення з юридичною літературою свідчить про те, що питання конституційної правоздатності ембріона є вагомими у контексті поширення на ембріон конституційного права кожного на життя. Однак аргументація авторів, які виступають за надання конституційної правоздатності ембріонові, будується здебільшого з посиланням на цивільно-правові або кримінально-правові аспекти, інколи – сімейно-правові аспекти (див., наприклад: 5; 11, с. 106–110; 14; 27; 34; 41; 179; 218; 224).

Ліберальний підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини, як було зазначено вище, передбачає, що цей статус є похідним не від конституційно-правового статусу людини, а від правового статусу дитини. У свою чергу правовий статус дитини є загальним щодо галузевих статусів дитини, у т. ч. стосовно сімейно-правового, кримінально-правового, цивільно-правового, а також і конституційно-правового. Таким чином, поки в сімейному, кримінальному, цивільному праві не буде вирішено питання галузевої

правоздатності ембріона та співвідношення понять «ембріон» та «дитина», навряд чи доцільно намагатися вирішити його у конституційному праві.

Наступним елементом конституційно-правового статусу дитини є принципи цього статусу. Варто зазначити, що в конституційному законодавстві України точно відтворені зовсім не всі принципи, що закріплені в основних міжнародних документах, які містять ювенально-правові стандарти. У найбільш систематизованому вигляді їх викладено в Декларації прав дитини 1959 р. – це документ, ініціатива прийняття якого належить Організації Об'єднаних Націй. Необхідність його розробки та ухвалення на XIV сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1959 р. була викликана необхідністю оновлення стандартів у цій сфері. А саме – Женевської декларації прав дитини 1924 р., що складалася лише з п'яти принципів конституційно-правового статусу дитини [240]. Крім Женевської декларації 1924 р., при прийнятті Декларації прав дитини було враховано норми Статуту ООН та Загальної декларації прав людини 1948 р.

Слід також зазначити, що з урахуванням принципів, викладених у Декларації прав дитини, майже через 30 років було прийнято Конвенцію про права дитини (в 1989 р.). Незважаючи на те, що всі положення Декларації 1959 р. було відтворено у Конвенції 1989 р., з огляду на те, що Декларація є документом рекомендаційного характеру, саме принципи конституційно-правового статусу дитини ефективніше аналізувати на підставі тексту Декларації. Адже Декларація прав дитини 1959 р. – це вельми невеликий за обсягом документ, у якому містяться лише 10 принципів, що мають застосовуватися, коли йдеться про права дитини. Преамбула, що передує викладенню цих принципів у Декларації, така: «...з метою забезпечити дітям щасливе дитинство і користування, для їх власного блага і блага суспільства, правами і свободами, які тут передбачені, і закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеву владу і національні уряди до того, щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом

законодавчих та інших заходів, поступово застосовуваних відповідно до таких принципів» [32].

Декларація містить такі принципи:

Принцип рівності дітей (ст. 29 Конвенції);

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини (ст. 37 Конвенції);

Принцип визнання за дитиною права на ім'я та на громадянство (ст. 7 Конвенції);

Принцип визнання за дитиною низки соціальних прав загального (право на житло) та особливого характеру (право на розваги) (ст.ст. 27, 31 Конвенції);

Принцип посиленого державного піклування про дітей з особливостями розвитку (ст. 27 Конвенції);

Принцип сприяння забезпеченню повного та гармонійного розвитку дитини (Преамбула, ст.ст. 6, 27 Конвенції);

Принцип безкоштовності та обов'язковості освіти для дітей (ст. 23 Конвенції);

Принцип пріоритетності захисту та допомоги дітям (ст.ст. 24, 27, 37, 40, 45 Конвенції);

Принцип співмірності фізичного та морального впливу на дитину (ст.ст. 24, 40, 44 Конвенції);

Принцип захисту дітей від дискримінації (ст. 2 Конвенції).

Лише деякі з цих принципів відтворено в конституційному законодавстві України.

У Конституції України у низці норм згадуються «усі», «кожні», «громадяни України» тощо. Однак з точки зору досліджуваної теми інтерес викликають лише ті норми, в яких йдеться безпосередньо про дітей. До них належать:

проголошення в ч. 3 ст. 24 Основного Закону України в числі способів забезпечення рівності прав жінки і чоловіка створення умов, які надають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, та правового захисту,

матеріальної та моральної підтримки материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям;

встановлення у ст. 51 обов'язку батьків утримувати дітей до їх повноліття, а також проголошення того факту, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою;

закріплення у ст. 52 рівності дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Передбачається також, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом, а утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу, яка заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей;

встановлення у ст. 92, що виключно законами України визначаються засади регулювання шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури й охорони здоров'я.

До вищезазначених норм Конституції України слід додати і норми ст. 53. Хоч у ній і не йдеться безпосередньо про дітей, однак з огляду на те, для осіб переважно якого віку держава закріплює право на освіту, встановлює обов'язковість повної загальної середньої освіти, а також забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої освіти, різних форм навчання, надання державних стипендій та пільг учням і студентам, – зрозуміло, що це здебільшого стосується саме дітей (осіб до 18 років).

У ст. 53 з точки зору принципів прав дітей також важливим є те, що: а) громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі; б) громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Зі змісту наведених норм Конституції України випливає, що в Основному Законі закріплено не всі, а лише деякі з принципів конституційно-правового статусу дитини, що містяться у міжнародних ювенально-правових стандартах, та інколи не в повному обсязі. Так, принцип рівності дітей проголошено не в цілому, а лише в частині – діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Здавалося б, що з урахуванням ст. 21 Конституції, яка проголошує, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах, це є логічним. Однак погодитися з логікою такого підходу можуть лише прихильники патерналістського підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини.

Варто зазначити, що наявність у переліку принципів принципу рівності часто означає відсутність у цьому переліку принципу недискримінації (у редакції Декларації – принципу захисту дітей від дискримінації). Однак у Декларації першим у переліку розміщено принцип рівності дітей, а останнім – принцип захисту дітей від дискримінації. Слід зазначити, що акцентування уваги на необхідності побудови національного законодавства відповідно до обох цих принципів, коли йдеться про дітей, означає, що неможливо застосовувати ті механізми досягнення рівності, які передбачають використання дискримінації.

Принципу захисту дітей від дискримінації в Конституції України не закріплено. Так само не знайшли свого відображення в Основному Законі такі принципи, як визнання за дитиною права на ім'я та на громадянство, визнання за дитиною низки соціальних прав загального (право на житло) та особливого характеру (право на розваги), посиленого державного піклування про дітей з особливостями розвитку, сприяння забезпеченню повного та гармонійного розвитку дитини, пріоритетності захисту та допомоги дітям, співмірності фізичного та морального впливу на дитину.

Однак конституція є нормативно-правовим актом, у якому навряд чи можливо детально регламентувати всі аспекти багатоманітного суспільного життя. Тому наявність у ній хоча б деяких принципів з наведеного переліку є

важливим. З огляду на те, що деталізація норм конституції відбувається в інших актах конституційного законодавства, можливим є внесення відповідних принципів до них.

Більш ґрунтовно принципи конституційно-правового статусу дитини, що містяться в ювенально-правових стандартах, відтворено в інших актах конституційного законодавства, найбільш детальним серед яких є Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. Стаття 3 цього Закону має назву «Основні принципи охорони дитинства» та встановлює, що:

всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їхніх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами (ч. 1);

держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги (ч. 2).

Варто зазначити, що, незважаючи на назву цієї статті, вона містить саме принципи конституційно-правового статусу дитини, а не принципи охорони дитинства. Така термінологічна неточність притаманна не лише цій статті аналізованого Закону. Розділ II Закону «Про охорону дитинства» має назву «Права та свободи дитини» та, на зразок Розділу II Конституції України, містить перелік прав дитини. Щоправда, порядок розміщення цих прав є дещо іншим – вони за логікою розміщення відповідають скоріше міжнародним стандартам, ніж Основному Закону (тобто не розташовуються від громадянських до екологічних). Але детально розкрито зміст лише деяких суб'єктивних прав, а саме у: ст. 6 «Право на життя та охорону здоров'я», ст. 9 «Право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації», ст. 10 «Право на захист від усіх форм насильства». Що ж до ст. 7 «Право на ім'я

та громадянство», ст. 8 «Право на достатній життєвий рівень», то їх закріплено без деталізації, на рівні принципів.

Відповідно до норми Закону «Про охорону дитинства» потребують узгодження з міжнародними ювенально-правовими стандартами у частині спеціальних принципів правового статусу дитини у цілому та конституційно-правового статусу дитини зокрема. Доцільно проаналізувати кожен із цих принципів окремо.

1. Принцип рівності дітей. Характеризуючи принцип рівності прав дітей, по-перше, слід зазначити, що ст. 52 Основного Закону проголошує рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Таким чином, у Конституції України принцип рівності дітей закріплено в такому самому вигляді, як у Декларації 1959 р., лише частково.

Більш детально цей принцип відтворюється в Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. У цьому акті його закріплено навіть більш докладно, ніж у самій Декларації. А саме відповідно до ст. 3 цього Закону «всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами. Держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги» [174]. Щоправда, ця стаття має назву «Основні принципи охорони дитинства». Цю назву доцільно змінити на «Принципи правового статусу дитини».

2. Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини. У Конституції України та в національних актах конституційного законодавства до 2016 р. фраза «захист найкращих інтересів дитини» не фігурувала, а зустрічалася лише

в міжнародних документах, що їх ратифікувала Україна. Однак 26 січня 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», який змінив положення низки документів з метою найкращого забезпечення інтересів дитини. Словосполучення «забезпечення найкращих інтересів дитини» включено до Преамбули Закону «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., а також отримало своє нормативне визначення у ст. 1 цього Закону:

Преамбула: «Цей Закон визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання у сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини»;

абзац четвертий ст. 1: «забезпечення найкращих інтересів дитини – дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити» [150].

В українській юридичній літературі поки що небагато вчених досліджувало цей принцип. Варто відмітити лише дисертацію Г. Л. Грігорової, в якій запропоновано ввести як дослідницький інструмент ювенальний підхід – «науковий та практичний орієнтир на дотримання найкращих інтересів неповнолітнього, який реалізується шляхом формування уніфікованого юридичного статусу неповнолітнього» [23, с. 4].

3. Принцип визнання за дитиною права на ім'я та на громадянство. Принцип формулюється в Декларації 1959 р. так: «Дитині має належати від її народження право на ім'я і громадянство». У Законі «Про охорону дитинства» ст. 7 «Право на ім'я та громадянство» лише конкретизує цій принцип, не

закріплюючи, однак, відповідних прав (а саме: «Кожна дитина з моменту народження має право на ім'я та громадянство. Місце і порядок реєстрації народження дитини визначаються сімейним законодавством, реєстрацією актів цивільного стану, а підстави і порядок набуття та зміни громадянства визначаються Законом України «Про громадянство України», іншими нормативно-правовими актами»). Навряд чи це можна вважати закріпленням відповідних прав у конституційному законодавстві, адже процитована норма є класичною відсильною нормою права.

Конституційне законодавство України не регламентує питання, пов'язане з правом на ім'я, його закріплено у ст. 294 Цивільного кодексу України [220]. У літературі зустрічаються спроби розглядати право на ім'я як конституційне право, однак вони не є переконливими. Наприклад, у 2014 р. І. Д. Софінська опублікувала статтю «Право на ім'я в Україні: конституційно-правове регулювання». Однак у своїй праці вона не наводить жодного посилання на Конституцію України чи інші акти конституційного законодавства, хоч і констатує, що «конституційність правового регулювання права на ім'я є присутнім у конституціях багатьох держав світу, зокрема Австрії (ст. 10 (7), Ефіопії (ст. 36 (1в), Ірландії (ст. 40 (3.2), Італії (ст. 22), Норвегії (ст. 6 (4), Португалії (ст. 26 (1), Угорщини (ст. 29 (1) тощо» [196, с. 95].

Що ж до визнання за дитиною права на громадянство, то конституційне законодавство прямо закріплює його в Законі «Про охорону дитинства» (ст. 7 «Право на ім'я та громадянство»). Однак зміст суб'єктивного права дитини на громадянство впливає із Закону «Про громадянство України». Зокрема, він містить пояснення, що дитиною вважається особа віком до 18 років, а також встановлює особливості набуття та припинення громадянства України дитиною [153]. Таким чином, можна стверджувати, що зміст цієї частини аналізованого принципу знайшов своє відображення в національному конституційному законодавстві.

4. Принцип визнання за дитиною низки соціальних прав загального та особливого характеру. Конституція України лише перераховує соціальні права,

майже не звертаючи при цьому уваги на особливості їх застосування у зв'язку з віком (винятком є лише ч. 5 ст. 43, відповідно до якої «використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється»). З точки зору конституційного законодавства слід відмітити такі акти:

Закон «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., що передбачає деякі соціальні права у ст. 6 «Право на життя та охорону здоров'я» та ст. 8 «Право на достатній життєвий рівень» [174];

Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р., який визначає, що соціальна робота із сім'ями, дітьми та молоддю – це діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців із соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб та встановлює організаційні і правові засади соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю [177];

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. – згідно з преамбулою, цей Закон відповідно до Конституції України встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми в загальній системі соціального захисту населення [154];

Закон України «Про допомогу соціальному становленню і розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р., який визначає загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення та розвитку молоді [156];

Житловий кодекс України (ст.ст. 32, 65, 125 та ін.) [46];

Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. (Розділ IV «Охорона здоров'я матері та дитини», особливо ст. 59 «Піклування про зміцнення та охорону здоров'я дітей і підлітків», ст. 60 «Забезпечення дітей і підлітків медичною допомогою», ст. 61 «Дитяче харчування» [130]), інші акти конституційного законодавства України.

Однак у Декларації 1959 р. йдеться про те, що «дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування». Як видно, у конституційному законодавстві України цей принцип поки що конкретизовано частково. Зокрема, відсутні акти конституційного законодавства щодо права на розваги – опосередковано його розкрито у контексті права на освіту в Законі України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 р. Стаття 4 цього Закону в ч. 2 закріплює, що дошкільна освіта – це цілісний процес, спрямований у т. ч. на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб [157].

5. Принцип посиленого державного піклування про дітей з особливими потребами. У Декларації 1959 р. закріплено, що «дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан» [32]. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. містить Розділ V, присвячений дітям, які потребують особливого захисту держави, вважаючи належними до їх числа усіх дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, наприклад дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей і дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, які перебувають у складних життєвих обставинах, які потребують додаткового чи тимчасового захисту, а також дітей, розлучених із сім'єю, і дітей-інвалідів. Кожна з цих груп дітей визначена у ст. 1 цього Закону [174].

Гарантії конституційних прав і свобод цих груп дітей встановлено іншими актами конституційного законодавства, в яких йдеться про відповідне конституційне право. Наприклад, гарантії їхнього конституційного права на освіту передбачають Закони України: «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 р. (див.: ст. 33 – 157) та «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. (див.: ст.ст. 21, 22 – 162). А гарантії їхнього конституційного права на охорону здоров'я та медичну допомогу в частині догляду за ними встановлюють Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. Зокрема, ст. 63 «Державна допомога громадянам у здійсненні догляду за дітьми з дефектами фізичного або психічного розвитку» встановлює:

«діти з дефектами фізичного або психічного розвитку, які потребують медико-соціальної допомоги і спеціального догляду, за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють, можуть утримуватися в будинках дитини, дитячих будинках та інших спеціалізованих дитячих закладах за державний рахунок.

Сім'ям або особам та закладам, на утриманні яких перебувають такі діти, надається медико-соціальна допомога в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [130].

Варто зазначити, що з метою уніфікації термінології конституційного законодавства України про конституційно-правовий статус дитини з відповідними міжнародними стандартами слід говорити не про «дітей з дефектами фізичного або психічного розвитку», а про «дітей з особливими потребами». У зв'язку із цим пропонується ст. 63 Основ законодавства України про охорону здоров'я викласти в такій редакції:

«Стаття 63. Державна допомога громадянам у здійсненні догляду за дітьми з особливими потребами.

Діти з особливими потребами, які потребують медико-соціальної допомоги і спеціального догляду, за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють, можуть утримуватися в будинках дитини, дитячих будинках та інших спеціалізованих дитячих закладах за державний рахунок.

Сім'ям або особам та закладам, на утриманні яких перебувають такі діти, надається медико-соціальна допомога в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

6. Принцип сприяння забезпеченню всебічного і гармонійного розвитку дитини. У конституційному законодавстві України фраза про «всебічний і гармонійний розвиток дитини» з'явилася разом із фразою «забезпечення найкращих інтересів дитини» 26 січня 2016 р. Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» словосполучення «всебічний і гармонійний розвиток дитини» включено до Закону «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.:

до ч. 5 ст. 5: «У порядку, встановленому законодавством, трудові колективи, благодійні та інші громадські організації, фізичні особи можуть брати участь у забезпеченні реалізації заходів з охорони дитинства, поліпшення становища дітей, створення розвиненої системи сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та патронату над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, розвитку послуг з підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, заходів, спрямованих на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, всебічного гармонійного культурного і фізичного розвитку дитини»;

до ч. 3 ст. 24: «Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, повинні бути передані на усиновлення або влаштовані на виховання в сім'ї громадян (під опіку чи піклування, в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), у будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки-інтернати на повне державне утримання. Таким дітям створюються необхідні умови для всебічного і гармонійного розвитку, підготовки до самостійного життя та праці» [150].

Системний аналіз цих положень конституційного законодавства України надає підстави дійти висновку, що всебічний і гармонійний розвиток дитини відбувається в родині. У зв'язку із цим норми Конституції України щодо

підтримки родини також мають безпосереднє відношення до цього принципу в частині всебічного і гармонійного розвитку дитини.

Варто зазначити, що з метою уніфікації термінології конституційного законодавства України про конституційно-правовий статус дитини з відповідними міжнародними стандартами слід говорити не про «всебічний гармонійний розвиток», а про «всебічний і гармонійний розвиток». У зв'язку із цим пропонується ч. 5 ст. 5 Закону «Про охорону дитинства» викласти в такій редакції: «У порядку, встановленому законодавством, трудові колективи, благодійні та інші громадські організації, фізичні особи можуть брати участь у забезпеченні реалізації заходів з охорони дитинства, поліпшення становища дітей, створення розвиненої системи сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та патронату над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, розвитку послуг з підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, заходів, спрямованих на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, всебічного і гармонійного культурного і фізичного розвитку дитини».

7. Принцип безкоштовності та обов'язковості освіти для дітей знайшов своє відтворення в конституційному законодавстві України майже у повному обсязі. Вище зазначалося про норми Конституції України, що мають відношення до нього (ст.ст. 53, 92). Крім того, обов'язковість та/чи безкоштовність освіти для осіб віком до 18 років закріплюють Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» (ст. 5 щодо її безоплатності для громадян України на конкурсній основі за державним замовленням [175]), «Про вищу освіту» (ст. 4 щодо її безоплатності для громадян України на конкурсній основі, якщо вища освіта здобувається вперше [148]).

8. Принцип пріоритетності захисту та допомоги дітям закріплено на нормативному рівні, але опосередковано – у Законі «Про охорону дитинства» (ст.ст. 23, 25, 26–301, Розділ V). Крім того, він знайшов свій прояв як в інших нормах матеріального права (в окремих статтях Законів України «Про державну

допомогу сім'ям з дітьми», «Про допомогу соціальному становленню і розвитку молоді в Україні», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [158] та ін.), так і в нормах процесуального права – майже щорічно Кабінет Міністрів України затверджує акти програмного характеру, що містять низку заходів, спрямованих на пріоритетний захист та допомогу дітям. Так, у 2016 р. було затверджено «План заходів з виконання у 2016 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» [136], а у 2017 р. – Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки [122] та План заходів з реалізації I етапу цієї стратегії [137].

Важливого значення набуває, також, можливість дитини самостійно звернутись за захистом своїх прав до органів публічної влади. Варто зазначити, що Україна ратифікувала Європейську конвенцію про здійснення прав дітей, яка повністю присвячена цьому питанню [44].

9. Принцип співмірності фізичного та морального впливу на дитину здебільшого знайшов свій прояв у забороні насильства над дитиною – ст. 52 Конституції встановлює, що «будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом» [86]. Свою деталізацію ця конституційна норма та аналізований принцип знайшли переважно в нормах Кримінального кодексу України. У ньому окремими складами злочинів визнаються:

умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (ч. 2 ст. 115);

умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117);

залишення в небезпеці новонародженої дитини матір'ю, яка не перебувала в обумовленому пологами стані (ч. 2 ст. 135);

ненадання допомоги малолітній особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ч. 2 ст. 136) та ін. [99].

10. Принцип захисту дітей від дискримінації базується на положенні, закріпленому у ст. 21 Конституції України, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах, а також проголошеному у ст. 52 Основного Закону принципі рівності дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Аналогічну норму містить і Закон «Про охорону дитинства» (ст. 4), але знов-таки у зв'язку із застосуванням до дітей принципу рівності, як в Основному Законі, а не як захист дітей від дискримінації – як в аналізованих міжнародних ювенально-правових стандартах. Варто зазначити, що навряд чи законодавство України у цій частині потребує гармонізації з міжнародними ювенально-правовими стандартами.

Отже, закріплення принципів правового статусу дитини та похідного від нього конституційно-правового статусу дитини в законодавстві України не можна визнати системним. Хоча доволі системним є закріплення у ньому принципів конституційно-правового статусу особистості, «віддзеркалення» їх на конституційно-правовий статус дитини означатиме недотримання ліберального підходу до сутності цього статусу. У зв'язку із цим необхідною є оптимізація теоретичних підходів до нормативної регламентації в Україні принципів правового статусу дитини в цілому та конституційно-правового статусу дитини зокрема, з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів. Нині вона полягає в:

зміні назви ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. з «Основні принципи охорони дитинства» на «Принципи правового статусу дитини»;

викладенні у цій статті усіх принципів правового статусу дитини, що містяться в Конвенції 1989 р. та Декларації прав дитини 1959 р., а саме це:

- 1) принцип рівності дітей;
- 2) принцип забезпечення найкращих інтересів дитини;
- 3) принцип визнання за дитиною права на ім'я та на громадянство;
- 4) принцип визнання за дитиною низки соціальних прав загального та особливого характеру;
- 5) принцип посиленого державного піклування про дітей з особливостями розвитку;
- 6) принцип сприяння забезпеченню повного та

гармонійного розвитку дитини; 7) принцип безкоштовності та обов'язковості освіти для дітей; 8) принцип пріоритетності захисту та допомоги дітям; 9) принцип співмірності фізичного та морального впливу на дитину; 10) принцип захисту дітей від дискримінації.

Закріплення в чинному законодавстві цих спеціальних принципів правового статусу дитини, джерелом яких є міжнародні ювенально-правові стандарти, сприятиме уточненню переліку принципів конституційно-правового статусу дитини в Україні.

Останнім елементом конституційно-правового статусу дитини в Україні є гарантії конституційних прав дитини.

Гарантії конституційних прав дитини відіграють важливу роль, коли йдеться про практичну реалізацію, захист та охорону цих прав. В юридичній літературі цілком справедливо зазначають, що порушити права дитини значно легше, ніж права дорослого, з огляду на такі особливості, як вік, фізична і психологічна безпорадність дітей, що передбачає їх залежність від батьків (осіб, які їх замінюють) [194, с. 107].

В періодичних виданнях зустрічається думка, що «Україна ратифікувала Конвенцію¹, але не можна сказати, що дитина є для держави цінністю і що вона робить все, щоб її захистити» [2]. У Розділі I було зазначено, що конституційною цінністю в Україні *de jure* є людина, а дитинство поки що є конституційною цінністю *de facto*. Побудова в Україні соціальної держави, визнання людини основною цінністю вимагає постійного удосконалення механізму реалізації прав і свобод людини. Гарантії прав і свобод набувають особливого значення, коли йдеться про соціально незахищені, вразливі верстви населення. До таких верств населення належать діти.

Особливо важливою проблема гарантування конституційних прав дітей постає в умовах економічної кризи та сучасних суспільних подій. Про це свідчить те, що на початку березня 2015 р. Уповноважений Президента України

¹ Конвенція про права дитини 1989 р.

з прав дитини М. М. Кулеба у складі ініціативної групи підготував на розгляд у Верховній Раді законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», який передбачав посилення захисту прав дітей, зокрема дітей, які були переміщені із зони проведення антитерористичної операції [135]. Цей проект підтримав як Парламент України, так і Президент України, і нині Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня 2016 р. є чинним [149]. Цей приклад є проявом ефективного гарантування конституційного права дитини на належний життєвий рівень, що стало можливим внаслідок застосування організаційних гарантій (спільна політична воля Уповноваженого Президента України з прав дитини, Парламенту та Глави держави) для збільшення обсягу нормативних гарантій конституційних прав дитини (нормативного підґрунтя для їх реалізації, до якого належить і вищезазначений Закон).

Як правило, в юридичній літературі «під гарантіями прав і свобод особистості розуміються створені державою умови, такі, що застосовуються державою, заходи (економічного, політичного, юридичного характеру), спрямовані на забезпечення людині та громадянину реальної можливості у здійсненні їхніх прав і свобод» [85, с. 267].

Дослідники відмічають: «Специфіка правовідносин за участю дітей полягає у тому, що дитина в них стоїть як би на другому плані, вона перебуває в залежному становищі, «під владою»... Однак враховуючи сучасні тенденції розвитку цих відносин, слід визнати можливість і доцільність постановки їх власної залежності в певні правові рамки» [10, с. 38–39]. Вчені також звертають увагу на те, що «права і свободи дитини відіграють ключову роль у системі конституційних прав і свобод людини, оскільки саме вони формують конституційно-правовий статус людини і її правосвідомість на майбутнє, сприяють утвердженню поваги до прав людини як універсальної цінності» [103, с. 7–8].

О. А. Шульц доходить висновку, що «особливість правового статусу дітей полягає в тому, що вони, з одного боку, не користуються усіма правами, які мають повнолітні, а з іншого – наділяються специфічними правами, пов'язаними з їх віком, становищем у родині тощо» [232, с. 95]. Аналогічне твердження можна сформулювати і стосовно гарантій: гарантії прав і свобод особистості та гарантії прав дитини, як правило, збігаються (у т. ч. гарантії конституційних прав). Але існують гарантії конституційних прав і свобод повнолітніх, що їх діти використати не можуть, і навпаки – гарантії конституційних прав дітей, що не можуть використати повнолітні.

Гарантії конституційних прав дитини – це передбачена в конституційному законодавстві система засобів та способів, за допомогою яких відбуваються реалізація, охорона та захист цих прав.

О. В. Бутько зазначила, що «класифікація прав дитини та їх гарантій є необхідною для правозастосування та підвищення ефективності реалізації гарантій прав дітей, для формування теоретично та логічно завершеної моделі правового статусу дитини» [10, с. 188]. Варто погодитися з цим висновком та приділити чільну увагу класифікації гарантій конституційних прав дитини.

При класифікації гарантій прав дитини у цілому та конституційних прав дитини зокрема, більшість дослідників ґрунтує свої напрацювання на теоретичних підходах до класифікації гарантій прав особистості, гарантій конституційних прав і свобод особистості, що, знов-таки, є проявом патерналістського підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини.

У залежності від характеру гарантій учені пропонують класифікувати їх на групи, відмежовуючи умови та заходи юридичного характеру від усіх інших. Так, В. Ф. Погорілко писав про загальносуспільні (або загальносоціальні) та юридичні гарантії [125, с. 41], а П. М. Рабінович – про загальносоціальні (політичні, економічні, духовно-ідеологічні) та спеціальні гарантії [180, с. 7–8]. Але найбільш детальну класифікацію гарантій прав особистості надала у своєму дисертаційному дослідженні Т. М. Заворотченко. Вона запропонувала

виокремлювати низку видів гарантій, поділяючи їх на нормативно-правові та організаційно-правові гарантії, та класифікувала кожен із цих видів гарантій на додаткові підгрупи [48, с. 199–204].

Якщо у разі з класифікацією прав дитини більшість учених вдавалася до застосування підстав для класифікації, що традиційно використовуються для класифікації прав людини (були й інші пропозиції – Н. М. Крестовська, Д. Ф. Латипова), то щодо класифікації гарантій прав дитини таких пропозицій не сформульовано.

О. М. Кудрявцева в монографії «Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні» не розглядає питання гарантій конституційних прав дитини. Однак у Розділі III «Механізм захисту конституційних прав дитини в Україні» вона формулює складові цього механізму – нормативно-правовий механізм та інституційний механізм [105, с. 131–224]

Ю. В. Губаль у дисертації «Конституційно-правовий статус дитини в Україні та Угорщині: порівняльно-правове дослідження» приділяє певну увагу гарантіям конституційних прав дитини. Після розгляду суб'єктивного права дитини на освіту в Україні та Угорщині вона завершує дослідження Розділом «Механізм захисту прав дитини», в якому з посиланням на праці М. Д. Савенка визнає юридичні (нормативно-правові) гарантії «основою механізму забезпечення та захисту прав і свобод дитини» [24, с. 119], у подальшому присвячує їм пункт 3.1.1. «Поняття та види гарантій захисту прав і свобод дитини».

Ю. В. Губаль не надає авторського визначення поняття «гарантії конституційних прав дитини», вона приєднується до дефініції, що її сформулювала Н. М. Опольницька: «Гарантії прав і свобод дитини – це сукупність конкретних засобів, що мають юридичний, загальнообов'язковий характер, завдяки яким можливо всебічне забезпечення ефективної реалізації, охорони та захисту прав дитини» [26; 128, с. 97]. Що ж до класифікацій гарантій конституційних прав дитини, то Ю. В. Губаль дотримується доцільності їх поділу за сферою дії – на внутрішньодержавні, міжнародні та

автономні (точніше було б говорити про дію відповідних норм у просторі); за сферою суспільного життя – на політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та юридичні; а також на нормативно-правові та організаційно-правові, не визначаючи підстави для цієї класифікації [24, с. 126–130]. Таким чином, Ю. В. Губаль не пропонує нових підстав для класифікації саме гарантій конституційних прав дитини, які були б відмінними від підстав класифікації гарантій конституційних прав і свобод особистості.

І. В. Волошина у своєму дослідженні «Конституційно-правовий статус дитини в Україні» присвятила гарантіям підрозділ 2.4. Варто зазначити, що автор пише не про «гарантії конституційних прав дитини», а про «гарантії конституційно-правового статусу дитини» [17]. Навряд чи це можна визнати вірним (відповідні аргументи наводились у Розділі 2).

Крім того, на відміну від попередніх авторів, І. В. Волошина пише про «конституційно-правові гарантії прав» [17, с. 130], а не про «гарантії конституційних прав», що є недостатньо точним. Адже доцільніше дослідити, як саме гарантується те чи інше конституційне право дитини, і якщо таке гарантування здійснюється нормами кількох галузей права, це є тільки перевагою. Отже, підхід, який обрала І. В. Волошина, штучно обмежує дослідницьку роботу.

Що ж до класифікації гарантій, то І. В. Волошина надає перевагу застосуванню таких підстав, як за територією дії (загальнодержавні та міжнародні) і за сферою (загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії). Загальносоціальні гарантії автор поділяє на політичні, економічні, ідеологічні та соціальні [17, с. 131–146]. Отже, і ця вчена не пропонує спеціальних підстав, яких сформульовано для класифікації виключно гарантій конституційних прав дитини.

Слід зазначити, що, враховуючи наявність міжнародних ювенально-правових стандартів конституційного статусу прав людини, так само як і норм національного законодавства, що гарантують конституційні права дитини, слід погодитися з тим, що класифікація гарантій конституційних прав дитини на

міжнародні та внутрішньодержавні є актуальною. Це не суперечить ліберальному підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини. Адже самі по собі гарантії є проявом патерналістського ставлення органів публічної влади до запобігання проблемам, що можуть виникнути при реалізації, охороні та захисті конституційних прав дитини. Так само не суперечить ліберальному підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини поділ гарантій на спеціально-юридичні (юридичні) та загальносоціальні.

І. В. Волошина також дослідила загальносоціальні гарантії як елемент конституційно-правового статусу дитини. Вона виявила, що їх специфіка «полягає в тому, що вони функціонують через систему різноманіття різноманітних факторів, які об'єднуються категорією механізму забезпечення прав дитини. Залежно від сфери життєдіяльності суспільства вказані гарантії поділяються на політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та юридичні. Отже, загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу дитини в Україні – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних засобів, умов та способів, що забезпечують практичне втілення конституційно-правового статусу дитини в окремих сферах суспільного життя (політичній, економічній, соціальній, культурній та ін.)» [17, с. 134]. Слід погодитися із цим визначенням за винятком, що більш точно говорити про те, що гарантії забезпечують практичне втілення конституційних прав дитини в окремих сферах суспільного життя (а не практичне втілення конституційно-правового статусу дитини в окремих сферах суспільного життя).

Так само вдало І. В. Волошина визначила і юридичні (в її дослідженні – спеціально-юридичні) гарантії конституційних прав дитини. Автор зазначила, що «спеціально-юридичні гарантії – це сукупність формалізованих, взаємопов'язаних та послідовних засобів, умов та способів, що забезпечують практичне втілення конституційно-правового статусу дитини у сфері права та інших сферах суспільного життя, які регулюються та охороняються правом» [17, с. 134]. Ця дефініція викликає аналогічні зауваження (тобто більш

точним було б говорити про практичне втілення конституційних прав дитини у сфері права та інших сферах суспільного життя, які регулюються та охороняються правом, а не практичне втілення конституційно-правового статусу дитини у сфері права та інших сферах суспільного життя, які регулюються та охороняються правом) та варта застосування при дослідженні таких видів юридичних гарантій, як нормативні та організаційно-правові.

І. В. Волошина приділила увагу й дослідженню відмінностей між юридичними (в її дослідженні – спеціально-юридичними) та загальносоціальними гарантіями. Вона визначила, що «спеціально-юридичні гарантії стосовно їх дії в просторі суттєво відрізняються від загальносоціальних. На відміну від останніх, які поширюються на політичні, економічні, соціальні та культурні права дітей, дія спеціально-юридичних гарантій поширюється однаковою мірою на всі, без винятку, права, свободи та обов'язки. Проте не слід говорити про спеціально-юридичні гарантії як про домінантні. Адже лише в комплексному застосуванні двох категорій гарантій (загальносоціальних, соціально-юридичних) досягається ефективний захист прав, свобод та обов'язків дитини в Україні» [17, с. 134]. Аналізуючи текст дисертаційного дослідження І. В. Волошиної у частині розгляду гарантій конституційних прав дитини, можна дійти висновку про те, що вона більш ґрунтовно проаналізувала загальносоціальні гарантії, ніж юридичні гарантії.

Р. М. Дудник сформулював, що «передумовою формування ювенального права стали ті разючі перетворення, які в процесі розвитку людства випробував статус дитини: від правового режиму речі – належності сім'ї, точніше, її глави – батька – до статусу автономного суб'єкта права. Забезпечення належних умов виживання, розвитку та соціалізації підростаючого покоління стало одним із пріоритетних завдань світової спільноти, виконання якого передбачено низкою загальнообов'язкових універсальних і регіональних європейських гуманітарних стандартів. Захист дитинства стає на теперішній час фактором сталого розвитку, тобто такого політико-правового, соціально-економічного та екологічного розвитку, який забезпечував би рівність прав нинішнього і

майбутнього покоління у доступі до всіх благ природи та цивілізації» [40, с. 13–14]. Проте слід зазначити, що більш поширеними є міжнародні ювенально-правові стандарти, які являються підґрунтям для закріплення в національному законодавстві саме юридичних, а не загальносоціальних гарантій конституційних прав дитини.

Юридичні гарантії прав і свобод людини в залежності від зовнішнього прояву традиційно поділяються на нормативні та організаційно-правові, отже, за аналогією юридичні гарантії конституційних прав дитини також складаються із нормативних та організаційно-правових гарантій.

Щоправда, не всі дослідники конституційно-правового статусу дитини погоджуються із саме такими назвами класифікаційних груп гарантій. Наприклад, О. В. Бутько розглядає не «нормативні», а «законодавчі» гарантії, під якими розуміє «види основних правових документів, у яких закріплено права дитини, – Конституція, загальновизнані принципи та норми міжнародного права, міжнародні договори, Сімейний кодекс тощо». Вона акцентує увагу на тому, що значення цих актів у забезпеченні прав дитини полягає в тому, що саме за їх допомогою дитині гарантується належність від народження прав і свобод людини та громадянина [10, с. 162].

Пропозиції О. В. Бутько бракує конкретності. По-перше, навряд чи міжнародні документи можна вважати належними до «законів», а тому назва «законодавчі» гарантії може бути неприйнятною для тих учених, які розглядають поняття «законодавство» у вузькому значенні, тобто як сукупність виключно законів. По-друге, навряд чи загальновизнані норми та принципи міжнародного права слід вважати належними до «законодавства» – скоріше до «законодавства» можна вважати належними їхні джерела в юридичному розумінні, і лише якщо розглядати поняття «законодавство» не у вузькому значенні.

О. М. Кудрявцева при дослідженні конституційних прав дитини в Україні надає перевагу не поняттю «юридичні гарантії», а поняттю «правові гарантії». У своїй монографії вона детально проаналізувала цей вид гарантій

конституційних прав дитини в цілому, однак майже не приділила уваги їх поділу на нормативні та організаційні гарантії, що робить перспективними подальші дослідження у цьому напрямі.

О. М. Кудрявцева ґрунтовно дослідила текст Конституції України та виявила усі статті, які містять юридичні гарантії конституційних прав дитини. До них вона вважає належними:

неможливість внесення змін до Конституції України, якщо такі зміни передбачають скасування чи обмеження прав та свобод людини і громадянина (ч. 1 ст. 157 Конституції України);

покладення на державу обов'язку дотримуватися і захищати права та свободи людини і громадянина (ч. 2 ст. 3 Конституції України);

визнання прямої дії норм Конституції України, зокрема тих, які закріплюють права та свободи людини і громадянина в Україні (ч. 3 ст. 8 Конституції України);

встановлення в нормах Конституції України та інших законодавчих актах юридичної відповідальності громадян, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та посадових осіб за порушення прав дитини в Україні;

конституційне визнання права кожної дитини без будь-яких винятків чи обмежень захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань усіма засобами, не забороненими законом (ч. 5 ст. 55 Конституції України);

конституційне визнання права особи на правову допомогу (ст. 59 Конституції України);

конституційне закріплення права кожного на судовий захист (ч. 1 ст. 55 Конституції України);

закріплення у Конституції України та інших законодавчих актах демократичних принципів судочинства (ст.ст. 58–63, 129 Конституції України), гуманного ставлення до осіб, притягнутих до кримінальної та адміністративної відповідальності (ст.ст. 28, 29 Конституції України);

конституційне закріплення системи спеціальних державних органів, до компетенції яких належать повноваження щодо захисту конституційних прав і свобод людини (Конституційний Суд України);

закріплення в Конституції України інших видів гарантії прав і свобод людини (основ демократичної системи влади, основних напрямів соціально-економічного політики України як соціальної держави) [105, с. 154–156].

Слід підкреслити, що автор при визначенні цих гарантій застосувала патерналістський підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини, а також погодитися з результатами аналізу норм Основного Закону України в частині виявлення тих, що містять юридичні гарантії конституційних прав дитини, що його здійснила О. М. Кудрявцева, але не з її пропозицією говорити про «правові», а не про «юридичні» гарантії.

Отже, юридичні гарантії конституційних прав дитини в Україні слід класифікувати на нормативні та організаційно-правові. Ця класифікація також походить від аналогічної класифікації гарантій конституційних прав людини, а отже, її застосування щодо гарантій конституційних прав дитини є проявом патерналістського підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини. Однак слід зазначити, що сутність гарантій прав особистості у цілому та дитини зокрема, є такою, що передбачає патерналістське ставлення з боку органів публічної влади, а тому відхилення від ліберального підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини на користь патерналістського підходу є обґрунтованим, коли йдеться про гарантії конституційних прав дитини.

Організаційно-правові гарантії прав дитини в Україні – це сукупність органів, посадових осіб органів публічної влади, організацій та інших інститутів і членів суспільства, завдяки діяльності яких відбуваються реалізація, охорона та захист прав дитини.

Організаційно-правові гарантії прав дитини ґрунтуються на ст. 1 Конституції України, яка встановлює, що Україна – це демократична, соціальна, правова держава.

Гарантуванню прав дитини на національному рівні сприяє належне функціонування низки органів публічної влади, яких задіяно в гарантуванні прав особистості:

– Президент України, який визнається гарантом прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції); Верховна Рада України, що законами визначає права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, а також основні обов'язки громадянина; засади регулювання охорони дитинства (ст. 92 Конституції);

Кабінет Міністрів України, який вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст. 116 Конституції), та інші центральні органи виконавчої влади;

Місцеві органи виконавчої влади – місцеві державні адміністрації, які на відповідній території забезпечують додержання прав і свобод громадян (ст. 116 Конституції);

Конституційний Суд України, на якого покладено у т.ч. вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і надання офіційного тлумачення Конституції України (ст. 147 Конституції);

Суди загальної юрисдикції, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції);

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

Правоохоронні органи.

Особливості організаційно-правових гарантій прав дитини полягають у тому, що в системі органів публічної влади існують спеціальні органи та установи, які допомагають у захисті прав дитини. Наприклад, відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. здійснення соціального захисту дітей і профілактика серед них правопорушень покладається у межах визначеної компетенції на:

центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері сім'ї та дітей, (нині – Міністерство молоді та спорту України);

відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ;

приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ;

школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;

центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;

притулки для дітей;

центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [171].

У здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей також беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. Це, наприклад:

органи опіки і піклування, що функціонують на підставі «Правил опіки та піклування», затверджених Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. [146];

Уповноважений Президента України з прав дитини, якій діє на підставі Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, затвердженого Указом Президента України від 11 серпня 2011 р. [142].

У гарантуванні конституційних прав дитини задіяні не тільки органи і посадові особи органів публічної влади, але й окремі члени та інститути суспільства. Найбільш важливу роль у цій сфері відіграють адвокатура та

громадські організації правозахисного спрямування, різноманітні благодійні фонди, засоби масової інформації тощо. Організаційно-правовими гарантіями прав дитини є належне функціонування підприємств, установ, організацій усіх форм власності, а також зусилля виховного та освітнього характеру усіх фізичних осіб в Україні.

Нормативні гарантії конституційних прав дитини – це сукупність правових норм, що закріплюють систему засобів та способів, за допомогою яких відбуваються реалізація, охорона та захист цих прав.

Значна частина нормативних гарантій конституційних прав дитини в Україні базується на відповідних нормах Конституції України, законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Огляд літератури про правовий та конституційно-правовий статуси дитини в Україні надає підстави дійти висновку, що вчені інколи допускають плутанину, коли йдеться про права дитини та про відповідні гарантії. Так, аналізуючи конституційні права дитини, Т. О. Чепульченко пише: «В Україні на конституційному рівні закріплено права дитини. Конституція, зокрема, проголошує рівність прав дітей (ст.ст. 24, 52), охорону дитинства (ст. 51), заборону насильства над дитиною та її експлуатації (ст. 52), право на життя (ст. 27), захист та допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53)» [222]. Однак із цим твердженням важко погодитися. Право на життя, право на освіту дійсно належать до прав дитини. Але заборону насильства над дитиною та її експлуатації, захист та допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення, слід розглядати як нормативні гарантії конституційних прав дитини.

Важливою рисою нормативних гарантій конституційних прав дитини в Україні є те, що значна частина відповідних норм систематизована в Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. Відповідно до цього Закону, охорона дитинства – це система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав, а завданням законодавства про охорону

дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав дитини в Україні [174].

У Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. немає окремого розділу про гарантії прав дитини. Взагалі у цьому Законі поділ на розділи є вельми умовним, а назви розділів не завжди точно відображають їхній зміст. Наприклад, Розділ II «Права та свободи дитини» охоплює такі права, як право на життя та охорону здоров'я, права на ім'я та громадянство, право на достатній життєвий рівень, право на вільне висловлювання думки та отримання інформації, право на захист від усіх форм насильства. Однак відповідні статті містять не тільки права, але й деякі гарантії цих прав, здебільшого нормативні гарантії.

У Розділі II також зосереджено не всі права дитини, про які йдеться у цьому Законі. Наприклад, право дитини на контакт із батьками, які проживають окремо, включено до Розділу III «Дитина і сім'я», а право на освіту – до Розділу IV «Дитина і суспільство» тощо. Норми цих розділів також закріплюють низку нормативних гарантій прав дитини.

Незважаючи на певні недоліки структури Закону, сама наявність такого нормативно-правового акта свідчить про надзвичайну увагу до проблеми належного закріплення прав дитини в Україні та їх гарантування, адже зовсім не в кожній зарубіжній країні є аналогічні закони.

Слід зазначити, що в частині гарантій конституційних прав і свобод дитини цей Закон за змістом цілком відповідає Конвенції 1989 р.

Щодо Конвенції 1989 р. Т. А. Титова зазначила, що її положення стосуються не тільки прав дитини (що логічно випливає з назви цього документа, в якому узагальнено основні міжнародні ювенально-правові стандарти), але й гарантії прав дитини – зокрема, процесуальні гарантії у ст.ст. 37, 40 [203, с. 81]. Погоджуючись з цим висновком Т. А. Титової,

зазначимо, що в Конвенції 1989 р. доволі часто в одній статті закріплюється як право дитини, так і його нормативні гарантії.

Наприклад, ч. 1 ст. 40 Конвенції 1989 р. передбачає: «Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві» [81].

А вже ч. 2 цієї статті встановлює гарантії цього права:

«З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

а) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;

б) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:

i) презумпцію невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом;

ii) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;

iii) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим

інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

iv) свобода від примусу щодо наданих свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самотійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

v) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;

vi) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;

vii) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду» [81].

Водночас Т. А. Титова влучно зазначила, що Конвенція 1989 р. навряд чи може застосовуватись як взірець при закріпленні як прав дитини, так їх гарантій. Вона пише: «Конвенція є комплексним міжнародним договором. Разом із тим її не можна назвати всеосяжним документом у сфері захисту прав та інтересів дітей, оскільки багато її положень необхідно розглядати у світлі чинних міжнародно-правових документів, присвячених регламентації окремих прав дитини та гарантій їх реалізації» [203, с. 160–161].

Варто погодитися із цим висновком, але зазначити: вартим запозичення є досвід більш високого рівня систематизації (а конкретніше, кодифікації) викладеного нормативного матеріалу, коли йдеться про основний національний акт щодо правового статусу дитини – за аналогією, адже Конвенція 1989 р. нині є основним міжнародним актом щодо правового статусу дитини. І. Є. Певцова щодо цього акта зазначила, що «Конвенція – це найбільш широко ратифікований документ у галузі прав людини за всю історію міжнародних відносин (ратифікувала 191 держава, за винятком США та Сомалі). Її іменують «Великою хартією вольностей для дітей», «Світовою конституцією прав дітей» [133, с. 64–65].

Висновок про рівень кодифікації нормативного матеріалу у Конвенції 1989 р. можна зробити на підставі аналізу структури документа та відсутності назв у його структурних елементів.

Звертаючись до структури Конвенції 1989 р., слід зазначити, що її елементами є: преамбула; частини (3); статті, на які розбиті частини (54).

Привертає увагу, що ані частини, ані статті Конвенції 1989 р. не мають назв – а отже, викладення у межах однієї статті як прав дитини, так і відповідних гарантій у цьому кодифікованому документі є доволі логічним та зрозумілим.

Що ж до кодифікованого документа, який є найближчим аналогом Конвенції 1989 р. в Україні – Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., то його структура є дещо іншою. До її елементів належать:

розділи (8, кожен з яких має свою назву);

статті (37, кожна з яких має свою назву).

Це свідчить про те, що рівень кодифікації Конвенції 1989 р. є більш високим, ніж рівень кодифікації Закону «Про охорону дитинства». Внаслідок того, що Закон «Про охорону дитинства» містить більш конкретні «блоки» правових норм, для оптимізації нормативної регламентації гарантій конституційних прав дитини (понад усе для «відмежування» їх від конституційних прав дитини) з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів слід запропонувати підвищити рівень кодифікації нормативного матеріалу, що вміщено в Закон «Про охорону дитинства». З урахуванням запропонованої в дисертації структури конституційно-правового статусу, у цьому Законі доцільно передбачити чотири розділи: Розділ I «Загальні положення» (є в чинному Законі, до нього можна додати норми щодо громадянського стану, правосуб'єктності дитини та принципів її правового статусу); Розділ II «Права дитини»; Розділ III «Гарантії прав дитини»; Розділ IV «Прикінцеві положення» (є в чинному Законі).

За назвою розділів доволі зрозуміло, які саме норми чинного Закону слід включити до кожного з них.

З вищевикладеного матеріалу, можна дійти наступного висновку:

Проаналізовано наявні в українській юридичній літературі класифікації конституційних прав дитини та визначено, що вони становлять собою спроби адаптації класифікацій прав людини (або конституційних прав людини) до класифікації конституційних прав дитини; зазначено, що це відповідає патерналістському підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини. З метою оптимізації теоретичних підходів до конституційних прав дитини в Україні, з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів, із застосуванням ліберального підходу сформульовано доцільність стосовно конституційних прав дитини застосовувати таку підставу їх класифікації, як функціональна спрямованість цих прав. У залежності від цього запропоновано виокремити:

а) конституційні права дитини, що забезпечують гідне фізичне існування дитини (право на життя, право на повагу до гідності, право на житло тощо);

б) конституційні права дитини, що забезпечують належний інтелектуальний та моральний розвиток дитини (право на освіту, право на інформацію, право на доступ до культурних цінностей тощо).

З метою оптимізації нормативної регламентації конституційних прав дитини в Україні, з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів, рекомендовано систематизувати норми щодо конституційних прав дитини. Пропозиції щодо кодифікації норм у досліджуваній сфері узагальнено у дві групи:

а) спрямовані на створення кодифікованого акта про конституційні права дитини (О. І. Вінгловська, А. В. Константинова, С. А. Сорокін);

б) спрямовані на створення кодифікованого акта про конституційно-правовий статус дитини (Н. Є. Борисова, І. В. Волошина, Н. О. Філіпська). Обґрунтовано, що на сучасному етапі для оптимізації нормативно-правової регламентації конституційних прав дитини в Україні перевагу слід надати не кодифікації, а інкорпорації.

Рекомендовано застосувати неофіційну предметну часткову інкорпорацію та на прикладі права на свободу об'єднання в дитячі та молодіжні організації.

Набула подальшого розвитку теза щодо доцільності урахування при проведенні такої інкорпорації також рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини (у випадку з правом на свободу об'єднання в дитячі та молодіжні організації це: рішення Конституційного Суду України у справі про молодіжні організації від 2001 р., рішення Європейського суду з прав людини: «Станьо проти Бельгії» від 2009 р., «Християнська демократична національна партія проти Молдови» від 2006 р. та ін.).

Резюмовано, що деякі елементи конституційно-правового статусу дитини, на теперішній час, не потребують оптимізації теоретичних підходів до них (громадянські стани, принципи конституційно-правового статусу дитини) та їх нормативно-правової регламентації (громадянські стани, конституційна правосуб'єктність).

Набула подальшого розвитку аргументація того, що на теперішній час доцільним є говорити про конституційну правосуб'єктність дитини, щоб тимчасово відмовитися від застосування поняття «конституційна правоздатність дитини» – до повного вирішення на рівні міжнародно-правових стандартів та національного законодавства відповідних проблем, що виникають у цій сфері у зв'язку зі штучним перериванням вагітності, донацією ембріонів людини тощо. Акцентовано увагу на тому, що ліберальний підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини передбачає, що цей статус є похідним від правового статусу дитини (який, у свою чергу, є загальним стосовно всіх галузевих статусів дитини – не тільки конституційно-правового, але й сімейно-правового, кримінально-правового, цивільно-правового). Доки у сімейному, кримінальному, цивільному праві не буде вирішено питання галузевої правоздатності ембріона та співвідношення понять «ембріон» та «дитина», навряд чи доцільно намагатися вирішити його у конституційному праві.

Сформульовано, що для дотримання ліберального підходу щодо сутності конституційно-правового статусу дитини необхідною є оптимізація

теоретичних підходів до нормативної регламентації в Україні принципів правового статусу дитини в цілому та принципів конституційно-правового статусу дитини зокрема, з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів. У зв'язку із цим висловлено пропозиції щодо:

а) зміни назви ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. з «Основні принципи охорони дитинства» на «Принципи правового статусу дитини»;

б) викладення у цій статті усіх принципів правового статусу дитини, що містяться в Конвенції про права дитини 1989 р. та Декларації прав дитини 1959 р., з врахуванням особливостей національного законодавства.

Доведено, що всі гарантії конституційних прав дитини передбачають патерналістське ставлення з боку органів публічної влади, а тому відхилення від ліберального підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини на користь патерналістського підходу в цьому разі є обґрунтованим. Відповідно, набули подальшого розвитку класифікації гарантій конституційних прав дитини на тих підставах, що застосовуються для класифікацій гарантій конституційних прав людини.

Запропоновано для оптимізації нормативної регламентації гарантій конституційних прав дитини з урахуванням міжнародних ювенально-правових стандартів підвищити рівень узагальнення нормативного матеріалу, якого розміщено в Законі України «Про охорону дитинства». З урахуванням структури конституційно-правового статусу дитини та структури Конвенції про права дитини 1989 р., обґрунтовано таку архітектуру цього Закону: 1) «Загальні положення» (з метою внесення норм щодо громадянського стану, правосуб'єктності дитини та принципів її правового статусу); 2) «Права дитини»; 3) «Гарантії прав дитини»; 4) «Прикінцеві положення».

ВИСНОВКИ

1. Конституційно-правовий статус дитини – це система закріплених у конституційному законодавстві компонентів, що визначає реальне становище дитини в суспільстві та структурно складається з громадянського стану дитини, її конституційної правосуб'єктності, принципів конституційно-правового статусу дитини, конституційних прав дитини та їх гарантій.

2. При уніфікації поняття «дитина» у конституційному законодавстві України з міжнародними ювенально-правовими стандартами слід керуватися ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р. Рекомендовано уточнити переклад цієї статті, після чого замінити в Законах України «Про охорону дитинства» та «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» норми-дефініції на відповідні відсильні норми.

3. Елементами конституційно-правового статусу дитини в Україні є конституційні права дитини, громадянський стан дитини, конституційна правосуб'єктність дитини, принципи конституційно-правового статусу дитини та гарантії конституційних прав дитини. Недоцільність внесення до числа елементів конституційно-правового статусу дитини її конституційної відповідальності та конституційних обов'язків обумовлена майже повною відсутністю відповідного національного нормативного матеріалу та міжнародних ювенально-правових стандартів. Крім того, стосовно дітей слід застосовувати в першу чергу не принцип єдності прав і обов'язків, а принцип найкращого захисту інтересів дитини.

4. Виявлено два підходи до визначення сутності конституційно-правового статусу дитини в Україні. Патерналістський підхід передбачає, що конституційно-правовий статус дитини походить від конституційно-правового статусу особи, а ліберальний підхід – від правового статусу дитини. Ліберальний підхід ґрунтується на лібералістській, а патерналістський – на протекціоністській теорії прав дитини. Міжнародні ювенально-правові стандарти будувалися на патерналістському підході до 1989 р., коли було

прийнято Конвенцію про права дитини, а нині превалює ліберальний підхід до сутності конституційно-правового статусу дитини.

5. З метою уніфікації термінології української юридичної науки з тезаурусом міжнародних ювенально-правових стандартів запропоновано замість поняття «конституційно-правовий статус дитини» перейти до застосування в науковій літературі синонімічного та більш компактного поняття «конституційно-ювенальний статус».

6. Конституційні права дитини – це встановлена конституційним законодавством та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, система можливостей, що їх реалізує дитина або її законні представники для забезпечення гідного фізичного існування та належного інтелектуального та морального розвитку дитини.

7. Сформульовано, що всі наявні в юридичній літературі класифікації конституційних прав дитини становлять собою спроби адаптації класифікацій прав людини (або конституційних прав людини) до класифікації прав дитини, що суперечить ліберальному підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини. На підставі функціональної спрямованості цих прав рекомендовано виокремити: а) конституційні права, що забезпечують гідне фізичне існування дитини; б) конституційні права, що забезпечують належний інтелектуальний та моральний розвиток дитини.

8. На підставі аналізу наявних в юридичній літературі пропозицій щодо кодифікації норм конституційного законодавства про правовий статус дитини та про конституційні права дитини набула подальшого розвитку аргументація тези щодо відсутності необхідності прийняття таких кодифікованих актів. Натомість рекомендовано надати перевагу неофіційній частковій інкорпорації конституційного законодавства і судових рішень щодо окремих суб'єктивних конституційних прав дитини.

9. Оскільки навколо сучасного етапу розвитку репродуктивної медицини точаться бурні дискусії, які необхідно враховувати при оптимізації підходів до конституційної правоздатності дитини (надання правоздатності

ембріонів, відмежування ембріона від дитини, штучне переривання вагітності тощо), рекомендовано до вирішення цих питань на національному та міжнародному рівнях уникати застосування в юридичній літературі поняття «конституційна правоздатність дитини», надавши перевагу більш загальному термінологічному словосполученню «конституційна правосуб'єктність дитини».

10. Узагальнено, що на принципи конституційно-правового статусу дитини в Україні впливають: а) універсальні принципи міжнародного права, джерелом яких є переважно Статут ООН та міжнародні звичаї (принцип демократизму, принцип гуманізму, принцип законності тощо); б) загальні принципи міжнародного права, які обумовлюють правовий статус людини, джерелами яких є Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. тощо (принцип рівності, принцип правової визначеності, принцип пропорційності, заборони зловживання правами тощо); в) спеціальні принципи міжнародного права, які обумовлюють конституційно-правовий статус дитини, джерелами яких є Конвенція про права дитини 1989 р., Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р., Декларація про захист дітей і жінок у надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів 1974 р. тощо (принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини, принцип визнання за дитиною низки соціальних прав загального та особливого характеру, принцип посиленого державного піклування про дітей з особливими потребами тощо).

11. Виявлено, що на теперішній час спеціальні принципи міжнародного права, які обумовлюють конституційно-правовий статус дитини, не знайшли свого повного відображення у чинному законодавстві України. Для оптимізації нормативної регламентації принципів правового статусу дитини у цілому та конституційно-правового статусу дитини зокрема, запропоновано назву ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. змінити з «Основні принципи охорони дитинства» на «Принципи правового статусу

дитини». До числа принципів, викладених у цій статті, рекомендовано включити усі принципи, що містяться в Конвенції про права дитини 1989 р. та Декларації прав дитини 1959 р., а саме: а) принцип рівності дітей; б) принцип найкращого забезпечення інтересів дитини; в) принцип визнання за дитиною права на ім'я та на громадянство; г) принцип визнання за дитиною низки соціальних прав загального та особливого характеру; д) принцип посиленого державного піклування про дітей з особливостями розвитку; е) принцип сприяння забезпеченню повного та гармонійного розвитку дитини; є) принцип безкоштовності та обов'язковості освіти для дітей; ж) принцип пріоритетності захисту та допомоги дітям; з) принцип співмірності фізичного та морального впливу на дитину; і) принцип захисту дітей від дискримінації.

12. Гарантії конституційних прав дитини – це передбачена в конституційному законодавстві система засобів та способів, за допомогою яких відбуваються реалізація, охорона та захист цих прав. Враховуючи природу гарантій, доведено, що лише стосовно такого елементу конституційно-правового статусу дитини, як гарантії конституційних прав дитини, є можливим відхилення від ліберального підходу до сутності конституційно-правового статусу дитини до патерналістського. Вдосконалено визначення таких видів гарантій конституційних прав дитини: а) нормативні: сукупність правових норм, що закріплюють систему засобів та способів, за допомогою яких відбуваються реалізація, охорона та захист цих прав; б) організаційно-правові: сукупність органів, посадових осіб органів публічної влади, організацій та інших інститутів і членів суспільства, завдяки діяльності яких відбуваються реалізація, охорона та захист прав дитини.

13. Для оптимізації нормативної регламентації конституційно-правового статусу дитини в Україні з урахуванням архітекtonіки Конвенції про права дитини 1989 р. запропоновано застосування більш високого рівня узагальнення нормативного матеріалу Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., а саме поділ нормативного матеріалу на чотири розділи за умови внесення до першого – норм про громадянські

стани, правосуб'єктність дитини та принципи правового статусу дитини, до другого – норм про права дитини, до третього – норм про гарантії прав дитини, до четвертого – прикінцевих положень.

14. На підставі системного аналізу норм Конституції України про дитинство сформульовано, що Основний Закон *de facto* визнає дитинство конституційною цінністю. Для закріплення дитинства як конституційної цінності *de jure* запропоновано вважати ч. 3 ст. 51 Конституції України ч. 3 ст. 3 Конституції України. Відповідно ст. 3 Основного Закону України рекомендовано викласти у такій редакції:

«Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Держава гарантує найкраще забезпечення інтересів дитини».

15. Рекомендовано у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначити, що «дитинство – це період розвитку фізичної особи до 18 років».

16. З метою уніфікації термінології конституційного законодавства України про конституційно-правовий статус дитини з міжнародними ювенально-правовими стандартами запропоновано говорити не про «дітей з дефектами фізичного або психічного розвитку», а про «дітей з особливими потребами». У зв'язку із цим ст. 63 Основ законодавства України про охорону здоров'я рекомендовано викласти у такій редакції:

«Стаття 63. Державна допомога громадянам у здійсненні догляду за дітьми з особливими потребами.

Діти з особливими потребами, які потребують медико-соціальної допомоги і спеціального догляду, за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють, можуть утримуватися в будинках дитини, дитячих будинках та інших спеціалізованих дитячих закладах за державний рахунок.

Сім'ям або особам та закладам, на утриманні яких перебувають такі діти, надається медико-соціальна допомога у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

17. З метою уніфікації термінології конституційного законодавства України про конституційно-правовий статус дитини з міжнародними ювенально-правовими стандартами запропоновано говорити не про «всебічний гармонійний розвиток», а про «всебічний і гармонійний розвиток». У зв'язку із цим ч. 5 ст. 5 Закону «Про охорону дитинства» рекомендовано викласти у такій редакції: «У порядку, встановленому законодавством, трудові колективи, благодійні та інші громадські організації, фізичні особи можуть брати участь у забезпеченні реалізації заходів з охорони дитинства, поліпшення становища дітей, створення розвиненої системи сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та патронату над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, розвитку послуг із підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, заходів, спрямованих на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, всебічного і гармонійного культурного і фізичного розвитку дитини».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ: дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 2007. 455 с.
2. Андрейців І., Олійник Є. У дітей немає обов'язків, тільки права. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/06/1/224477/> (дата звернення: 01.03.2018).
3. Аничкин Е. С. Конституционное законодательство Российской Федерации: понятие, признаки, источники. *Правоведение*. 2006. № 4. С. 89–96.
4. Балаян Э. Ю. Проблемные аспекты конституционно-правового статуса личности в современном государстве. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2015. № 4-2. С. 172–176.
5. Беседкина Н. И. Права неродившегося ребенка. *Государство и право*. 2006. № 4. С. 54–60.
6. Белов Д. М., Бисага Ю. М. Конституційно-правове регулювання реформ у державі: питання теорії та практики. *Конституційно-правові академічні студії*. 2015. Вип. 1. С. 44–54.
7. Богданова Н. А. Система науки конституционного права: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2001. 334 с.
8. Борисова Н. Е. Конституционные основы правового положения несовершеннолетних в Российской Федерации: проблемы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2004. 379 с.
9. Борисова Н. Е., Дмитриев Ю. А., Захаров С. В. Конституционно-правовой статус ребенка в Российской Федерации. Москва: Манускрипт, 1998. 108 с.
10. Бутько О. В. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2004. 241 с.
11. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига: ЗИНАТНЕ, 1976. 232 с.

12. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. Москва: Норма, 2008. 447 с.
13. Вінгловська О. І. Імплементція міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 01.03.2018).
14. Водоп'ян Т. В. Проблема правового становища зачатої, але ще не народженої дитини в цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 133–138.
15. Волкова Д. Є. Міжнародні стандарти створення громадських організацій. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Одеса, 2012. Вип. 64. С. 88–94.
16. Волошина І. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
17. Волошина І. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 238 с.
18. Волощук І. В. Теорія прав дитини: сучасний стан розробки проблеми. *Митна справа*. 2015. № 2(2.1). С. 19–24.
19. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_075 (дата звернення: 01.03.2018).
20. Гашина Н. Н. Конституционное законодательство Российской Федерации: состояние и пути совершенствования. *Среднерусский вестник общественных наук*. 2011. № 1. С. 149–156.
21. Гольщева Л. Ю. Правовое положение детей в России: Исторический аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2004. 241 с.
22. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
23. Грігорова Г. Л. Концепція ювенальної відповідальності в українському праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.

24. Губаль Ю. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та Угорщині: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2015. 207 с.

25. Губаль Ю. В. Концептуальні підходи щодо визначення категорій «дитина» та «права дитини» за вітчизняним та міжнародним законодавством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2015. Вип. 16(1). С. 33–34.

26. Губаль Ю. В. Поняття та види гарантій захисту прав і свобод дитини відповідно до законодавства України та Угорщини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 66–68.

27. Гырла Л. Соотношение понятий «плод» и «новорожденный» и его значение при квалификации детоубийств. *Закон и жизнь*. 2004. № 8. С. 37–39.

28. Декларация и План действий «Мир, пригодный для жизни детей» 2002 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/worldchild.shtml (дата звернення: 03.01.2018).

29. Декларация о защите женщин и детей в чрезвычайных обстоятельствах и в период вооруженных конфликтов 1974 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_317 (дата звернення: 03.01.2018).

30. Декларация о социальных и правовых принципах, касающихся защиты и благополучия детей, особенно при передаче детей на воспитание и их усыновлении на национальном и международном уровнях, 1986 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_131 (дата звернення: 08.01.2018).

31. Декларация Всесвітньої медичної асамблеї, прийнята в Осло, відносно медичного аборту 1970 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/990_009 (дата звернення: 08.01.2018).

32. Декларация прав дитини 1959 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 01.01.2018).

33. Деметрадзе Т. Р. Рівність прав жінки й чоловіка: міжнародно-правові засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2014. Вип. 29(2.2). С. 14–16.
34. Демиденко К. Є. Етико-правові проблеми правоздатності ембріона. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: зб. наук. пр. 2004. Вип. 24. С. 310–311.
35. Демиденко К. Є. Правосуб'єктність дитини як учасника сімейних правовідносин. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3. С. 261–262.
36. Демиденко К. Є. Шляхи імплементації міжнародних стандартів стосовно дитини до національного законодавства. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 29–35.
37. Добробог Л. М. Закономірності виникнення, розвитку та функціонування комплексної галузі права як елемента системи права: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 511 с.
38. Доклад Международной конференции ООН по народонаселению и развитию. Каир, 1994 г. URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf (дата звернення: 10.01.2018).
39. Дополнительная конвенция об упразднении рабства, работорговли и институтов и обычаев, сходных с рабством, 1956 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_160 (дата звернення: 16.01.2018).
40. Дудник Р. М. Галузева диференціація українського права: поняття, рівні і тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 20 с.
41. Дуфенюк О. М. Проблемні аспекти криміналізації діянь проти життя ембріона та плода людини. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18 квіт. 2008 р.). Львів, 2008. С. 107–112.
42. Ельцов Н. С. Правовой статус территориальных органов юстиции в современной России (теоретический аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. 27 с.

43. Євко В. Ю. Співвідношення поняття «дитина» за цивільним та сімейним правом України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3. С. 253–254.
44. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (дата звернення: 16.01.2018).
45. Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 19.01.2018).
46. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.
47. Журавльова Г. С. Принцип рівності та заборони дискримінації у конституційному праві: дис. ... д-ра юрид. наук. Ужгород, 2018. 434 с.
48. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 222 с.
49. Загальна декларація прав людини 1948 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 19.01.2018).
50. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: затв. Законом України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.
51. Загребельна Я. Ю. Особливості конституційно-правового статусу дітей в Україні. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4598/1/Zagrebelsna.pdf> (дата звернення: 22.01.2018).
52. Зельгин С. Г. Права ребенка в Российской Федерации и формы их защиты: учеб. пособие. Москва: Изд-во РУДН, 2012. 453 с.
53. Иванец А. Защита прав детей в Европейском Союзе. URL: http://www.academia.edu/Защита_прав_детей_в_Европейском_Союзе (дата звернення: 27.01.2018).
54. Кантемирова З. Э. Конституционно-правовые средства защиты прав ребенка в условиях чрезвычайных ситуаций: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. 213 с.

55. Карпова П. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Юридичні науки*. 2013. № 2. С. 33–37.
56. Касараба Ю. Я. Адміністративно-правове забезпечення впровадження міжнародно-правових стандартів у діяльність органів міліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 21 с.
57. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2008. 477 с.
58. Ківалов С. В. Європейський суд з прав людини: нові виклики і перспективи. *Правова доктрина України: у 5 т. / за заг. ред. Ю. П. Битяка*. Харків: Право, 2013. Т. 2: Публічно-правова доктрина України. С. 731–755.
59. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
60. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
61. Конвенція о минимальном возрасте допуска детей на работу в море № 58 1939 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_133 (дата звернення: 27.01.2018).
62. Конвенция о минимальном возрасте допуска на подземные работы в шахтах и рудниках № 123 1965 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_061 (дата звернення: 29.01.2018).
63. Конвенция о минимальном возрасте приема детей на работу в промышленности № 59 1937 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_132 (дата звернення: 01.02.2018).
64. Конвенция о минимальном возрасте приема на работу 1973 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_054 (дата звернення: 01.02.2018).
65. Конвенция о правах ребенка. Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1989 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml (дата звернення: 07.02.2018).

66. Конвенция о согласии на вступление в брак, брачном возрасте и регистрации брака 1962 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_242 (дата звернення: 07.02.2018).

67. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1949 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_162 (дата звернення: 07.02.2018).

68. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174 (дата звернення: 07.02.2018).

69. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять 1975 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_161 (дата звернення: 07.02.2018).

70. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_365 (дата звернення: 07.02.2018).

71. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 11.02.2018).

72. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 11.02.2018).

73. Конвенція про мінімальний вік для роботи в морі № 7 1920 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_008 (дата звернення: 11.02.2018).

74. Конвенція про мінімальний вік на непромислових роботах № 33 1932 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_084 (дата звернення: 11.02.2018).

75. Конвенція про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості № 5 1919 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_109 (дата звернення: 15.02.2018).

76. Конвенція про мінімальний вік прийняття на роботу 1973 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_054 (дата звернення: 15.02.2018).

77. Конвенція про мінімальний вік рибалок № 112 1959 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_118 (дата звернення: 15.02.2018).

78. Конвенція про мінімальний вік у сільському господарстві № 10 1921 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_142 (дата звернення: 18.02.2018).

79. Конвенція про нічну працю жінок у промисловості 1948 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/993_148 (дата звернення: 18.02.2018).

80. Конвенція про охорону материнства 1952 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_122 (дата звернення: 18.02.2018).

81. Конвенція про права дитини 1989 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 18.02.2018).

82. Конвенція про скорочення безгромадянства 1954 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_240 (дата звернення: 21.02.2018).

83. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_188 (дата звернення: 21.02.2018).

84. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_858 (дата звернення: 21.02.2018).

85. Константинова А. В. Проблемы имплементации норм международного права по основным гарантиям прав ребенка. *Известия ОГАУ*. 2013. № 3(41). С. 276–278.

86. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

87. Кордуба С. Б. Конституционная обязанность родителей заботиться о детях в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2011 г. 238 с.

88. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 21 с.

89. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с.

90. Кошіль Н. М. Систематизація конституційного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 187 с.
91. Крестовська Н. М. Дитинство як правова цінність. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. 2008. Вип. 40. С. 122–126.
92. Крестовська Н. М. Загальний та спеціальний ювенальний статус. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. л-ра., 2016. С. 53–55.
93. Крестовська Н. М. Конституційно-правовий статус дитини в Україні. *Правовий вимір конституційної, адміністративної та фінансової юрисдикції в умовах європейської парадигми України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 листоп. 2016 р.). Одеса: Вид-во МГУ, 2016. С. 31–34.
94. Крестовська Н. М. Філософія дитинства як методологічне підґрунтя правової ювеналістики. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 трав. 2015 р.): у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. л-ра., 2015. С. 40–42.
95. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2008. 468 с.
96. Крестовська Н. М. Ювенальний правовий статус. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юрид. літ., 2009 р. Т. 8. С. 278–284.
97. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження. Одеса: Фенікс, 2008. 332 с.
98. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: підручник. Практикум. Тести. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
99. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

100. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.
101. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 червня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
102. Крусян А. Р. Конституційне законодавство України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Т. 10. С. 47–57.
103. Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
104. Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 230 с.
105. Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні: монографія. Київ: Арт Економі, 2015. 268 с.
106. Кудрявцева О. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав дитини. *Право України*. 2013. № 5. С. 390–397.
107. Кудрявцева О. Нормативно-правове забезпечення конституційних прав дитини в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 8. С. 19–25.
108. Латыпова Д. Ф. Защита прав ребенка в Российской Федерации: монография. Уфа: Гилем, 2009. 92 с.
109. Летова Н. В. Правовой статус ребенка в гражданском и семейном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2013. URL: <http://www.igpran.ru/prepare/avtoreferati/Letova-avtoref.pdf> (дата звернення: 28.02.2018).
110. Лукьянова Е. А. Государственность и конституционное законодательство России: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2003. 45 с.
111. Лунгу Е. В. Конституционно-правовой статус Центрального банка Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Барнаул, 2005. 210 с.

112. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2004. 35 с.
113. Машков А. Д. Теорія держави і права: підручник. Київ: ВД «Дакор», 2015. 492 с.
114. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила»), 1985 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 28.02.2018).
115. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45, 46–47, 48. Ст. 552.
116. Мишина Н. В. Михалёв В. А., Куранин В. А., Волкова Д. Е. Государственное право зарубежных стран: курс лекций. Киев: Юринком Интер, 2012. 416 с.
117. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU66003U.html (дата звернення: 28.02.2018).
118. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 01.03.2018).
119. Мішина Н. В. Проблеми доктринального супроводження розвитку конституційної юстиції в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 122–126.
120. Мяловицька Н. А. Автономія: поняття, принципи, класифікація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 93–97.
121. Наден В. В. Правоспособность как отдельный элемент содержания субъективной обязанности. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. 2013. № 10. С. 132–135.
122. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки: схв. Розпорядженням Кабінету

Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-p> (дата звернення: 01.03.2018).

123. Никонов К. Современные теоретические аспекты международно-правовой защиты прав ребенка: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. URL: www.mgimo.ru/files2/y10_2010/165889/autoref_nikonov.doc (дата звернення: 01.03.2018).

124. Ніколаєнко Н. О. Система «підтриманого прийняття рішення» як запорука дотримання конституційних прав і свобод осіб з обмеженими можливостями. URL: http://lsej.org.ua/4_2015/13.pdf (дата звернення: 01.03.2018).

125. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Правова держава, 1997. 156 с.

126. Окрема думка судді Конституційного Суду України Савенка М. Д. у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»). URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/391> (дата звернення: 01.03.2018).

127. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу сьомого частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини). *Офіційний вісник України*. 2016. № 51. Ст. 1805.

128. Опольницька Н. М. Механізм забезпечення прав і свобод дитини. *Держава і право*. 2007. Вип. 35. С. 94–100.

129. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 22 с.

130. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

131. Панчишина О. Особенности нормативно-правового регулирования защиты прав несовершеннолетних. *Leges Si Viata*. 2014. № 8. С. 110–114.

132. Патернализм. URL: <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASH2120994aaecac6b1b76221> (дата звернення: 03.03.2018).

133. Певцова И. Е. Право ребенка на семью и его конституционно-правовое обеспечение: дис. ... канд. юрид. наук. Хабаровск, 2013. 288 с.

134. Пекинская декларация и Платформа действий, принятая на Четвертой всемирной конференции по положению женщин, 1995 г. URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20R.pdf> (дата звернення: 03.03.2018).

135. Підготовлено законопроект щодо посилення соціального захисту дітей та сімей з дітьми із зони АТО – Уповноважені Президента. URL: <http://www.president.gov.ua/news/32414.html> (дата звернення: 01.03.2018).

136. План заходів з виконання у 2016 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. №590-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/590-2016-p> (дата звернення: 03.03.2018).

137. План заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки: схв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-p> (дата звернення: 03.03.2018).

138. По делу «Станьо против Бельгии»: решение Европейского суда по правам человека от 7 июля 2009 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/12072944/12072944.htm> (дата звернення: 03.03.2018).

139. Погребняк С. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 14–25.

140. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, 15–16, 17. Ст. 112.

141. Подмарев А. А. Конституционное закрепление концепции статуса личности в правовых системах и семьях. *Вестник Российского университета дружбы народов. Юридические науки*. 2014. № 4. С. 41–48.

142. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини: затв. Указом Президента України від 11 серпня 2011 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/811/2011> (дата звернення: 05.03.2018).

143. Порядок державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи: затв. Наказом Міністерства юстиції України від 9 лютого 2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0200-16/paran170#n170> (дата звернення: 05.03.2018).

144. Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення: 05.03.2018).

145. Порядок надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24 травня 2013 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13> (дата звернення: 05.03.2018).

146. Правила опіки та піклування: затв. Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99> (дата звернення: 05.03.2018).

147. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

148. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

149. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26 січня 2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/936-19> (дата звернення: 05.03.2018).

150. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26 січня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 10. Ст. 99.

151. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 19 грудня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

152. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

153. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

154. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.

155. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 01.03.2018).

156. Про допомогу соціальному становленню і розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 16. Ст. 167.

157. Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 49. Ст. 259.

158. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 20.02.2018).

159. Про забезпечення прав і свобод внутрішньопереміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

160. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України від 5 березня 2009 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 29. Ст. 395.

161. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

162. Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 49. Ст. 259.

163. Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство Відкритий Уряд» у 2016–2018 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. *Урядовий кур'єр*. 2016. 21 груд.

164. Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи: Наказ Міністерства юстиції України від 9 лютого 2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0200-16/para170#n170> (дата звернення: 20.02.2018).

165. Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Міністерства охорони здоров'я України від 30 квітня 2002 р. *Офіційний вісник України*. 2002. № 24. Ст. 1191.

166. Про затвердження Порядку обліку, зберігання, оформлення та видачі посвідчень особам, які одержують державну соціальну допомогу, відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам»: Наказ Міністерства праці та соціальної політики

України від 16 листопада 2007 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 94. Ст. 3448.

167. Про затвердження Типового положення про центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів: Наказ Міністерства соціальної політики України від 15 серпня 2013 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 70. Ст. 2592.

168. Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей: Указ Президента України від 5 травня 2008 р. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 18. Ст. 595.

169. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

170. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 1 грудня 1998 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/281-14> (дата звернення: 01.03.2018).

171. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/20/95-вр> (дата звернення: 20.02.2018).

172. Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення: 18.02.2018).

173. Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 354.

174. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

175. Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10 лютого 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 32. Ст. 215.

176. Про ратифікацію Конвенції про права дитини: Постанова Верховної Ради Української РСР від 27 лютого 1991 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/789-12> (дата звернення: 18.02.2018).

177. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

178. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 45. Ст. 1398.

179. Пунда О. О. Проблема цивільної правоздатності ембріона та плода людини. *Життя і право*. 2004. № 7. С. 40–45.

180. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків: Право, 1997. 64 с.

181. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 18–28.

182. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. 9-е вид., із змін. Львів: Край, 2007. 192 с.

183. Резник А. О. Понятие и содержание личностно-правового статуса ребенка в гражданском праве Украины. *Молодой ученый*. 2013. № 6. С. 570–574.

184. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec(2007)14. (неофіц. переклад) URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_937 (дата звернення: 01.03.2018).

185. Романовська Л. А. Управління майном дитини за цивільним та сімейним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 248 с.

186. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар. Видав. дім «Ін Юре», 2003. 532 с.

187. Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы) 1990 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_861 (дата звернення: 05.03.2018).

188. Саблук С. А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 143–147.

189. Ссадина О. В. Правовой статус несовершеннолетнего в российском законодательстве: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Саранск, 2009. 205 с.
190. Середа Л. М. Обеспечение прав несовершеннолетних органами местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2006. 185 с.
191. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар. Київ: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. 1247 с.
192. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
193. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник: пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
194. Сологуб А. Ю. Правовая защита ребенка в Российской Федерации: монография. Чита: Изд-во ЗабГУ, 2014. 129 с.
195. Сорокин С. А. Права детей в семье по семейному законодательству Российской Федерации и конвенции о правах ребенка: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 137 с.
196. Софінська І. Д. Право на ім'я в Україні: конституційно-правове регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 95–99.
197. Старовойтов О. К. вопросу о трактовке понятия «ребенок» в международном праве. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2000. № 2. С. 19–23.
198. Сулимский С. В. Международно-правовые проблемы развития институциональной системы Европейского Союза после Амстердамского договора: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. 185 с.
199. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
200. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.

201. Теорія права і держави: підручник. Харків: ТОВ «Одіссей», 2007. 448 с.
202. Терлецький Д. С. Поняття і механізм конституційної імплементації міжнародних договорів. *Київський часопис університету права*. 2011. № 4. С. 132–137.
203. Титова Т. А. Конвенция о правах ребенка в системе общей регламентации прав человека: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2000. 181 с.
204. У справі «Корецький та інші проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 3 квітня 2008 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_446 (дата звернення: 01.03.2018).
205. У справі «Трофимчук проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 28 січня 2011 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_846 (дата звернення: 05.03.2018).
206. У справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу): рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12/> (дата звернення: 05.03.2018).
207. У справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»): рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32. Ст. 1209.
208. У справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації): рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 51. Ст. 2310.

209. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу сьомого частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини): рішення Конституційного Суду України від 8 червня 2016 р. № 3-рп/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 51. Ст. 1805.

210. Українець Л. Патерналізм как доминирующая стратегия тоталитарных систем. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 30(2). С. 238–249.

211. Установление международных стандартов в области прав человека: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № A/RES/41/120 от 4 декабря 1986 г. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/500/56/IMG/NR050056.pdf?OpenElement> (дата звернення: 10.02.2018).

212. Філіпська Н. О. Еволюція прав дітей з обмеженими можливостями. *Науковий вісник Херсонського університету. Юридичні науки*. 2015. № 3-2. Т. 3. С. 112–120.

213. Філіпська Н. О. Конституційно-правовий статус дітей з обмеженими можливостями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 21 с.

214. Філіпська Н. О. Конституційно-правовий статус дітей з обмеженими можливостями: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 238 с.

215. Філіпська Н. О. Проблеми реалізації прав дітей з обмеженими можливостями. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 64–68.

216. Француз-Яковець Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 20 с.

217. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою

Європи), Страсбург, 5 липня 2002 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_209&p=1282279540530744 (дата звернення: 10.02.2018).

218. Хавронюк М. Діяння проти життя та здоров'я ненародженої людини мають бути криміналізовані. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 10. С. 124–128.

219. Хартия основных прав Европейского Союза 2000 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 20.01.2018).

220. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

221. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

222. Чепульченко Т. О. Деякі аспекти захисту прав і свобод неповнолітніх в Україні. URL: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5518/1/10%20-%203%287%29%20-%2023.pdf> (дата звернення: 20.01.2018).

223. Червинская А. В. Гражданство детей как часть конституционно-правового института гражданства: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2013. 157 с.

224. Черевко К. О. Проблеми визначення початку кримінально-правової охорони людського життя. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Ч. 2 (м. Львів, 13–15 квіт. 2007 р.). Львів: ЛДУВС, 2007. С. 184–186.

225. Чикурлій С. О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 211 с.

226. Чорна Ж. Особливості правового статусу неповнолітніх в майнових відносинах. URL: <http://univer.km.ua/journal.php/visnyk/html/visnyk/265.pdf> (дата звернення: 18.02.2018).

227. Шаповал В. М. Основні характеристики конституційного права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 6. С. 60–70.
228. Швець І. В. Конституційно-правовий статус дитини: поняття, елементи, види. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 3. С. 116–123.
229. Швець І. В. Нормативне регулювання конституційно-правового статусу дитини в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 139–146.
230. Шиндяпин С. Э. К вопросу о моменте признания правоспособности эмбриона человека. *Вестник Тамбовского университета. Гуманитарные науки*. 2014. № 12. С. 198–203.
231. Шульц О. А. Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 91–96.
232. Шульц О. А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 91–96.
233. Шульц О. А. Становлення міжнародних стандартів прав дитини. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Право*. 2012. Вип. 1. С. 178–186.
234. Щодо надання роз'яснення: Лист Міністерства юстиції України від 19 вересня 2015 р. № Ш-16216/10.2. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15/paran2#n2 (дата звернення: 01.03.2018).
235. Юрковский А. В. Сравнительная характеристика конституционно-правового статуса личности в государствах современного мира. *Сибирский юридический вестник*. 2015. № 4. С. 132–138.
236. Якимов Г. А. Конституционный статус человека в Российской Федерации: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2009. 206 с.

237. African Charter on the Rights and Welfare of the Child. Adopted by the Organisation of African Unity (OAU) in 1990; was entered into force in 1999. Official Web Site of the African Commission on Human and Peoples' Rights. URL: <http://www.achpr.org/instruments/child/> (дата звернення: 01.03.2018).

238. Case of Christian Democratic People's Party v. Moldova. European Court of Human Rights. URL: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-72346%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72346%22]}) (дата звернення: 03.03.2018).

239. Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49. Official Web Site of the Office of the High Commissioner, United Nation Human Rights. URL: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx> (дата звернення: 03.03.2018).

240. Geneva Declaration of the Rights of the Child. Adopted by the League of Nations on September, 26, 1924; was entered into force in 1925. Official text (proved by the United Nations Organization). Official Web Site of the United Nations Organization. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (дата звернення: 05.03.2018).

241. Hoffman I., Könczei G. Legal Regulations Relating to the Passive and Active Legal Capacity of Persons with Intellectual and Psychosocial Disabilities in Light of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Impending Reform of the Hungarian Civil Code. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*. 2010. #1. P. 143–172.

242. Towards an EU Strategy on the Rights of the Child. The European Comission MEMO/06/266, Strasbourg, 4 July 2006. Official Web Site of the CHRIN (Child Rights International Network). URL: https://www.crin.org/en/docs/EU_Child_Rights_Strategy06.pdf (дата звернення: 05.03.2018).

243. Varul P., Avi A., Kivisild T. Restrictions on Active Legal Capacity. *Juridica International*. 2004. # IX. P. 99–107.

244. Who gets to decide? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities. Official Web Site of the Council of Europe, Commissioner for Human Rights Office. URL: <https://rm.coe.int/16806da5c0> (дата звернення: 05.03.2018).

ДОДАТОК

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Kytaika O. V. Children's Rights as Constitutional Principle Rather than Service Delivery Objective. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 3–6.
2. Китайка О. В. Основные аспекты конституционного статуса ребенка в ЕС. *Legea Si Viata*. 2017. № 2. С. 54–57.
3. Китайка О. В. Дослідження стану розробленості проблем гармонізації конституційного законодавства про дітей з міжнародними стандартами. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 68–74.
4. Китайка О. В. Гарантії прав і свобод дитини в Україні: поняття та зміст. *Науковий вісник МГУ*. 2015. № 13. Т. 1. С. 50–52.
5. Китайка О. В. Міжнародні принципи прав дітей у Конституції України. *Порівняльне аналітичне право*. 2014. № 4. С. 65–67.
6. Китайка О. В. Генезис конституційно-правового статусу дитини в Україні. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 138–144.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Китайка О. В. Правовое положение ребенка: документы институтов Европейского Союза и Совета Европы. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 листоп. 2017 р.): у 2 ч. Полтава: Россава, 2017. Ч. 1. 245 с. С. 215–218.*
2. Китайка О. В. Конституційно-ювенальний статус: до постановки питання про зміст та поняття. *Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм. X Тодиківські читання: матеріали міжнар. наук.*

конф. (м. Харків, 27–28 жовт. 2017 р.). Харків: ТОВ «Видавництво Права людини», 2017. 226 с. С. 57–58.

3. Китайка О. В. Проблеми уніфікації термінології щодо конституційно-правового статусу дитини з міжнародними ювенально-правовими стандартами. *International Scientific Conference 'Innovative research of legal regulation of public administration': Conference Proceedings* (Lublin, June 16–17, 2017). 2017. 192 p. P. 25–37.

4. Китайка О. В. Конституційна реформа в Україні та права дитини. *Децентралізація в Україні: теорія та практика конституційної, адміністративної і муніципальної реформи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7 квіт. 2017 р.). Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2017. 208 с. С. 106–109.

5. Китайка О. В. Основні аспекти правового статусу дитини у ЄС. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.). Запоріжжя: Запоріж. нац. ун-т, 2017. 196 с. С. 37–40.

6. Китайка О. В. Історіографія гармонізації конституційного законодавства України про дітей з міжнародними ювенальними стандартами. *Сучасні тенденції в юридичній науці України*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 лют. 2017 р.). Херсон: Видав. дім «Гельветика», 2017. 112 с. С. 19–22.

7. Китайка О. В. Правовий статус дитини: досвід регламентації органами Європейського Союзу та Ради Європи. *Від громадянського суспільства до правової держави*: матеріали XIII Міжнар. наук. конф. молодих вчених та студ. (м. Харків, 27 квіт. 2017р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. 372 с. С. 111–113.

8. Китайка О. В. Культурные права ребенка в Украине и международные стандарты. *Культурные права и свободы человека и гражданина: вопросы теории и практики*: сб. науч. ст., посв. 10-летию кафедры междунар. права

и прав человека Юрид. ин-та МГПУ / под общ. ред. Е. М. Павленко. Москва: Права человека, 2016. 192 с. С. 45–51.

9. Китайка О. В. Функціонування Уповноваженого Президента України з прав дитини. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. Т. 1. Одеса: Юрид. літ., 2016. 676 с. С. 296–299.

10. Китайка О. В. Нормативно-правові гарантії прав і свобод дитини в Україні. *Верховенство права та правова держава*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16–17 жовт. 2015 р.). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2015. 39 с. С. 61–64.

11. Китайка О. В. Стандарти ЄС про права дитини та Конституція України. *Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 22–23 трав. 2015 р.). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2015. 120 с. С. 47–48.

12. Китайка О. В. Правове становище особистості та конституційно-правовий статус дитини: співвідношення. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15–16 трав. 2015 р.): у 2 т. Т. 1. Одеса: Юрид. літ., 2015. 764 с. С. 311–313.

13. Китайка О. В. Зміст конституційно-правового статусу дитини. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею академіка С. В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 трав. 2014 р.): у 2 т. Т. 1. Одеса: Юрид. літ., 2014. 820 с. С. 142–145.

14. Китайка О. В. Конституційно-правове регулювання окремих культурних прав дитини в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р.): у 2 т. Т. 1. Одеса: Фенікс, 2013. 794 с. С. 328–330.

15. Китайка О. В. Поняття та зміст конституційно-правового статусу дитини. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 30 листоп. 2012 р.). Т. 1. Одеса: Фенікс, 2012. 823 с. С. 370–372.

ВІДОМОСТІ

про апробацію результатів дисертації

1. Щорічні наукові конференції професорсько-викладацького й аспірантського складу Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, квітень-травень 2012–2016 рр. – Особиста участь.
2. Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини: міжнародна науково-практична конференція, м. Ужгород, 22–23 травня 2015 р. – Особиста участь.
3. Верховенство права та правова держава: міжнародна науково-практична конференція, м. Ужгород, 16–17 жовтня 2015 р. – Особиста участь.
4. Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.: міжнародна науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 27–28 січня 2017 р. – Особиста участь.
5. Сучасні тенденції в юридичній науці України: III Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 24–25 лютого 2017 р. – Особиста участь.
6. Децентралізація в Україні: теорія та практика конституційної, адміністративної і муніципальної реформи: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Одеса, 7 квітня 2017 р. – Особиста участь.
7. Інноваційні дослідження правового регулювання державного управління (*Innovative Research of Legal Regulation of Public Administration*): міжнародна наукова конференція, м. Люблін, 16–17 червня 2017 р. – Заочна участь.